

Univerzita Karlova
Filosofická fakulta

Ústav českých dějin

České dějiny v evropském kontextu

Anna Pichnerová

Diplomová práce

M. J. Fesl, J. F. Hurdálek
a litoměřický bolaznismus

Vedoucí práce: doc. Mgr. Daniela Tinková, PhD.

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Dvoře Králové nad Labem
dne 20. dubna 2023

Anna Pichnerová

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní docentce Daniele Tinkové, PhD., za její laskavou ochotu při vedení této diplomové práce. Vděčím jí za řadu oprav, praktických doporučení i myšlenkových podnětů, právě tak jako za živý zájem o tuto práci a za okamžité odpovědi, kdykoli jsem narazila na problém. Především si pak vážím povzbuzení a útěchy, kterých se mi dostalo v nejobtížnějších fázích bádání a psaní. – Dále děkuji paní docentce Magdaleně Pokorné, PhD., za konzultaci „havlíčkovského“ tématu a rovněž za podporu při psaní této práce, a svým rodičům.

Obsah

Úvod.....	6
Přehled dosavadního bádání, literatura a prameny.....	7
I. Život.....	9
Litoměřický seminář pod správou V. L. Chlumčanského	10
Pod správou F. J. Hurdálka.....	11
Bolzanovci a jungmannovci	14
Feslovo působení v Litoměřicích	15
Proces s bolzanovci	18
Štýrský Hradec	24
Život v Leopoldstadtu.....	25
Styky ve vídeňském exilu.....	26
Další vazby k Čechám	29
Vydavatelská a redaktorská činnost	31
Feslovy knihovny: odkaz litoměřickému semináři a Národnímu museu	33
II. Dílo	36
<i>Feslovo vyznání</i> v časopise „Hesperus“	36
1. Historický kontext a okolnosti publikování	36
Charakteristika vlastního obsahu	38
Založení <i>Christenbundu</i> , problém svobody a legitimita Rakouska	38
Oběti kritiky: císař, papež a konsistoř.....	39
„ <i>Hluboce zraněný stařeček</i> “: biskup Hurdálek.....	41
Protestantské a Bolzanovy knihy	42
Římskokatolická dogmata.....	44
Utrpení ve vězení a vyhlídky na příští život	45
<i>Zprávy a úvahy o uherské národní synodě roku 1822</i>	47
Předmluva	48
Dějiny synody Feslovými očima (se zřetelem k náboženské toleranci)	49
Autorův závěr.....	51
Shrnutí a zasazení do kontextu bolzanovských polemik	53
Komentář k písni <i>Gott erhalte</i>	55
<i>Gott in seinen Heiligen</i> : modlitební kniha.....	59
Předmluva k <i>Mein Glaube</i>	60
III. <i>Nachleben</i> : Feslův odkaz	63
Krásná literatura: symbol bolzanismu	63
Odborná literatura, vzpomínky a tisk: mučedník a vyhnanec	66
Historikové a naučné slovníky	66

Paměti a vzpomínky.....	68
Tisk	69
Závěr.....	73
Použitá literatura	74

Úvod

„*O Hurdálkovi ani Feslovi není monografie, a přec studium těchto osob přitahuje a vábí,*“ potěžoval si v roce 1913 nepodepsaný redaktor listu „Besady Času“,¹ když recenzoval novou monografii Antona Helferta o Bernardu Bolzanovi. Nebyla to tak docela pravda, neboť o Hurdálkovi vyšla v roce 1873 německá biografie z pera litoměřického kanovníka J. A. Ginzela,² která se z hlediska dnešního badatele již sama stala pramenem. O Josephu Michaelu Feslovi však skutečně dosud žádná monografie neexistuje, a to navzdory značnému rozvoji bádání o bolzanismu v minulém století. Přitom byl tento *praeses* litoměřického semináře jednou ze tří nejvýznamnějších osobností (vedle Bolzana samotného a Josefa Františka Hurdálka) uvedené myšlenkové školy. Proces s Feslem, považovaným podstatnou částí společnosti za „mučedníka“, se stal formativní událostí českého duchovného života 19. století a podnětem ke kritice habsburské monarchie. Osud tohoto vězně a „vyhnance“ bývá v dobových textech srovnáván s osudem Karla Havlíčka Borovského.

Ani předkládaná diplomová práce si neklade za cíl poskytnout ucelenou biografii zmíněné historické postavy. Spokojuje se se skromnější ambicí, totiž rozebrat Feslův knižně publikovaný literární odkaz, což ovšem nelze učinit bez zasazení Feslových myšlenek do kontextu jeho života. Proto má naše práce tři části. Zaprvé se věnuje *curriculu* sledované osobnosti se zvláštním zřetelem k litoměřickému semináři jakožto středisku bolzanovství. Zadruhé se pokouší o shnutí a analýzu Feslových knižně publikovaných prací, jako jsou (v následující kapitole citované) dějiny uherské synody, komentář k návrhu nového textu rakouské hymny či modlitební kniha. Zatřetí se pak zabývá jeho tzv. *nachlebenem* – přežíváním odkazu v historickém vědomí –, protože právě v literární produkci zejména 19. století se setkáváme s důležitým aspektem Feslova historického jevu: Feslem jako symbolem, legendou či „zástupnou obětí“, jejímž prostřednictvím se děje křivda celé společnosti.

Tato podoba práce je do jisté míry důsledkem skutečnosti, že začala vznikat v „pandemickém“ akademickém roce 2020/2021, jenž nejvíce přál práci s digitalizovanou pramennou materií – v našem případě s periodickými i neperiodickými tiskovinami ve fondu Národní knihovny. Proto může být částečnou – avšak *pouze* částečnou – odpovědí na otázky, které si klade anonymní článek v „Času“ (1909):

„*Už se nikdo nevrátí ke studiu Bolzana a jeho stoupenců? Jsou Fesl a Hurdálek tak málo zajímavé zjevy pro dnešní mladé lidi? [...] [Fesl] psal dopis Karlu Havlíčkovi z Vídně do Prahy 6. listopadu 1849, který čtoucímu připadá jako dopis z hrobu [srov. kap. „Styky ve vídeňském exilu“ v této diplomové práci]. Kdyby člověk nic jiného neznal než tento dopis, musil by být puzen touhou zvědět o tomto muži více. Nikdo se dosud neoddal studiu dra Mich[ala] Josefa Fesla. Kromě toho, co vypravují o něm oba naše Naučné slovníky [tj. Riegerův a Ottův – pozn. A. P.], nemáme už o něm nic leč stručné zmínky roztroušené po jiných knihách. Jaké to události! [...] Nic nevíme, kam zapadly památky po Feslovi, a není spisovatele, který by se o jeho jméno staral. Z našich vídeňských lidí jistě by k tomu někdo byl povolán.“³*

¹ „Drobnosti“ in: Besedy Času. Ročník 18, č. 2. 10. 01. 1913, s. 16.

² GINZEL, J. A. *Bischof von Hurdalek: Ein Charakterbild aus der Geschichte der böhmischen Kirche*. Actiengesellschaft für Papier- und Druckindustrie: Prag, 1873.

³ Čas. 10. 11. 1909, r. 23, č. 310.

Přehled dosavadního bádání, literatura a prameny

Nejvýznamnějším zdrojem informací o Bolzanově okruhu jsou již od 30. let 20. století monografie sudetoněmeckého historika a kněze Eduarda Wintera (1896-1982): *Der Josefismus und seine Geschichte* (1943, česky *Josefinismus a jeho dějiny*, 1945), *Bernard Bolzano und sein Kreis* (1932, česky *Bernard Bolzano a jeho kruh*, 1935), *Bernard Bolzano: Ein Lebensbild*, (1969), *Der Bolzanoskreis 1824-1833* (1970) a další. V nich se Winter zabývá Feslem především jako Bolzanovým žákem, přítelem a korespondentem, jemuž Bolzano – stojící v centru Winterova zájmu – nejčastěji adresuje své myšlenky náboženské, politické, filosofické i praktické. Část Bolzanovy korespondence ostatně Winter editoval a vydal.⁴ Dále tohoto badatele zajímá Fesl coby představitel josefinismu.

Autor další bolzanovské monografie (*Bernard Bolzano*, 1978)⁵ Jaromír Loužil sice Fesla několikrát zmiňuje, nevěnuje mu však zvláštní pozornost. Totéž lze říci o *Severočeských bolzanovcích* Jiřího Omáčky.⁶

V širokém kontextu duchovních proudů v Čechách první polovice 19. století sleduje zkoumanou osobnost církevní historik a duchovní a římskokatolický kněz František Xaver Kryštůfek. Jeho dvousvazkovým *Dějínám církve katolické ve státech rakousko uherských*,⁷ vydaným na sklonku 19. století, je tato diplomová práce zavázána za spolehlivé a obsáhlé údaje o procesu s litoměřickými bolzanovci, a to včetně Kryštůfkových vlastních překladů z listin (papežské breve suspendující vedení učiliště). – Okruhu litoměřických bolzanovců (J. F. Hurdálkovi, V. Zahradníkovi, F. Náhlovskému a dalším) pak věnoval sérii literárních portrétů Josef Beneš (*Ač zemřeli, ještě mluví*).⁸ Třebaže Feslovi samostatný medailonek nevyhradil, zabývá se jeho osobou v kapitolách o Hurdálkovi a Zahradníkovi.

V souvislosti s širším bolzanovským *milieu* se litoměřického praesesa dotýká také Marie Pavlíková (zejm. studie „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům“, 1974).⁹ Pokud je nám známo, jediným badatelem, který dosud věnoval text přímo J. M. Feslovi, je Lubomír Sršeň se svou studií „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“.¹⁰

Ve třetí části této práce se pokoušíme mapovat i marginální zmáčky o Feslovi roztroušené po literatuře (Arnošt Denis, Jakub Malý, Karel Kramář atd.), které mají význam spíše jako citově zabarvené, názorově podmíněné hodnocení než jako zdroj biografických informací. Tyto texty, stejně jako životopisně a apologeticky (nebo naopak kriticky) laděné časopisecké a novinové články, zpravidla přiznaně čerpají ze dvou zdrojů: Feslova hesla

⁴ WINTER, Eduard (ed). *Bernard Bolzano Gesamtausgabe*. Reihe III: *Briefwechsel*. Band 4,1: *Briefwechsel mit Franz Exner*. 1833-1844. Frommann-holzboog Verlag e.K. Místo vydání není uvedeno, 1935.

⁵ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978.

⁶ VOMÁČKA, Jiří. *Severočeští bolzanovci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2000.

⁷ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od odby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*. V Praze: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898.

⁸ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví: Medailonky českých katolických vlasteneckých kněží*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1964. S. 282-289.

⁹ PAVLÍKOVÁ, Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“ Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, roč. 8-9. Praha 1974, s. 79-102.

¹⁰ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95.

v Riegerově *Slovníku naučném*¹¹ a monografie *Bernard Bolzano* z pera Marie Riegerové-Červinkové, jež původně vycházela na pokračování v listu „Osvěta“ a poté se dočkala dvou knižních vydání.¹² Slovníkové heslo vzniklo ještě za Feslova života a mohlo se opřít o očitá svědectví; ostatně rodina Riegerova se sama k bolzanismu hlásila (katechetou Marie Palacké-Riegerové i její stejnojmenné dcery byl Feslův přítel a kolega z litoměřického učiliště Franz Schneider). Marie Riegerová-Červinková se v Bolzanově životopisu výslovně odvolává na rozhovory s pamětníky – tak např. v pasáži o Feslově internaci u štýrskohradeckých františkánů.

Jako nejvýznamnější pramen při psaní této práce přirozeně posloužily Feslovy vlastní knižní publikace: církevně dějepisné *Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822* (1824),¹³ modlitební kniha *Gott in seinen Heiligen: Vollständiges katholisches Gebethbuch zur Beförderung wahrer Andacht zu Hause und in der Kirche, auf alle Tage und Feste des katholischen Kirchenjahres*¹⁴ (1830) a komentář *Österreichisch's Volkslied Gott erhalte unsern Keiser für Joseph Haydn's Melodie von Johann August Nepomuk Zimmermann, k. k. Professor in Prag, mit einigen Worten der Erläuterung von Dr. Michael Jopseh Fesl* (1848).¹⁵ Práce vychází také z autorových textů nekněžských, jako je předmluva k dílku Bernarda Bolzana *Mein Glaube*,¹⁶ jež vyšlo Feslovou péčí, nebo odvolání v časopise „Hesperus“.¹⁷ Zda byla tato obsáhlá, vnějšími podmínkami vynucená konfese autorem zamýšlena pro širší okruh čtenářů, není zcela jasné. Stala se však nejdůležitějším z Feslových literárních počinů. – Dalším klíčovým pramenem se osvědčily vzpomínky Feslových současníků v německém časopise „Bohemia“ a korespondence, zejména dopisy Vincence Zahradníka.¹⁸

Práce, jak je z výše uvedeného zřejmé, vychází z pramenů a literatury české a německé.

---

¹¹ Heslo Fesl Michal Josef, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

¹² ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Bernard Bolzano: životopisný nástin*, Praha 1881.

¹³ FESL, Michael Joseph. *Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822*. F. E. Seidel: Sulzbach 1824.

¹⁴ FESL, Michael Joseph. *Gott in seinen Heiligen: Vollständiges katholisches Gebethbuch zur Beförderung wahrer Andacht zu Hause und in der Kirche, auf alle Tage und Feste des katholischen Kirchenjahres*. Graz [Štýrský Hradec], 1830.

¹⁵ FESL, Michael Joseph. *Österreichisch's Volkslied Gott erhalte unsern Keiser / für Joseph Haydn's Melodie / von Johann August Nepomuk Zimmermann, k. k. Professor in Prag, / mit einigen Worten der Erläuterung von Dr. Michael Jopseh Fesl*. Vídeň, 1848.

¹⁶ BOLZANO, Bernard. *Mein Glaube*. Vídeň: Wilhelm Braumüller, 1850.

¹⁷ Hesperus Č. 78. středa, 31. března. S. 309-311. Č. 75.: neděle, 27. března 1824. S. 297-299. Č. 76.: pondělí, 29. března 1824. S. 300-303. Č. 82. pondělí, 5. dubna 1824. S. 325-327. Č. 84. středa 7. dubna 1824. S. 333-334. Č. 86. pátek, 9. dubna 1824. S. 341-345. Č. 88. pondělí, 12. dubna 1824. S. 349-351. Č. 89. úterý, 13. dubna 1824. S. 354-355.

¹⁸ ZAHRADNÍK, Vincenc a ČÁDA, František (ed.). *Filosofické spisy Vincence Zahradníka. Díl III. Zahradníkovy dopisy z let 1831-1836*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1915.

I. Život

Michael Joseph Fesl se narodil 29. září 1788 na Starém Městě pražském. Přišel na svět do měšťanské, národnostně německé rodiny, podle Eduarda Wintera dosti zámožné.¹⁹ Jeho otec, jenž se podle matričního záznamu jmenoval Hynek Fesl,²⁰ pocházel z Křemže v Dolním Rakousku. Původně se živil jako havíř, poté se stal vináříkem. Zhruba v této době (1769) sice vlastnil na Novém městě pražském vinici jistý Josef Fesl,²¹ souvislost s rodinou Michaela Josepha však nelze prokázat.²² Maminka Franziska, rozená Kröpnerin (Kröpnerová), se narodila v Touškově (*Stadt Tuschkau*) nedaleko Plzně, v městečku, kde po morové ráně roku 1860 převážilo německé obyvatelstvo.²³ Jak o budoucím bolzanovci podotýká Riegerův *Slovník naučný*, „otcovský dům mu dal vychování mravné a zbožné“.²⁴

Joseph Michael nejprve navštěvoval školu svatého Františka (dnes ul. Dušní 1083/7) na Starém Městě, poté nastoupil na Staroměstské akademické gymnasium a odtud – s výborným prospěchem – pokračoval tříletým filosofickým kursem na Karlo-Ferdinandově universitě.²⁵ Jeho spolužákem byl mj. pozdější překladatel a učitel Norbert Waněk, rovněž Bolzanův žák.²⁶ Při pražských studiích se seznámil také s Augustem Zimmermannem, který mu později dělal společnost ve vídeňském exilu a o němž bude řeč níže. Víme rovněž, že se Fesl – jako mnoho studentů – přizívoval kondicemi, mimo jiné v rodině profesora Aloise Klara (1763-1833) a jeho ženy Rosiny.²⁷

Především však během filosofického kursu navštěvoval přednášky katechety a exhortátora Bernarda Bolzana, který se stal určující postavou celého jeho následujícího života. Když byl Fesl roku 1825 nucen v odvolání popřít myšlenky, které s Bolzanem sdílel, vysvětloval svůj tehdejší příklon k jeho učení následovně. Jako jinocha ho sužovaly pochybnosti o pravdivosti katolické víry; čím dál více se odkláněl od institucionální církve a jejích rituálů; sváděly ho racionalistické myšlenky obíhající v tehdejší *milieu*. Byl to právě

---

¹⁹ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.

²⁰ Matriční záznam. Archiv hlavního města Prahy. AMP PPL V - 2304 • 1782, 27. 5.

²¹ Díky závěti magistrátního rady z Nového Města pražského Karla Leopolda Bepty z roku 1769 víme, kde se vinice Josefa Fesla nacházela. Tento měšťan v testamentu nakázal vystavět kapli na svém pozemku sousedícím s vinicí jistého „pana Josefa Fesla“: „Při mé před Nuslí ležící vinici ku cti a slávě nejsvětějších osob, Ježíš, Maria, Josef, Jachim a Anna vystavené, odkazuji na věčnou fundaci mé od paní Cecílie Podrožkové koupené, na Stračí Hůře řečené, blíž vinice pana Josefa Fesla ležící, král. ouřadem hor viničných pražských se řídící pole a k tomu ještě na mém proti faře sv. Štěpána na rohu ležícím nákladnickém domě vykazují jeden tisíc dvě stě zlatých Ren.“ (JANEČEK, Julius. *Město královské Vinohrady*. Praha: B. Grundlich a V. Svatoň, 1895.) Tentýž zdroj udává, že kaple „byla vystavěna v r. 1755 na pozemku č. kat. 257, připsaném dosud k usedlosti č. p. 61, kteráž náleží nyní pf. Marii Bílé, opět provdané Oraské.“

²² V závěti Barbory Feslové, rozené Palmové, z Nového Města pražského z 9. listopadu 1771 se objevuje patrně tento „novoměstský“ Fesl. Pořizovatelka testamentu si přeje, aby se za jejího syna Josefa Fesla a za ni sloužily zádušní mše u sv. Jindřicha – k tomuto účelu odkazuje 1 zlatý a 30 krejcarů. (NAVRÁTIL, Karel. *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém městě Pražském*. Tiskem B. Stýbla v Praze: 1869. S. 55.)

²³ Město Touškov. *Historie města Touškov*. [online] [cit. 2023-03-06]. Dostupné z: <https://www.touskov.cz/mesto/historie-mesta/>.

²⁴ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ WURZBACH-TANNENBERG, Constant von. *Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 4. Teil (1858).

²⁷ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.

Bolzano se svým rozumovým, ba možno říci utilitaristickým pojetím náboženství, co mladému intelektuálovi poskytlo odpovědi na jeho otázky a nakonec ho zachovalo pro katolicismus.²⁸

Pod vedením Josefa Dobrovského se mladý filosof věnoval také orientálním jazykům.²⁹ Právě tento slavista doporučil svého chráněnce, jakmile ukončil studia, biskupu Chlumčanskému coby suplenta v litoměřickém kněžském učilišti.³⁰ Po Feslově odchodu z Prahy s Dobrovským udržovali korespondenci³¹ a oba přátelé se stýkali v semináři; Dobrovský si dokonce psal i s Feslovou maminkou Franziskou.³²

Litoměřický seminář pod správou V. L. Chlumčanského

„Sedm, a ještě čtyři, a ještě dvanáct, to je víc, než jsem kdy v Praze dal dohromady já. Sám jsem také v Praze nikdy nevykonal tolik, jako jste vykonal Vy v Litoměřicích, [a to] z pouhé skromnosti nikoli svým jménem, nýbrž spíš jménem mým,“ počítal své litoměřické příznivce Bernard Bolzano v dopisu Feslovi.³³ Místní seminář se skutečně pod Feslovým vedením stal nejvýznamnějším střediskem bolzanismu, už dříve byly ovšem intelektuální dějiny tohoto učiliště poměrně bohaté.

Vývoj alumnátu poznamenalo několik litoměřických biskupů tíhnoucích k osvícenství, z nichž prvním byl reformátor rakouského školství Ferdinand Kindermann (1740-1801). Bezprostředním předchůdcem Josefa Františka Hurdálka, za jehož správy Fesl především působil, se stal Václav Leopold Chlumčanský z Přestavlk (1749-1830).³⁴ Tento vladyka³⁵ spojoval osvícenství s obrozenectvím. Podílel na vzniku česky psaného *Časopisu katolického duchovenstva*³⁶ (1828), kde publikovali nacionálně čeští bolzanovci jako Vincenc Zahradník nebo Václav Štulc, a později, jako pražský arcibiskup, podporoval Vlastenecké museum.³⁷ Třebaže se litoměřický seminář nacházel ve městě převážně německém, biskup zde zaváděl češtinu; k její výuce pozval Josefa Jungmanna.³⁸ Právě díky těmto dvěma Čechům mohl Němec Fesl prohlásit, že se těší, až se v Litoměřicích naučí jejich mateřštině.³⁹ Chlumčanský také vysvětil Bernarda Bolzana, a to v mimořádném termínu, jež si vynutilo Bolzanovo rozhodnutí ucházet se o místo katechety na pražské universitě.⁴⁰ Kromě toho se přátelil s Josefem Dobrovským, na jehož radu pozval do semináře Fesla.⁴¹

²⁸ „Fessels Bekenntnisse.“ Hesperus. Č. 84. středa 7. duben 1824. S. 333-334.

²⁹ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*. Praha, 1945.

³⁰ SRŠEŇ, Lubomír. Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95.

³¹ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*.

³² PAVLÍKOVÁ: Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“ Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, roč. 8–9. Praha 1974, s. 79–102.

³³ Ibidem.

³⁴ Třetím kandidátem byl Alois Josef Kolovrat-Krakovský. MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*, s. 84.

³⁵ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické: [biskupové a osudy litoměřické diecéze 1655-2005]*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. S. 84-86.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ V latinském dopise Dobrovskému z 27. 12. 1811, viz PAVLÍKOVÁ, Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“, s. 83.

⁴⁰ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.

⁴¹ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*.

Biskup proslul nejen jako osvícenec a obrozenec, ale také jako dobrodinec. Po celý život se zvláště staral o chudé (včetně podpory pětadvaceti bohoslovců ze skromných poměrů).⁴² Po bitvě u Chlumce ošetřoval padlé z obou táborů.⁴³ Riegerův *Slovník naučný* ho přesto vypodobňuje nepříznivě – aby podtrhl kontrast s Hurdálkovým episkopátem – kvůli údajné protekci při dosazování na fary a rozvolněným mravům mezi alumny i představenými, jimž měl biskup tolerovat „*tabule a tanečky*“.⁴⁴ Se svým vikářem (a později nástupcem) F. J. Hurdálkem, jenž těžce nesl porážku při biskupské volbě, skutečně Chlumčanský nevycházel dobře. Je možné, že Feslovy deníkové záznamy očerňující Hurdálka⁴⁵ (obviňují ho například z finanční nešetrnosti a z přílišné ústupnosti vůči rázné farské hospodyně) vycházejí z nepříznivého mínění Chlumčanského okruhu.⁴⁶ Pisatel později jejich pravdivost důrazně popřel odvolávaje se na vlastní zkušenost, nelze však určit, nakolik upřímně to učinil, neboť k odvolání ho tlačil Hurdálkův nástupce Vincenc Eduard Milde.

Kromě Fesla náležel k Chlumčanského blízkým jeho poradce a kanovník A. Hinrle, původně cisterciák ze Žďáru na Moravě.⁴⁷ Právě on mladého suplenta do semináře uvedl, od té doby se stýkali zřídka (i proto, že Hinrle nesídlil v semináři). Podle církevního historika F. X. Kryštůfka (1842-1916) se tedy kanovníkovo mínění o Feslovi zakládalo převážně na zaslechnutých pomluvách.⁴⁸ Definitivně se rozešli, když Fesl odmítl nabídku biskupa Chlumčanského, aby ho jako čerstvě jmenovaného arcibiskupa doprovázel do Prahy, a raději zůstal v Litoměřicích s jeho protichůdcem Hurdálkem.⁴⁹ Hinrle zuřil: obvinil Fesla z nevděku a sobectví.⁵⁰ On sám svého představeného následoval. Působil v pražském semináři a podle *Naučného slovníku* zde s otevřenou náručí vítal alumny vystoupivší z litoměřického učiliště, ba dokonce – jak tvrdí anonymní autor hesla – několik z nich poslal nahlásit činnost bolzanovců do Říma.⁵¹ – Dalším Chlumčanského spolupracovníkem byl první představený semináře, restaurativně smýšlející kanovník František Piller.⁵²

Pod správou F. J. Hurdálka

Josef František Hurdálek (1747-1833), první „plebejec“ mezi litoměřickými biskupy,⁵³ pocházel z rodiny náchodského pláteníka. Za své vzdělání vděčil kaplanovi, jenž v chudém chlapci rozeznal talent a soukromě ho vyučoval latině.⁵⁴ Po studiích mladý Hurdálek působil jako vychovatel na zámku náchodské vrchnosti (Piccolominiů)⁵⁵ a poté jako prefekt vídeňského Tereziana. Z hlavního města monarchie si ho hrabě Arco povolal jako biskupského sekretáře

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Heslo „Josef František Hurdálek“ in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

⁴⁵ K dementování zpráv ho přiměl biskup Milde.

⁴⁶ To je názor Františka Xavera Kryštůfka.

⁴⁷ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od odby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*. V Praze: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898, s. 363.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Bohemia. R. 46, č. 174. 23.7.1873. S. 9.

⁵¹ Heslo „Josef František Hurdálek“ in: *Slovník naučný*, s. 73.

⁵² MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*, s. 86.

⁵³ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*, s. 364.

⁵⁴ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 72-3.

⁵⁵ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*.

do Hradce Králové, kde se mladý kněz stal i jeho ceremoniářem. S tímto prelátem pak odešel do Prahy, kde jako představený generální semináře vzbudil pozornost osvícenskými gesty považovanými za výstřednosti. Zvířecí kosti z relikviářů, dosud uctívané jako pozůstatky světců, dal prohlédnout lékaři a poté vyhodit.⁵⁶ Alumni si pod jeho vedením nemuseli pudrovat paruky; Pražané je dokonce leckdy potkávali prostovlasé a bez klerik.⁵⁷ Dále Hurdálek netrval na tom, aby bohoslovci přebývali v semináři ani aby se ve středu postili,⁵⁸ a on sám si nenechával líbat ruku – motiv příznačný pro osvícenský (potažmo bolzanovský) klérus.⁵⁹ Podnět k vyšetřování jeho správy zavládl koncert skladeb Hurdálkova přítele W. A. Mozarta, jež tento představený uspořádal přímo v kněžském učilišti.⁶⁰ Před Josefem II. pak nejen hájil sám sebe, ale také se přimlouval za dalšího ze svých přátel J. Dobrovského.⁶¹ Tyto zkušenosti – vedle rozhovorů s konvertity k protestantismu v Novém Městě nad Metují, kde Hurdálek působil coby člen vyšetřující komise⁶² – ho tedy formovala před příchodem do Litoměřic.

Na post zdejšího vicerektora ho navrhl Dobrovský.⁶³ Funkce, společně s funkcí generálního vikáře, měla být dočasná – předpokládalo se, že Ferdinanda Kindermanna nahradí na biskupském stolci právě Hurdálek. Kapitula však místo něho zvolila Chlumčanského a protikandidát zůstal pouhým kapitulním děkanem.⁶⁴ Podle svědectví Vincence Zahradníka tehdy propadl chmurám a stáhl se do svého vnitřního světa, kde se zabýval modlitbami, krásnou literaturou a filosofií.⁶⁵ Hurdálek totiž od svého přítele nuncia, hraběte Garampiho, získal privilegium studovat zakázané knihy⁶⁶ včetně filosofie Immanuela Kanta.⁶⁷

Roku 1814 byl však Chlumčanský jmenován arcibiskupem pražským a Hurdálek se dočkal intronizace, již níže citovanými verši⁶⁸ oslavil obrozenský básník Antonín Marek. Fesl překvapil své dosavadní příznivce rozhodnutím zůstat v Litoměřicích s novým biskupem, který ho – jak mladý kněz svěřil příteli Antonínu Krombholzovi – okouzлил při osobním rozhovoru.⁶⁹ Suplent mu vlastně přišel oznámit, že Litoměřice opouští. Hurdálek ho nezadržel, laskavě a přátelsky mu však nabídl dobré postavení pro případ, že by se jinoch přece jen rozhodl setrvat. Ten byl okouzlen, neboť prý našel zcela jiného muže, než očekával.⁷⁰ Tato slova nasvědčují, že Feslovy styky s biskupem dosud byly zřídkaivé či alespoň povrchní. Musíme je mít na paměti,

---

⁵⁶ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

⁵⁷ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví: Medailonky českých katolických vlasteneckých kněží*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1964. S. 282-289.

⁵⁸ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*.

⁵⁹ Srov. tentýž postoj u fiktivní postavy bolzanovského faráře Brádka v románu Petra Fingala *Noami*, kterou rozebíráme v kapitole této práce věnované Feslovu nachleбену.

⁶⁰ ZAHRADNÍK, Vincenc: *O životu a powaze zesnulého w Pánu, býwalého Litoměřického biskupa, Josefa Františka Hurdálka*, ČKD, 1834/1, s. 104-130.

⁶¹ Ibidem.

⁶² MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*.

⁶³ ZAHRADNÍK, Vincenc: *O životu a powaze zesnulého w Pánu, býwalého Litoměřického biskupa, Josefa Františka Hurdálka*. S. 104-130.

⁶⁴ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*, s. 70-75.

⁶⁵ ZAHRADNÍK, Vincenc: *O životu a powaze zesnulého w Pánu, býwalého Litoměřického biskupa, Josefa Františka Hurdálka*. S. 104-130.

⁶⁶ S některými výjimkami, např. Machiavelliho spisy.

⁶⁷ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*. S. 282-289.

⁶⁸ Viz podkapitulu „Bolzanovci a jungmannovci“.

⁶⁹ Bohemia. R. 46, č. 174. 23.7.1873. S. 9.

⁷⁰ Ibidem.

pracujeme-li s Feslovými dřívějšími deníkovými poznámkami o Hurdáلكově zvycích a charakteru.

Léta jejich společného působení (1815–1820) probíhala ve znamení bolzanovské reformy učiliště. Biskup ponechával svému – dosud ani ne třicetiletému – *praesesovi* volnou ruku ve vedení alumnů, sám však trávil v semináři mnoho času. Účastnil se všech zkoušek (na základě toho, co při nich vyslechl, se později pokoušel dosvědčit pravověrnost Feslovu i jeho žáků),⁷¹ docházel do vyučovacích hodin,⁷² zval alumny k vlastnímu stolu,⁷³ laskavě s nimi rozmlouval.⁷⁴ Někteří chovanci, například Franz Schneider, ho nazývali „*otcem Hurdáلكem*“.⁷⁵ Aktivní byl i v konsistoři, kde pronášel projevy „*s takovou vervou, že bylo zajímavé ho poslouchat*“.⁷⁶ Vizitace jeho nástupce Vincence Eduarda Mildeho vyvrátila obvinění, že diecézi spravoval špatně, ba dokonce dokázala opak.⁷⁷

Přesto se stal Hurdálek obětí procesu s bolzanovci, o kterém hovoříme v samostatné kapitole. Smutně proslulo padesáté výročí jeho kněžství (29. září 1821), na něž se – protože jubilant upadl v nemilost – nedostavili téměř žádní hosté.⁷⁸ Pod pohrůžkami si Hurdálek vyžádal na kurii, aby ho prostřednictvím breve zprostila biskupství.⁷⁹ Tak se 18. prosince 1822, dva roky po Feslově převezení do Vídně, stalo. S penzí čtyř tisíc zlatých se někdejší biskup odebral do Prahy, kde strávil zbytek života četbou, diskusemi při projížďkách kočárem a modlitbami.⁸⁰ Společnost mu dělal jeho někdejší ceremoniář, bolzanovec a Feslův přítel Franz Schneider, který také po Hurdáلكově smrti (1833) nechal zhotovit náhrobek pro jeho místo posledního odpočinku.

Z Malostranského hřbitova v Košířích byly ostatky 8. září 1890 přeneseny do biskupova rodného Náchoda, kde se dodnes nacházejí uvnitř kostela. „*Širší obecenstvo o ději tom téměř ani nezvědělo*“, psaly 31. října „*Humoristické listy*“,⁸¹ jež při té příležitosti přinesly nebožtíkův druhý nekrolog. List navíc vyjádřil potřebu samostatného životopisu tohoto osvícence, jež zařadil po bok Bolzana či Fesla – „*idealistů*“, kteří „*věřili ve vznešenost člověka, v přirozená práva, a byli by za pravdu jimi hláсанou vesměs třeba život položili*“.⁸² Vedle těchto tří bolzanovců uvádí nesignovaný pisatel mezi „*velkými mysliteli lidskými*“ také Josefa Jungmanna a Antonína Marka, jejichž vztah k litoměřickému bolzanovství nelze přejít bez zmínky.

⁷¹ Dopis ze 17. ledna 1820 citovaný in: BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*.

⁷² Bohemia. R. 46, č. 174. 23.7.1873. S. 9.

⁷³ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*. S. 282-289.

⁷⁴ ZAHRADNÍK, Vincenc: *O životu a powaze zesnulého w Pánu, býwalého Litoměřického biskupa, Josefa Františka Hurdáلكa*. S. 104-130.

⁷⁵ Bohemia. R. 46, č. 174. 23.7.1873. S. 9.

⁷⁶ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*. S. 287.

⁷⁷ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*.

⁷⁸ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*. S. 282-289.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ ZAHRADNÍK, Vincenc: *O životu a powaze zesnulého w Pánu, býwalého Litoměřického biskupa, Josefa Františka Hurdáلكa*. S. 104-130.

⁸¹ *Humoristické listy*. Ročník 32. č. 44, 31. října 1890.

⁸² *Humoristické listy*.

Bolzanovci a jungmannovci

Mnoho bylo napsáno o „stýkání a potýkání“ obou myšlenkových škol. Různé přístupy v literatuře ve své studii mapuje Marie Pavlíková:⁸³ podle nápadu Václava Zeleného, neopírajícího se však o žádný pramenný materiál, snad Bolzano v roli universitního profesora nevlídně posuzoval Jungmannovu disertaci. Navíc přispěl ke germanizaci vysokého učení tím, že latinské deklamace studentů nahradil německými.⁸⁴ Jan Jakubec, životopisec Antonína Marka, spatřuje problém v bytostném rozporu mezi josefinismem (jungmannovci) a „novým duchem křesťanským“ (bolzanovci).⁸⁵ O nové katolické zbožnosti bolzanovců mluví rovněž Eduard Winter, jenž navíc rozeznává pnutí mezi „jungmannovskou“ inspirací soudobým německým idealismem a Bolzanovou vlastní filosofií.⁸⁷ Irena Seidelová pak zdůrazňuje protikladné ideologie nacionalismu (jungmannovci) a kosmopolitismu (bolzanovci).⁸⁸

Ať už byly příčiny rozkolu jakékoli, zdá se, že se zdaleka netýkal všech členů těchto táborů. Jungmann si Bolzana vážil a s Feslem i s Hurdálkem osobně vycházel dobře; při biskupském svěcení posledně jmenovaného dokonce plakal radostí.⁸⁹ M. Pavlíková v již zmíněné studii uvádí příklady přátelského styku Jungmanna s Feslem. Například roku 1815 předal mladý *praeses* Jungmannovi list od jejich společného přítele Dobrovského a druhý díl jeho *Slovanky*. Oba pak zapředli rozhovor o češtině a zdá se, že našli společnou řeč. Jungmann napsal Antonínu Markovi: „*V Praze, dokládá Fessel [sic], česká řeč se podivně zdvihá, a s ní láska k vlasti a k národu.*“⁹⁰

Nejnámějším (ne-li jediným) zdrojem nenávistných poznámek na účet bolzanovců je, jak známo, korespondence Jungmannova žáka Antonína Marka (1785-1877). Ani ten však nechoval antipatie k litoměřickému okruhu odjakživa, jak dokládají dvě jeho básně na biskupa Hurdálka.⁹¹ Jedna z nich oslavuje jeho intronizaci („Píseň k dosednutí na biskupskou stolicí litoměřickou“, 25. února 1816) a velebí tohoto duchovního jako muže, po jehož boku kráčejí andělé a jenž „*spanilým duchem dýše*“⁹².⁹³ Císař František II. v poslední sloce dokonce zpytuje svědomí: „*Pozdě poznal jsem tě, vzácný kmete, / o tvé ceně jsem měl věděti.*“! Druhá skladba, jež vznikla u příležitosti biskupova svátku („Ke jmeninám“, 19. března 1816), ho nazývá „*veleslavným kmetem, srdcejemným*“ a „*Čechů vzornou chloubou*“.⁹⁴

S těmito verši dramaticky kontrastuje Markův list z listopadu téhož roku (19. 11. 1816), v němž útočí na litoměřickou konsistoř i seminář: „[...] *a semper fidelis konsistoř Pražská*

---

⁸³ PAVLÍKOVÁ: Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“ Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, roč. 8–9. Praha 1974, s. 79–102.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Recenze na knihu „Bernard Bolzano“ od Antona Helferta. Čas. Praha: Jan Herben, 1899-1924. Ročník 23, číslo 310. 10.11.1909, s. 2.

⁸⁷ Ibidem a WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ SAK, Robert. *Josef Jungmann*. Praha: Vyšehrad, 2007.

⁹⁰ PAVLÍKOVÁ: Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“ Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, roč. 8–9. Praha 1974, s. 79–102.

⁹¹ Antonín Marek: K dosednutí na biskupskou stolicí Litoměřickou in: Sebrané básně Antonína Marka, Jakubec, Jan, V Praze, Česká akademie věd a umění, 1935.

⁹² Hesperus

⁹³ s. 23.

⁹⁴ s. 29.

věrná i tehdy zůstala své starodávné mrzkosti – ti páni břichopáskové nechť se namáhají češtinou – litoměřičtí jsou tělo bez duše a za kus chleba ovšem prodají, ačkoli bych do biskupa a jeho pobočníka Fesla lepšího ducha se nadál, an nejednou jsem zaslechl, že svých bohoslovů láskou k jazyku českému narážel.“⁹⁵ Ze srovnání obou pramenů vyplývá, že změna Markova názoru vyvěrala z nesouladu mezi očekáváním a skutečností – jakkoli to ovšem nemusel být jediný ani objektivní důvod.

14. února 1820 pak Marek píše Jungmannovi v souvislosti s procesem, který bolzanovce postihl: „Jistě s užalením byl bych přijal zprávu o svévolném Vídeňského dvora s Pražskými profesory smýkáni, kdyby to právě bylo nepotkalo Čechů nepřítele a Vašeho protivníka. Na takových českého ducha záhubcích nechat se opětuje podobné rozhněvaného nebe kázání. Fessel nadšený Bolzana pravidly a drzejší všeho, co sám nezplodil, tupitel, snadno svého mistra osudem se podělí a láska, v které u biskupa nejen uvázati, ale ukovati se uměl, neochrání jej před střelou, kteráž z Říma naň hozena.“⁹⁶ Tato pomstychtivá nenávisť však byla raritou, a to i mezi pokračovateli jungmannismu a nositeli českého národního obrození, jak ukazuje III. oddíl této práce. O tom, že Marek nemusel mít motivaci výlučně ideovou, vyslovil teorii anonymní autor článku v časopisu „Čas“ (1919): „Marek žil v diecési litoměřické a byl stále zapředen do kouzel venkovských Venuší; přísnost biskupa Hurdálka i družiny Feslovy až asketická narážela v diecési a snad i na faru Markovu.“⁹⁷

Feslovo působení v Litoměřicích

30. října téhož roku, kdy přijal kněžské svěcení (1811), byl Fesl přijat do litoměřického učiliště, aby zde suploval hermeneutiku za Jana Tachecího.⁹⁸ V roce 1813 se pak jako suplent začal přednášet také církevní dějiny a od studijního roku 1814/1815 i kanonické právo.⁹⁹ Navíc měl mimořádné přednášky o biblickém studiu.¹⁰⁰ 28. června 1816 jeho rychlá kariéra pokračovala získáním definitivy.¹⁰¹ Biskup Hurdálek ho jmenoval spirituálem, konzistorním asesorem a synodálním examinátorem. Dále se stal adjunktem theologického ústavu¹⁰² a konečně 8. srpna 1816 druhým představeným semináře – *praesesem*. Tuto funkci převzal po stárnoucím profesoru pastorálky Franzi Winklerovi.¹⁰³ Vybrán byl proto, že jeho jmenování nebránila žádná konkrétní překážka – oproti ostatním duchovním, jež biskup Hurdálek pro post představeného zvažoval.¹⁰⁴ Podle Antonína Krombholze ho ve funkci uvítali všichni profesori a většina alumnů, zato část diecézánů – zejména starší kněžstvo – měla výhrady kvůli Feslově mládí.¹⁰⁵

⁹⁵ Citováno podle M. Pavlíkové: PAVLÍKOVÁ: Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“, s. 79–102.

⁹⁶ Citováno podle: Recenze na knihu „Bernard Bolzano“ od Antona Helferta. Čas. Praha: Jan Herben, 1899-1924. Ročník 23, číslo 310. 10.11.1909, s. 2.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ PAVLÍKOVÁ: Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“ Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, roč. 8–9. Praha 1974, s. 82.

⁹⁹ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

¹⁰⁰ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

¹⁰¹ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, s. 73.

¹⁰² KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

¹⁰³ Bohemia. R. 46, č. 174. 23.7.1873. S. 9.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

K platu 200 zlatých měl nárok na byt a zaopatření, svůj tehdejší způsob života však nazývá „kynickým“.¹⁰⁶ Vincenc Zahradník vzpomíná, že aby *praeses* ušetřil za vlastní domácnost, jídal denně u biskupa,¹⁰⁷ a sám Fesl přiznával, že pro praktický život nikdy neměl smysl.¹⁰⁸ Věnoval se raději idejím. *Slovník naučný* uvádí, že „větší část noci studijemi a poučováním probděl, velmi často toliko 3-4 hodiny sedě a oblečen na křesle mezi 2 skříněmi pospav“.¹⁰⁹ – 20. května 1817 byl Fesl v Karlově síni promován doktorem filosofie;¹¹⁰ když se z promoce vracel do Litoměřic, nadšení alumové mu – podle Eduarda Wintera – na počest zapěli „Píseň bratří“.¹¹¹

Kromě Fesla v semináři přednášeli další bolzanovci: Jan Tachecí (jenž vyučoval *Starý zákon*), Václav Kára (pozdější kapitulní děkan), Antonín Krombholz (pozdější šéfredaktor pedagogického časopisu *Österreichische Schulbote*), Franz Schneider (Hurdálkův sekretář a ceremoniář, pozdější katecheta na pražské polytechnice a na německé reálce v Mikulandské ulici) a Vincenc Zahradník (Schneiderův předchůdce v roli ceremoniáře,¹¹² biskupský knihovník a vyučující pastorální theologie).¹¹³ Posledně jmenovaného získal pro Bolzana sám Fesl,¹¹⁴ a to nejpozději roku 1816. Zahradník také až do konce života zůstal Feslovým přítelem, stejně jako Schneider. Z litoměřických bolzanovských alumnů dosáhli významnějšího uplatnění také např. J. Dittrich, pozdější apoštolský vikář v Sasku, a J. Krejčí, generální vikář v Praze, který byli podle Jaroslava Macka členy Feslova tajného *Christenbudnu*.¹¹⁵ Zbytek profesorského sboru tvořili Anton Grün (dogmatika), Franz Winkler (pastorálka), kapitulní kazatel Niklas (morální theologie), Bernard Schirmer (gymnasiální preferkt). Církevní právo a dějiny měl přednášet Johann Wohanka, avšak v praxi ho zastupoval Fesl.¹¹⁶

Druhý představený v semináři společně s biskupem Hurdálkem zavedl řadu změn.¹¹⁷ Nové stanovy, jež vznikly na konci prvního roku biskupovy správy, zaváděly studium dogmat a církevních dějin v širokém kontextu. Alumnové měli například dobře ovládnout mateřský jazyk i krásnou literaturu, jež nelze postrádat při vytváření skutečně působivého kázání. O podstatném rozšíření knihovny z Hurdálkovy a Feslovy iniciativy bude řeč na konci biografického oddílu této práce. Zde zmiňme, že *praeses* se svými alumny pilně studoval jednak autory soudobé krásné literatury, kteří v Rakousku nebyli považováni za vhodnou četbu pro budoucí kněžstvo (J. G. Herdera, G. E. Lessinga, J. W. Goetha, Ch. M. Wielanda, F. Schillera), ale také protestantské theology ([Martina?] Opitze, Heinricha Eberharda Gottloba Pauluse). Uvedená jména známe vesměs z udání, například četbu Wielanda však v Šafaříkově vzpomínce

---

¹⁰⁶ Hesperus.

¹⁰⁷ ZAHRADNÍK, Vincenc: O životě a povaze zesnulého w Pánu, bývalého Litoměřického biskupa, Josefa Františka Hurdálka, ČKD, 1834/1, str. 104-130.

¹⁰⁸ Hesperus.

¹⁰⁹ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, s. 73.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 228.

¹¹² Jak podotýká Josef Beneš (*Ač zemřeli, ještě mluví*, s. 291), tato funkce působila Zahradníkovi utrpění.

¹¹³ Tento stručný prosopografický nárys je převzatý z méj bakalářské práce: *Bakalářka*, s. 38.

¹¹⁴ RIEGEROVÁ-ČERVINKOVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. *Osvěta*, roč. 36, č. 8, 1906, s. 672.

¹¹⁵ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*.

¹¹⁶ *Bohemia*. R. 46, č. 179, 29. července. 1873, s. 9.

¹¹⁷ PICHNEROVÁ, Anna. „Franz Schneider a bolzanovci v litoměřickém alumnátu.“ *Marginalia Historica* 1/2021, s. 47-61.

s uznáním zmiňuje J. Kopitar.¹¹⁸ Vedle toho alumnové pod Feslovým vedením psali, a to nejen své deníky a výpisky z autorů, které navzájem sdíleli a někdy veřejně přednášeli. Opisovali také texty Bolzanových pražských exhort: těch se při vyšetřování protistátních aktivit v semináři našlo ke třem stům.¹¹⁹ Ve svém odvolání Fesl později vysvětluje, že to byla potřeba estetické výchovy, co ho inspirovalo, aby se svými svěřenci studoval literaturu problematickou či přímo zakázanou.

Ze stejného důvodu kultivoval i mluvený projev bohoslovců formou pravidelných rétorických cvičení. Velmi pravděpodobně se v tom inspiroval Bolzanem, jenž podobná cvičení spolu s profesorem logiky Niemetschkem pořádal v Praze.¹²⁰ V Litoměřických se konala pětkrát do týdne. V průběhu hodiny vystoupili tři mladíci se svými příspěvky (v próze i ve verších, a to na samostatně zvolené téma), které potom posluchači ohodnotili. Jak vzpomíná jejich účastník Franz Schneider, „*tato metoda byla mimořádně úspěšná. Žáci, kteří při prvním vystoupení sotva srozumitelně četli, natož aby dokázali mluvit, a kteří vyvolávali rozličnými tělesnými pohyby, výrazy tváře a gesty rukou halasný smích, byli po roce vyslechnuti s potleskem. Alumnové se brzy přesvědčili o veliké užitečnosti těchto cvičení a konali je s úctyhodným západem*“.¹²¹ Samotný Fesl se nezdráhal do těchto soutěží zapojit a nechat se hodnotit svými mladšími druhy.

Jednou ze signifikantních drobností, spojujících litoměřické středisko bolzanismu s tím pražským, bylo Feslovo odmítnutí přednášet podle učebnice vídeňského dvorského theologa Jakoba Frinta (1776-1834). Nejprve se touto knihou odmítl řídit Bernard Bolzano, protože prý argumentovala ve prospěch katolicismu jen nepřesvědčivě a žáky spíše mátl.¹²² Pražský katecheta tedy vyučoval podle vlastních poznámek, což mu navzdory nespokojenosti restaurativních kruhů dodatečně povolil jeho přítel, studijní ředitel Milo Grün.¹²³ Ani litoměřičtí představení očividně povinnou učebnici nevyžadovali, neboť v tomto městě šla na odbyt podobně málo jako v Praze – a vzbudila tím pozornost nakladatele.¹²⁴ Kromě filosofických důvodů se na prodejnosti ovšem odrazilo i to, že pětisvazkové dílo přišlo tehdejšími studenty draho: jak připomíná časopis „Čas“ z roku 1909, stálo 36 zlatých.¹²⁵ Nebyly to tedy jen Feslovy theologické názory, čím praeses Frinta popudil a co zavedlo podnět k jeho procesu.

Dále druhý představený organizoval výlety po venkovském okolí Litoměřic a sbírky na dobročinné účely. Ani tím se ale jeho reformní nadšení nevyčerpalo, a tak založil tajný spolek zvaný *Christenbund*. Jeho členové, nosící železný prsten na znamení askeze,¹²⁶ se zavázali k jednání ve jménu obecného blaha a k neustálému sebezdokonalování v Bolzanově duchu. Ilegální, ač v podstatě neškodný a v roce 1819 již skomírající *Christenbund* se stal impulsem pro zahájení procesu s Feslem, který jeho litoměřické působení nadobro ukončil.

---

¹¹⁸ ZÍBRT, ČENĚK. *Co vyprávěl P. J. Šafařík rodině o svém mládí a životě*. Časopis českého Museum, 1909, ročník 83, s. 278. Překl. A. P.

¹¹⁹ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*, s. 368.

¹²⁰ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.

¹²¹ GAUDEK, Anton. Nekrolog Franze Schneidra in: *Bohemia*, 18. 3. 1858.

¹²² WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ Recenze na knihu „Bernard Bolzano“ od Antona Helferta. Čas. Praha: Jan Herben, 1899-1924. Ročník 23, číslo 310. 10.11.1909, s. 2.

¹²⁶ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*, s. 287.

Proces s bolzanovci

Od chvíle, kdy Bernard Bolzano převzal úřad katechety a exhortátora při pražském vysokém učení, se potýkal s nepřízní katolické restaurace. Po několika incidentech,¹²⁷ které neměly významnější dopad, byl mladý kněz obviněn kvůli svým kázáním na společensko-politická témata (ústava, zánik stavů a hodností, neposlušnost vrchnosti). Bolzano vystoupil před studenty, aby jim nezastřeně vylíčil situaci a sám sebe obhájil, což mu ještě přitížilo.¹²⁸ Následoval proces, který se vlekl v letech 1819-1825 a který, jak známo, vedl k jeho sesazení a skončil až díky intervenci Josefa Dobrovského.

Vedle těchto událostí probíhalo také řízení s J. M. Feslem jakožto vůdčím představitelem litoměřického bolzanismu, jež zčásti zapříčinilo Feslovo vlastní počínání v úřadu představeného semináře, zčásti bylo zamýšlen coby komponenta útoku na Bolzana.¹²⁹ Vedle rozměru politického a theologického měly procesy s bolzanovci také aspekt osobní, mimo jiné proto, že jejich hlavní iniciátor Jakob Frint, rodák z Čech, snad pomýšlel na litoměřické biskupství.¹³⁰ Roli však hrála také nespokojenost některých alumnů s vedením semináře a objektivně nezákonná aktivita, kterou zde Fesl se svým kruhem pěstovali, totiž založení tajného spolku. Tento typ organizace v monarchii zakazovala kontrarevoluční *Karlovarská usnesení* (1919). Zvláště nepřijatelné bylo členství kněží, tedy státních zaměstnanců, jak si také Fesl dle svého odvolání – přinejmenším později – uvědomoval.¹³¹

Právě činnost *Christenbundu* posloužila za hlavní záminku k zákroku proti litoměřickým bolzanovcům. Žaloba byla připravena na základě výpovědi čtyř bývalých členů¹³² a obsahovala šest bodů: (1) založení tajného spolku, (2) šíření Bolzanových a protestantských spisů, (3) zavádění nového druhu zpovědi a poskytování rozhřešení v národním jazyce, (4) nabádání ke královraždě, (5) šíření velezrádných hesel a (6) pomlouvání biskupa.¹³³ Podle Faulhaberova¹³⁴ hlášení Hinrlemu Fesl tvrdil, že „*uctívání Panny Marie a svatých je dobré jen pro lid, dokud nepozná něco lepšího*“.¹³⁵ Pravým náboženstvím byl podle něho rozum, Ježíš měl podstatu pouze lidskou. Dále prý preses podporoval revoluci v Rakousku a odmítal respektovat autoritu většiny starších kněží.¹³⁶

Formálně byl Fesl obviněn z velezrady. Tohoto nařčení ho však orgány brzy zprostily a zodpovídal se pouze z obvinění z kacířství¹³⁷ (deismu a naturalismu). Předmětem procesu se tak staly spíše jeho body náboženské než politické, třebaže se v předbřeznovém Rakousku obě témata nezbytně prolínala.

Feslovu zatčení na jaře 1820 předcházelo hodinové sociálně-reformní dožínkové kázání z roku 1817, kterým preses vyvolal nespokojenost nejen mezi litoměřickými měšťany, ale také

¹²⁷ Císař František I. zprvu odmítl potvrdit Bolzanovo jmenování. Jak udává Winter (*B. Bolzano a jeho kruh*), proti Bolzanově děkanátu na Karlo-Ferdinandově universitě bylo namířeno i obvinění, že je studentstvo v hlavním městě nepokojné. Jeho postavení komplikovala také neochota přednášet podle předepsané Frintovy učebnice.

¹²⁸ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Hesperus

¹³² WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935, s. 83.

¹³³ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 250.

¹³⁴ Faulhabera povolal jako svého spolupracovníka z Vídně J. F. Hurdálek. Tento jeho někdejší přítel byl však nespokojen jak s platem, tak s přiděleným obydlím. Neusmířilo ho ani, když biskup jeho hmotné podmínky zlepšil.

¹³⁵ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 243.

¹³⁶ ibidem, s. 243.

¹³⁷ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

u církevních úradů. Za ně si vysloužil pokání a dočasný zákaz vstupu na kazatelnu.¹³⁸ 18. prosince 1819 pak papež Pius VII. podepsal breve pro biskupa Hurdálka, v němž požadoval Feslovo sesazení. Sestavil je na základě udání starého kanovníka Františka Pallase (ověčeného titulem *de lauro* díky studiím v Římě), který dokument sestavil s pomocí bývalých Feslových žáků.¹³⁹ V denunciaci se píše, že vážnost náboženství v Čechách upadá a že zvláště je tím vinen profesor náboženství na pražské universitě Bernard Bolzano, „muž jinak velmi hodný a učený“, který deformuje věrouku svým racionalismem a zavádí místo ní nový druh katolicismu.¹⁴⁰ „Tento muž, výtečník falešných proroků našeho času, má nesčíslné žáky a stoupence, kteří, po veškeré zemi jsou rozptýleni, jeho zásady, kterým vyučeni jsou, mezi lidem rozšiřují,“¹⁴¹ varuje autor vypočteví konkrétní problematiku Bolzanovy teologie. Citujme z tohoto latinského pramenu – v překladu Františka Xavera Kryštůfka – celý odstavec věnovaný Feslovi:

„[Bolzanův] upřímný stoupenec a přítel Fesl, praefekt litoměřického semináře, biskupský rada a professor církevních dějin, hoří takovou horlivostí, aby Čechy reformoval a k vrcholu své učenosti přivedl, že rovný jemu nesnadno byl by nalezen. Celou diecési i svého biskupa řídí svým pokynem; káže kandidátům theologie, aby všechny knihy bez rozdílu četli, maje to za nejúčinnější prostředek, aby si ducha vzdělali a předsudků se varovali. Učení o primátu vyvracuje ze základu, nepřipouští žádné hlavy církve a utvořuje náhledů filosofů našeho věku novou soustavu náboženství. Díla, která žáci čtou a studují, jsou přezáhbná, jako exegetické dílo Dr. Paulusa [patrně míněn evangelický racionalistický theolog Heinrich Eberhard Gottlob Paulus (1761-1851) – pozn. A. P.], muže nerozumného a protestanta; dílo Wegscheiderovo o člancích víry (dogmatech) od přesného katolictví nadobro (toto coelo) vzdálené. Básně, zamilované zpěvy od Gothe [sic], Schillera, Wielanda, Herdera, protestantských to spisovatelův, smějí kandidáti theologie čísti a s nadšením přednáseti. V kostele zpívají ódu podobnou více zpěru ke cti slunce, nežli hymnu na počest Boha. Fesl má již ze svých žáků dva spolupracovníky, kteří, jsouce professory theologie, spolu s ním působí [tj. Vincence Zahradníka a Antona Grüna – pozn. A. P.]. Fesl má též tajné učeníky, kterým svěřuje to, co veřejně přednáseti se neopovažuje s nimiž tajné své učení sděluje; biskup, jak se zdá, schvaluje všechno.“¹⁴²

¹³⁸ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935, s. 73.

¹³⁹ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

¹⁴⁰ Denunciace in: *Ibidem*. Příslušná část o Bolzanovi zní takto: „Na staré pražské universitě přednáší náboženskou vědu jakýsi světský kněz, jménem Bernard Bolzano, který pro svůj nový a neobyčejný způsob přednášek o náboženství a své sofistické důvtipnosti (argutias) v Čechách vsudy znám a od svých žákův až do nebes vynášen jest. Tento muž, jinak hodný a velmi učený, vydává veřejně výmysly svého ducha za pravé a přesné učení Kristovo. Svými filosofickými subtilnostmi zkrucuje pozitivní náboženství tak, že nesnadno jest posouditi, co za pravé nebo co za falešné v katolictví přijímá. On myslí, že jest od Boha povolán, aby zdravější a solidnější učení katolické zavedl. Hrozí se věřiti do slova mnohým zázrakům v Evangelii popsáným, zkrucuje je, nebo nadobro ruší, na př. dar jazyků; božství Kristovo zastihuje tak, že posluchači se kolisají, co z Krista mají si učiniti: Boha nebo moudrého člověka. On tvrdí, že mnohé obřady jest v církvi odstraniti, že učení Kristovo vždy k většímu stupni dokonalosti postupuje, a že může vzrůstem světla věd mnohým spasitelným učením být rozmnožen. Tento muž, výtečník falešných proroků našeho času, má nesčíslné žáky a stoupence, kteří, po veškeré zemi jsouce rozptýleni, jeho zásady, kterým vyučeni jsou, mezi lidem rozšiřují.“

¹⁴¹ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

¹⁴² *Ibidem*.

Breve zastihlo biskupa Hurdálka během kázání¹⁴³ v litoměřické katedrále a způsobilo mu vážné starosti. Jen neochotně zbavil druhého představeného jeho úřadů – Feslovu profesuru získal adjunkt theologické fakulty v Praze Jan Stark¹⁴⁴ –, přičemž jednal o jiném zaopatření svého oblíbence.¹⁴⁵ Obrátil se na kurii (listem z 17. ledna 1820), v němž přísahal na pravověrnost své diecéze a přičítal ji Feslově zásluze; dobrého vlivu mladého spirituála na seminaristy si prý všímá i lid.¹⁴⁶ Dále ve snaze zlepšit Feslovo postavení korespondoval s kancléřem hrabětem Sauranem¹⁴⁷ a do Vídně zaslal potvrzení (18. února 1820) o dobré správě diecéze podepsané veškerým jejím klérem.¹⁴⁸ Nebylo to ovšem nic platné, neboť souběžně započala rozhodující fáze Bolzanova procesu: pražský katecheta byl sesazen císařským dekretem z 24. prosince 1819.¹⁴⁹ František II. o několik let později při osobním setkání sdělil biskupovi, že nepočítal s uposlechnutím breve a že si je dobře vědom jeho ctností.¹⁵⁰ Při tomto rozhovoru vyšlo najevo, že káravý list z Lublaně, jímž měl císař vytknout biskupovi nedostatečnou starost o pravověrnost alumnů, byl podvržen Frintem a císař o něm nic nevěděl.¹⁵¹ Procesy započaté v prosinci roku 1819 však vedly i k Hurdálkovu nucenému odchodu.

11. března 1820 Fesla v jeho pokoji zatkl dvorní sekretář Strobl.¹⁵² Razie v semináři měla shromáždit materiály pro příslušnou vídeňskou komisi, v níž zasedal referent pro církevní záležitosti Fischer, theologický referent studijní komise opat Andrá a světící biskup Steindl.¹⁵³ Feslovy písemnosti byly zapečetěny a odvezeny do hlavního města.¹⁵⁴ Vincenc Zahradník ještě stihl zničit stanovy *Christenbundu*,¹⁵⁵ do rukou vyšetřovatelů se však dostal jiný kompromitující dokument – praesesovy deníky s ostrými výpady proti císaři, papeži a litoměřické kapitule. Dále tyto sešity obsahovaly pomluvy kolující o biskupu Hurdálkovi a přirozeně i ožehavé politické a náboženské úvahy. Charakter těchto zápisků známe díky tomu, že vyznání v „Hesperu“ cituje nejproblematictější pasáže, aby je vysvětlilo či odvolalo. Feslovi nesmírně přitížily především proto, že nešlo o soukromou, nýbrž o polověřejnou písemnost: členové *Christenbundu*, zakladatele nevyjímaje, si v inspiraci Bolzanem navzájem půjčovali své deníky, aby mohli sledovat mravní a intelektuální pokrok ostatních.¹⁵⁶ Dále vyšetřovatelé zabavili na tři sta opisů Bolzanových exhort z pera alumnů a jejich představených.¹⁵⁷

Prověřování semináře se ovšem neomezovalo na písemnosti. Vincenc Zahradník vzpomínal, že Frint si přál znát jeho názor na citlivou otázku kněžského celibátu¹⁵⁸ – a že s jeho

---

¹⁴³ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 375.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*, s. 287.

¹⁴⁷ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

¹⁴⁸ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*, s. 287.

¹⁴⁹ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95.

¹⁵⁰ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

¹⁵¹ Ibidem. Že císař vznik písemnosti inicioval, naznačuje už Vincenc Zahradník.

¹⁵² Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, s. 73.

¹⁵³ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 249.

¹⁵⁴ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, s. 73.

¹⁵⁵ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*.

¹⁵⁶ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*.

¹⁵⁷ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978, s. 159.

¹⁵⁸ Osvěta, roč. 36, č. 8, 1906, s. 672.

odpovědí nebyl spokojen, třebaže jinak ho shledal pravověrným.¹⁵⁹ Ještě po patnácti letech vzbouzela v Zahradníkovi myšlenka na proces silné emoce, o nichž píše v listu V. Pešinovi z 28. května 1835. Tehdy se na návštěvě u svého přítele setkal s několika dalšími kněžími, s nimiž zapředel rozhovor o událostech spojených se seminářem. Odsoudil jednání biskupa Mildeho a připomněl křivdy na bolzanovcích: „*Přišla řeč naše na nešťastnou onu komisi, kterouž nebožtík Frint roku 1820 v Litoměřicích konal, jáť ale o této věci, zvláště pak o nepěkném jednání nynějšího pana arcibiskupa Milde rozprávěje, načítě jsem byl rozhorlen. Jestliže se některý z pánů posluchačů na tom zastavoval, jistotněby mně odpustil, kdybych mu při jiné příležitosti zevrubněji pověditi mohl, jak ošklivě tak se mnou, jak s Hurdálkem a Feslem nakládáno bylo.*“¹⁶⁰ Ačkoli tato pasáž z korespondence neposkytuje žádnou konkrétní informaci, ukazuje, jak hluboce a bolestně se vyšetřování tohoto bolzanovce dotklo (kvůli němu ostatně musel odejít na zpustlou faru v Zubrnících a posléze v Křešicích, kde – odříznut od pražského kulturního ruchu – jen s námahou živil sebe a svou maminku).¹⁶¹ V dalších Zahradníkových dopisech nacházíme cenné údaje o litoměřických událostech. Udává například, že ještě před zahájením vyšetřování pozdější kapitulní děkan Václav Kára, „*přenepokojný muž, veřejně Fesla a ostatní dva profesory potupoval, bouřku v seminarium začínal [...]*“,¹⁶² a že jistý Anton Massner se spolčil proti Feslovi s A. Hinrlem.¹⁶³ Zahradník prý tehdy Massnerovi předpověděl, že špatně skončí, což se také časem stalo, protože provinilec – z důvodů neznámých jak Zahradníkovi, tak editorovi jeho korespondence – v roce 1835 skončil ve vězení.¹⁶⁴

Vincenc Zahradník ovšem nebyl jediným členem Feslova kruhu, který byl procesem postižen. Stejně jako on strávili čtyři týdny ve vídeňské vazbě Anton Krombholz a Florian Werner.¹⁶⁵ Franz Schneider, který nebyl členem *Christenbundu*, musel „*ve studené a temné místnosti*“ ve Vídni vydržet 24 hodin,¹⁶⁶ doplněných pak ještě osmidenním vězením v Litoměřicích a duchovními tresty. Dále události zasáhly například Jana Tachecího, kanovníka; Antona Grüna, vyučujícího dogmatiky; či katechetu na litoměřickém gymnasiu Anona Gaua.¹⁶⁷ Nejhuře byli ovšem postiženi Josef František Hurdálek a sám Fesl.

Ten byl po pěti dnech věznění – 16. března – odvezen do Rossavy (Rossau), nyní součásti Vídně. Před Poříčskou branou v Praze se policejní vůz minul s vozem Frintovým, směřujícím do Litoměřic.¹⁶⁸ O tomto transportu máme i vyjádření samotného Fesla, jenž v odvolání vzpomíná, že se sice obával o svůj osud, ale zároveň se mu ulevilo, jelikož byl konečně zproštěn odpovědnosti za své svěřence v semináři.¹⁶⁹

V rossavské internaci v servitském klášteře (Servitenkloster, dnes v Servitengasse 9, 1090) ho střežili dva policejní dozorcí, jež si dovedl získat natolik, že si v cele mohl zřídit

¹⁵⁹ Dopis Karlu Vinařickému in: Ač zemřeli, s. 291.

¹⁶⁰ Filosofické spisy Vincence Zahradníka Díl III. Zahradníkovy dopisy z let 1831-1836. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1915. Dopis V. Pešinovi, 28. května 1835, s. 65.

¹⁶¹ BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*, s. 292.

¹⁶² Ibidem, s. 65.

¹⁶³ Ibidem, s. 76.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ *Severočeští bolzanovci*, s. 52-53.

¹⁶⁶ GAUDEK, Anton. Nekrolog Franze Schneidra in: Bohemia, 18. 3. 1858.

¹⁶⁷ *Severočeští bolzanovci*, s. 53.

¹⁶⁸ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

¹⁶⁹ Hesperus. Č. 88. pondělí, 12. duben 1824. S. 349-351.

kancelář; podle Eduarda Wintera se dokonce strážníci stali jeho „žáky“. ¹⁷⁰ Dozor byl později omezen na jediného policistu. ¹⁷¹ Nejen že vězeň nerušeně vyřizoval korespondenci (např. s Franzem Schneidrem), ¹⁷² ale také na základě poměrně bohatého pramenného materiálu sepsal dějiny uherské církevní synody, jež posléze pod pseudonymem uveřejnil u sulzbašského protestantského nakladatele Seidela. Kromě toho směl chodit na vycházky, ¹⁷³ ty však byly (pokud smíme věřit Feslově odvolání) nařizeny lékařem a měly zlepšit jeho značně špatný zdravotní stav. Sám uvádí, že se často modlil, především k Panně Marii. Nemáme důvody pochybovat o duševním utrpení, které mu i přes poměrně humánní podmínky ve věznění působila „*strašlivá muka čtyřleté nejistoty o mém osudu*“ (nevěděl, na jak dlouho zůstane uvězněn, neboť neexistoval žádný oficiální rozsudek) a „*odloučení od otčiny, od mých milovaných, příbuzných, dobrodinců a přátel, od statků, na které jsem byl zvyklý, a od každé oblasti lidské činnosti*“, ¹⁷⁴ jak nařiká v odvolání.

„[P]rvních sedmdesát dní jsem žil ve své cele, aniž bych směl překročit její práh,“ vykládá dále v dopisu biskupu Mildemu. „*Dva vyměřené roky se mnou ve dne v noci v tomto příbytku byla policie. Od té doby jsem směl další dva roky opouštět klášter pouze dvakrát týdně s policijemím doprovodem, aniž bych se mohl těšit a léčit své zraněné srdce v lůně přírody. Zejména jsem utrpěl dva infarkty, které mě zanechaly několik hodin v bezvědomí, a od té doby bolestivě přetrvávají. Mé zatvrdliny [Verhärtungen], které se s každým dnem zhoršují a jsou takřka nesnesitelné, i podle lékařova konečného svědectví vyžadují každodenní volný pohyb, jehož neumožnění by rušilo účinek koupelí, jež mi v létě byly dopřány. Přirozeným důsledkem toho všeho je moje hlava tak oslabena a nervy tak narušené, že nejsem schopen žádného duševního úsilí. Tyto řádky, které větší části píši na kolenou, mi působí nejbolestivější obtíže a jsou tělesným pokáním, z něhož ještě dlouho zůstanu ochromen.*“ ¹⁷⁵

Císař František, i díky prosbám Feslovy staré matky Franzisky, ¹⁷⁶ přenechal vyšetřování jeho případu laskavému biskupu Vincenci Eduardu Mildemu, který byl sám katolickým osvícencem. Ten Fesla přiměl, aby na základě předložených bodů – sestavených Frintem – sepsal odvolání, a Fesl to také po čtyřech letech věznění (s ohledem na výročí zatčení) učinil. Ve značně obsáhlém dokumentu se vyjádřil ke všem částem obvinění, přiznal se k četbě nepravověrných spisů se seminaristy, připustil závadnost Bolzanovy nauky, odvolal útoky na císaře, papeže a kapitolu ze svého deníku a na zvláštní přání V. E. Mildeho vyvrátil pomluvy o J. F. Hurdálkovi. Odvolání zaslal do Litoměřic a biskup Milde je posléze předložil císaři. František II. vězně propustil 11. srpna 1824; proces formálně skončil roku 1825 stejně jako ten Bolzanův. ¹⁷⁷ Počítalo se s tím, že se nyní Fesl stane farářem v Zadru, Solnohradě nebo v Haliči. ¹⁷⁸

¹⁷⁰ WINTER, Eduard. Josefinismus a jeho dějiny.

¹⁷¹ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, s. 73.

¹⁷² WINTER, Eduard. Josefinismus a jeho dějiny, s. 252.

¹⁷³ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95.

¹⁷⁴ Hesperus. Č. 88. pondělí, 12. duben 1824. S. 349-351.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické.*

¹⁷⁷ SRŠEŇ, Lubomír. Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95.

¹⁷⁸ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické.*

Věc však zkomplikovalo, když se odvolání ocitlo v říšském časopisu „Hesperus“, v Rakousku zakázaném (viz kap. „Feslovo vyznání v časopisu Hesperus“), který sledoval Bolzanův proces dlouhodobě.¹⁷⁹ Císař nařídil vyšetřit, jak k tomu došlo. Eduard Winter ve svém *Josefinismu* vyslovuje teorii, že se tak stalo přičiněním policie.¹⁸⁰ To však není pravděpodobné, jelikož publikování textu Rakousko poškodilo. Jednak totiž obsahoval Feslovu (odvolanou) kritiku mocnářství, a jednak ukazoval tvrdost zákroku proti bolzanovcům. V *Bernardu Bolzanovi a jeho kruhu*¹⁸¹ zase Winter nadnáší hypotézu, podle níž za zveřejněním stálo nové vedení litoměřického semináře. Tomu by snad nasvědčoval fakt, že text museli „pro výstrahu“ opisovat litoměřičtí alumni.¹⁸² Je také možné, že ho zaslal do „Hesperu“ některý z josefinistických úředníků dotčených Feslovou „zradou“.¹⁸³ Řádkům z Feslova pera každopádně předchází krátká zpráva, podepsaná kryptonymem „Katholikus“: „*Váš Hesperus se o Fesselovi zmiňuje takovým způsobem, že by špatně zpravený člověk mohl nabýt dojmu, že se mu toho děje až příliš. Očekávám, že v souladu s heslem Vašeho časopisu a s nestranností beze změny převezmete následující Fesselovo vyznání, za jehož pravost ručím ke slávě Boží, nejvznešenějšího panovníka, církve a ke spáse mnoha katolíků.*“¹⁸⁴

Možnost, že by článek zaslal do tisku Fesl sám, se tedy zdá vyloučena. Pro ni by mluvila snad jen skutečnost, že bývalý praeses v „Hesperu“ později publikoval přinejmenším jednu obhajobu Bernarda Bolzana (viz kap. „Další vazby k Čechám“). Kromě toho v textu odvolání – v souvislosti se snahou o očištění Hurdálkovy osoby – vyjadřuje přání, aby dopis Mildemu vyšel tiskem a rozšířil se nejen po litoměřické diecézi, ale i „*po celé rakouské vlasti, ba ještě dál*“:¹⁸⁵ jen tak totiž odčiní křivdu, již se prý na svém biskupovi dopustit. Nelze vyloučit, že ten, kdo redakci zaslal rukopis (s doprovodem jízdlivého komentáře), jej obdržel přímo od Fesla, toto vysvětlení však můžeme prohlásit za vysoce nepravděpodobné.

Zveřejnění odvolání vzbudilo pozornost příznivců i odpůrců bolzanovců: v očích některých učinilo z Fesla mučedníka, v očích jiných potvrdilo jeho kacířství. Známa je reakce Vincence Zahradníka, jenž napsal svému Feslovi ohnivý dopis. Zde ho obvinil, že odvolal i to, co nemusel, a informoval ho, že ztratil náklonnost mnoha jejich společných známých – v Litoměřicích by jím prý nyní pohrdl i obyčejný kněz.¹⁸⁶ Zahradník samotný se však s přítelem nadobro nerozešel, jak ještě uvidíme v následující podkapitole. Nezanevřel na něj ani Bernard Bolzano, kterého Feslovo odvolání postihlo nejvíce – teprve na jeho základě byl totiž nucen odvolat i on sám.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Právě zde vyšly r. 1825 dva články o Bolzanovi, z nichž autorem jednoho je podle Wintera Fesla a druhého Dobrovský. Pozornost, které se procesům dostalo díky „Hesperu“, vytvářela tlak na rakouské úřady, aby je co nejrychleji důstojně ukončily.

¹⁸⁰ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*.

¹⁸¹ Pozn. 26 na s. 221.

¹⁸² KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*.

¹⁸³ Konzultace s doc. Mgr. Danielou Tinkovou, PhD., 9. března 2023.

¹⁸⁴ „*Ihres Hesperus wird Fessels in solcher Art erwähnt, daß Ununterrichtete zu dem Glauben veranlaßt werden könnten, dem Mann sich zu viel geschehen. Ich erwarte, dem Motto Ihrer Zeitschrift gemäß und von Ihrer Unpartheigkeit, daß Sie beykommendes, allerneuestes Bekenntniß Fessels, für dessen Aechtheit ich büрге, zur Ehre Gottes, des erhabensten Monarchen, der Kirche und zum Heil vieler Katholiken unverändert aufnehmen werden.*“ (Hesperus. Č. 75.: neděle, 27. března 1824. S. 297.)

¹⁸⁵ Hesperus, 12. dubna 1824, s. 350.

¹⁸⁶ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 265-7.

¹⁸⁷ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.

Proces tedy roku 1825 skončil – i zásluhou kancléře Kolovrata, upozorňujícího na to, jaký rozruch vyvolává¹⁸⁸ –, ale Fesl prozatím farářem nestal. Na Frintův zásah jeho internace pokračovala, tentokrát ve Štýrském Hradci.

Štýrský Hradec

Zde měl provinilec žít pod dohledem sekovského biskupa Zängerleho¹⁸⁹ ve františkánském konventu, kam dorazil 26. května 1825.¹⁹⁰ O jeho nedobrovolném pobytu se v české společnosti vědělo (díky Marii Riegerové-Červinkové, jež měla k dispozici očitě svědectví),¹⁹¹ že je naplněn strastmi. Fesl byl ubytován v klášteře tamních františkánů, kteří se ho však museli stranit. Směl mluvit pouze se čtyřmi k tomu účelu vybranými duchovními, již pak biskupovi podávali zprávu o jeho slovech a činech. Ostatní na něj nemohli ani pohlédnout, neboť podle biskupa Zängerleho – cituje Riegerová-Červinková svého svědka – „*již zrak jeho byl jedovatý*“.¹⁹² Kněžské povolání zde Fesl samozřejmě vykonávat nesměl. U františkánů se tedy zaměstnával editováním a sepisováním zbožných knih; zaprvé připravil k tisku postní homilii biskupa Zängerleho, zadruhé sám sestavil dvě knihy, z nichž jedna (modlitebni) je v současnosti identifikována a zabýváme se jí v příslušné části této diplomové práce (kap. „*Gott in seinen Heiligen*“).

Nezdá se však, že by se celé Feslovo štýrskohradecké období utápělo ve stínech, jak si to představovala přinejmenším část české veřejnosti, rozvíjející mučednickou legendu. Dochovala se nám totiž zmínka v korespondenci Vincence Zahradníka s Karlem Vinařickým. V listu z 14. října 1829, tedy čtyři roky po Feslově nedobrovolném přestěhování z Vídně, se na něj Zahradník vyptává v souvislosti s cestou svého přítele do Rakouska. Zároveň vyjadřuje obavu o Feslův osud a lítost nad jeho pádem: „*Mluvil-li jste v Štýrském Hradci s nešťastným P[áterem] Feslem neb slyšel-li jste něco znamenitého o nynějším životu a zaměstnání jeho, dejtež mi, prosím, nějakou toho zprávu. Tomuto vtípnému, učenému, přebedlivému muži výborného srdce a nejčistějších mravů žvavou pověstí a nešťastným stokem všelikých případností náramná křivda se stala, a naposledy sprostností a nechutnou politikou jednoho muže [tj. patrně Frinta] i dobrá pověst jeho, to poslední drahé jmění člověka, byla vyprázdněna. Již několik let jsem o tomto muži, jež vždy ctíti budu, nic neslyšel.*“¹⁹³

Vinařický už 31. října na Zahradníkovy starosti odpovídá radostným tónem: „*S F[eslem] jsem v Hradci mluvil a našel jsem v něm muže přívětivého. Dovedl mne i na kopec Schlossberg nazvaný a ukázal mi okolí. Bylť veselý a doptával se mne na některé své známé v Čechách. Asi půl hodiny jsem v jeho společnosti ztrávil. Jak slyšel jsem od jiných, jest spokojené mysli a vůbec vážen. Může volně zacházeti s každým a vycházeti dle libosti.*“¹⁹⁴

¹⁸⁸ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 87.

¹⁸⁹ Riegerův *Slovník naučný* je toho názoru, že mu byl biskup Zängerle příznivě nakloněn, tento pohled je však v pramenech ojedinělý. Podle Marie Červinkové-Riegerové (*Bernard Bolzano*) naopak Zängerle hlásal názor, že Feslovi nelze věřit.

¹⁹⁰ L. Sršeň uvádí, patrně omylem, že Fesl byl internován rok po vydání svého odvolání (1825) namísto pouhého měsíce (květen 1824).

¹⁹¹ RIEGEROVÁ-ČERVINKOVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. Osvěta, roč. 36, č. 8, 1906, s. 672.

¹⁹² Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Bernard Bolzano: životopisný nástin*, Praha 1881.

¹⁹³ 14. října 1829. SLAVÍK, Václav a ŠAFRÁNEK, Jan Otakar (ed). *Karla Aloisa Vinařického Korrespondence a spisy pamětní*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903. S. 130.

¹⁹⁴ 31. října 1829. *Ibidem*.

Ve Štýrském Hradci Fesl prožil sedm let. Když byl v roce 1832 propuštěn, střechu nad hlavou a stravu mu dočasně poskytl tamní karmelitáni a šaty mu obstarali světští dobrodinci.¹⁹⁵ Ještě téhož roku (1832) získal někdejší vězeň povolení vrátit se do Rossavy, kde se usadil při kostele svatého Leopolda ve čtvrti Leopoldstadt. Tam zahájil novou životní etapu, která skončila až jeho smrtí v roce 1864 – v Leopoldstadtu tedy strávil třicet dva let naplněných činností, let, jež zajisté nebyla pouhým „dožíváním“.

Život v Leopoldstadtu

Leopoldstadtskou faru spravoval jistý páter Wieseniger, k němuž Fesl pociťoval hlubokou vděčnost: v revolučním roce 1848, kdy se kněz stal obětí tzv. *kočičiny* (*Katzenmusik*, jak stojí v našem německém prameni), se ho jeho chráněnc zastal v tisku.¹⁹⁶ Exulant tedy koncelebroval ve sv. Leopoldovi,¹⁹⁷ žil na faře a roku 1861 zde oslavil své kněžské jubileum. Při této příležitosti předal zemskému poslanci a svému příteli, bolzanovci Šebkovi, 300 zlatých na charitativní činnost v české vlasti. Šebek k nim ze svého přidal dalších 300 zlatých a založil s jejich pomocí hospodářskou a řemeslnickou školu.¹⁹⁸

Nyní byl Fesl poměrně svobodný, třebaže jako „nespolehlivá osoba“ nadále podléhal policejnímu dozoru. Ochrannou ruku nad ním držel policejní komisař Vincenc Fiebrich.¹⁹⁹ Zkusil se ucházet o místo knihovníka nebo – přinejhorším – knihovního písaře,²⁰⁰ což ovšem absolutistický stát zamítl. Fesl tedy pobíral důchod 300 zlatých²⁰¹ (pro srovnání: J. F. Hurdálek jako penzionovaný biskup požíval důchodu 4 000 zlatých).²⁰² Marie Červinková-Riegerová uvádí, že si v zimě nemohl dovolit výdaje na otop.²⁰³ Mohl se však spolehnout na finanční podporu svých přátel a „mocných mecenášů“.²⁰⁴ Sbíral knihy (některé z nich kupoval, jiné dostával darem),²⁰⁵ a na konci života, jak o tom pojednáme v kap. „Feslovy knihovny“, odkázal Vlasteneckému museu fond pozoruhodné peněžní hodnoty. Životopisný článek ve vydání německého časopisu „Bohemia“ z 29. července 1873 podotýká, že na cestě z Dolních Rakous ho doprovázel „spolehlivý přítel“ a že se Fesl vždy měl na koho spolehnout.²⁰⁶ Tentýž článek otiskl Feslovu čtyřstrofovou báseň o choleře, kterou věnoval svému korespondentovi doktoru Geseniovi, jež epidemie vyhnala z Halle. Žertovná rýmovánka adresáta pohoršila tolik, že si stěžoval rakouské policii.²⁰⁷ Ani to však pisateli nestačilo – 12. prosince 1846 poslal do tisku urážlivý text o novém papeži Piu IX, který si policejní ředitel raději ponechal.²⁰⁸

Feslova poslední léta známe díky článku „Aus den letzten Jahren des Professors Fesl“, který v „Bohemia“ vyšel 16. září 1880. Je podepsán pouze šifrou v podobě trojúhelníku, napsal

¹⁹⁵ Bohemia. Ročník 46, číslo 179. 29.7.1873. S. 9.

¹⁹⁶ Ibidem. Feslův článek nesl název An die Bewohner Wiens a vyšel „in einem Fluglatte“ 29. dubna 1848.

¹⁹⁷ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

¹⁹⁸ Bohemia. Ročník 46, číslo 179. 29.7.1873. S. 9.

¹⁹⁹ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978, s. 173.

²⁰⁰ RIEGEROVÁ-ČERVINKOVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. Osvěta, roč. 36, č. 8, 1906, s. 672.

²⁰¹ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické*, s. 378.

²⁰² BENEŠ, Václav. *Ač zemřeli, ještě mluví*. S. 282-289.

²⁰³ RIEGEROVÁ-ČERVINKOVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. Osvěta, ročník 11, 09.1881, číslo 9, J. Otto, str. 773.

²⁰⁴ „Aus den letzten Jahren des Professors Fesl“. Bohemia. Č. 257, ročník 53, s. 3. 16. září 1880.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ Bohemia. R. 46, č. 179, 29. července. 1873, s. 9.

²⁰⁷ Bohemia. Č. 257, ročník 53, 16. září 1880, s. 3.

²⁰⁸ Ibidem.

ho však kdosi, kdo Fesla ve Vídni dlouho a důvěrně vídal. Podle tohoto autora se do Feslova bytu v Leopoldstadtu přistěhovala jeho stará maminka Franziska, která o něj až do své smrti „něžně pečovala“. Když zemřela, Fesl se ponořil ještě hlouběji do svých literárních aktivit a ve skromném bytě na faře skoro jen nocoval.

Ani ve „vyhnanství“ nebyl bolzanovec izolován od dění v českých zemích, či dokonce opuštěn. Denně ho na oběd pozvala některá z místních rodin, které pečovaly o jeho blaho.²⁰⁹ Přesto býval hladový: „zvláště v zimě se doslova třásl na talíř teplé polévky, jeho drobná, pěkná, načervenalá tvář ožila, trnkové oči se mu zaleskly potěšením [...]“. Občas se posilňoval „několika skleničkami vína“ (srovnejme tuto poznámku s dopisem Antonína Krombholze o nadměrném pití vína a černé kávy), načež vtípkoval nebo se pouštěl do temperamentních debat. Tehdy se prý vracel ke křivdám, které na něm byly spáchány, a „nebylo radno se s ním pouštět do hádky“.²¹⁰ Zásadně však nekritizoval stát ani církve, místo toho útočil na skutečné či domnělé intelektuální omyly jednotlivců. Kvůli vědě Fesl prý dokonce zanedbával vlastní kněžství, a to navzdory skutečnosti, že v ní nikdy nedosáhl výsledků, které by mu přinesly nesmrtelnost nebo alespoň slávu.²¹¹

Stárnoucí exulant – jak nás jeho zpravuje jeho přítel – byl stále nedůtklivější. Odmítal si připustit postupující věk a vyzvání, aby se šetřil, ho popudilo. Jeho dávní přátelé prý omlouvali starcovu žlučovitou mučednickým osudem, mladí lidé s ním však měli méně trpělivosti.²¹² Každou středu docházel na nejmenovanou faru, jejíž duchovní správci pocházeli z Čech. Zde diskutoval o knihách, ale zlobil se, jestliže někdo zastával jiný názor nebo o novinkách slyšel dříve než on. Mládež proto stárnoucího osvícence provokovala tím, že předstírala „barokní“ názory, za což ji Fesl zasypával intelektuálně brilantními hrubostmi. Kromě toho mladí hosté podněcovali jeho nesváry s nevzdělaným farním účetním (a shodou okolností etnickým Čechem). – Po obědě si Fesl na faře obyčejně zdříml – spal hluboce a dlouho, prý až dvě hodiny. Přicházel-li, vyčerpaný a oslabený, na návštěvu pozdě, volával ve dveřích: „Finis Poloniae!“²¹³

Fesl zemřel v nemocnici u Milosrdných bratří 6. února 1864 v 8 hodin večer. Zádušní mši sloužil jeho přítel, svatoleopoldský farář Weisinger. Náhrobní nápis, založený na jazykové hříčce, si zesnulý již za života sestavil sám: „Fesl gefesselt, bald frei!“²¹⁴

Styky ve vídeňském exilu

Setkával se také svými příznivci, ať už metropoli navštívili jen dočasně, nebo se zde zdržovali trvale. Tak například slovinský obrozenský filolog Jernej Kopitar (1780-1844), který v hlavním městě působil v úřadu cenzora slovanských (a novořeckých) knih, ho přivedl do domácnosti Šafaříkových. Pavel Josef Šafařík (1795-1861) v pamětech vzpomíná, jak ho – tehdy ještě hošíka – Fesl „na ruku bral a do stropu houpal; Kopitár [Fesla] uvedl slovy: *Das ist der Pater, welcher mit seinen Theologen den Wieland gelesen und dafür einige Verdriesslichkeiten gehabt*

---

²⁰⁹ Ibidem.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ Ibidem.

²¹² Ibidem.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Bohemia. Ročník 46, číslo 179. 29.7.1873. S. 9.

hat!“ [„To je ten páter, který se svými bohoslovci četl Wielanda a měl z toho mrzutosti!“].²¹⁵ Víme také, že se Fesl stýkal s Františkem Šebkem,²¹⁶ ve Vídni usedlým architektem a sochařem, který byl žákem Bernarda Bolzana, jeho oddaným podporovatelem a českým buditelem; právě Šebek vytvořil společný náhrobek Bolzana a Franze Schneidra na Olšanských hřbitovech.²¹⁷

Další bolzanovsky orientovanou osobností, která Feslovi dělala společnost ve Vídni, byl Johann Nepomuk August von Zimmermann (1793-1869), který zde pobýval jako člen komise zřízené pro reformu gymnasií. Tento čechoněmecký filosof, historik, básník a učitel byl ve své době poměrně znám, současnému čtenáři je však nutno ho představit podrobněji. Zimmermann pocházel z rodiny říšského Němce usazeného v českých zemích, který kvůli sňatku konvertoval od protestantismu ke katolicismu;²¹⁸ sám Johann August byl již pokřtěn coby katolík. Povinný filosofický kurz absolvoval v Praze na Karlo-Ferdinandově universitě, kde se stal posluchačem Bernarda Bolzana. Z popudu zbožňovaného učitele zvolil dráhu profesora na gymnasiu. Kromě pedagogiky se věnoval poesii a filosofii – včetně nauky Bolzanovy. Tou se zabývá jeho apologie *Krug und Bolzano* (1839), kde hájí svého učitele proti protestantskému mysliteli W. T. Krugovi napadajícímu *Vědosloví (Wissenschaftslehre)*.²¹⁹ Kromě toho snad zpodobnil Bolzana v postavě Jana Nepomuckého ve své truchlohře, jež vyšla u příležitosti světcovy kanonizace (1829).²²⁰ Sám „mistr“ si prý Zimmermanna vážil jako jediného samostatně uvažujícího myslitele mezi svými žáky.²²¹ I on, podobně jako Fesl, byl postižen procesem s pražským katechetou a exhortátorem, nikdy však s Bolzanem nepřerušil styky. Jak podotýká *Österreichische biographische Lexikon*, za manželku si vybral dceru osvícence, josefinisty a Bolzanova přítele Franze Pistla auf Raditsch.²²²

Klemens rytíř von Weyrother,²²³ autor Zimmermannova životopisu otištěného v *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*,²²⁴ se v souvislosti s vídeňským pobytem svého hrdiny zmiňuje také o Feslovi. Jemu vděčíme za informaci, že oba bolzanovští přátelé se seznámili již v Praze a nadále se vídali v Litoměřicích.²²⁵ – Ve Vídni se prý Fesl věnoval především literatuře, a to nejen vlastním spisům, ale také shromažďování

²¹⁵ ZÍBRT, ČENĚK. *Co vyprávěl P. J. Šafařík rodině o svém mládí a životu*. Časopis českého Museum, 1909, ročník 83, s. 278. Překl. A. P.

²¹⁶ „Zvon: Týdeník beletristický a literární“. 1909, ročník 9, č. 4, s. 52-54.

²¹⁷ Heslo „Schneider, František“. František Ladislav RIEGER, *Slovník naučný*, 8. díl, Praha 1870.

²¹⁸ Heslo „Zimmermann, Johann August“ in: WURZBACH, Constantin. *Österreichische Biographisches Lexikon*, svazek 60 (1891), s. 121.

²¹⁹ LOUŽIL, Ladislav. *Bernard Bolzano*. Str. 287.

²²⁰ WEYROTHER, „Klemens rytíř von. Johann Nep[omuk] August Zimmermann“. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Svazek 10. S. 204-214.

²²¹ Ibidem.

²²² Heslo „Zimmermann, Johann August“ in: WURZBACH-TANNENBERG, Constant von. *Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 60. Teil (1891): Zichy – Zyka. S. 121.

²²³ Weyrotherův otec padl u bitvě Aspern. Klemens studoval práva v Praze. Byl to typický romantik: v Říši se stýkal s Ludwigem von Tieckem, psal příležitostně básně a dramata, cestoval po českých hradech a zámcích a zaznamenával pověsti (vydal spisek *Böhmische Sagen: Licht und Schatten*). Psal do časopisu „Concordia“ v touze sjednotit „pražské národnosti“; vedle toho provozoval vlastní, jen krátkodeché noviny „Staatsbürger-Zeitung“. Protože hmotně strádal, přátelé mu opatřili místo notáře, ale Weyrother se raději dál věnoval nevýnosné publicistice. Zemřel zbídačený jako podučitel v Karlových Varech.

K němu: Müller, Rudolf, „Weyrother, Clemens von“ in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 42 (1897), s 286-287.

[Dostupné online na <https://www.deutsche-biographie.de/pnd130179299.html#adbcontent>]

²²⁴ *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Svazek 10, str. 204 a n.

²²⁵ Ibidem.

proslulé knihovny, vzbouzející pozornost současníků i potomků. I Český Němec Weyrother – nejen etnicky čeští vlastenci – si cení toho, že Fesl v závěti odkázal svou bibliotéku Museu, jako „výrazu věrné příchyllosti k domovině [Heimatland]“.²²⁶ „Byl jediný,“ pokračuje Weyrother o Feslovi, „kdo dokázal ve velikém cizím městě zastupovat přátele a vlast, ba co víc, kdo uměl vzbudit ztracenou odvahu, oživit upadlou naději a vnést soulad do úzkostlivě rozdrážděného duchového života. Jeho vždy mladistvý, nepoddajný duch věděl přesně, jak povzbudit svoji vlastní životní energii rovněž u druhých; jeho vlastní neúnavná činorodost nemohla vidět žádnou sílu k činu ležet ladem, aniž by ji nepobídla a nesvedla do příhodných dráh, k čemuž často přispíval jeho výborný humor právě tak účinně jako jeho srdečná, přátelská moudrost.“²²⁷

Kromě stálého okruhu přátel se Fesl stýkal i s příležitostnými návštěvníky. 20. srpna 1865 psal jeho litoměřický přítel Antonín Krombholz, že se s bývalým *praesesem* ve Vídni shledal po čtyřiceti pěti letech. Starého druha v něm však poznal jenom stěží. Fesl se podle Krombholze změnil k horšímu, na litoměřický seminář si vzpomínal jen matně a sám od sebe na něj nezaváděl řeč. Ve Vídni si navykl tomu, co se mu dříve přičilo: nadměrně pil víno a černou kávu a šňupal tabák, což byly zlozvyky, jež v Litoměřicích nesnesl. Svou literární činnost omezil na editování Bolzanových děl, autorskému psaní se věnoval pouze spoře. Zato podle Krombholzova svědectví vášnivě četl všechno, co se mu dostalo do ruky; jeho brašna byla plná novin, do nichž Fesl hleděl i při chůzi po ulici. Navštěvoval také různé spolky, avšak bez zájmu a bez jasného cíle. Krombholzův dopis končí steskem nad tím, že církev a stát tohoto vynikajícího ducha zlomily.²²⁸ Feslův přítel ovšem nepřerušil kontakty s vídeňským exulantem, ani když sám oslepl.²²⁹

18. června 1849 se Fesl sešel s Karlem Havlíčkem Borovským (1821-1856). Českému básníkovi předal tři přednášky Bernarda Bolzana, jež uspořádal k tisku po nedávné smrti svého učitele (1848) a jež pojednávaly o soužití obou zemských národů. Přál si, aby Havlíček německé originály přeložil a aby je vydal v Čechách buď s předmluvou samotného Fesla, anebo se svou vlastní. Toho se však nedočkal, a tak o záležitosti víme z Feslova listu,²³⁰ kde Havlíčka po dvou měsících na setkání upomíná. Ačkoli Bolzanovy přednášky v Havlíčkově vydání nikdy světlo světa nespátřily a není známo, zda překlad vůbec vznikl,²³¹ jejich úlohu – smířovat Němce a Čechy – zčásti zastoupilo samotné Feslovo psaní. Po Havlíčkově skonu je totiž otiskla přinejmenším dvě česká periodika („Česká beseda“ a „Zvon“).

---

²²⁶ „Dr. Theol. Joseph Michael Fesl gedacht, den Zimmermann schon von Prag und Leitmeritz her als Schüler Bolzanos und Präses des theologischen Seminärs an letzterem Orte kannte, in Wien im Rugestande lebend, verbrachte er sein Zeit in unermünderlicher literarischer Thätigkeit, nicht sowohl zwar asi selbständiger Schriftsteller aufretend, als vielmehr mit eifrigem Sammeln und Zusammentragen egelehrten Baumaterials beschäftigt, das er zu einer anfehnlichen Bibliothek zusammenhäfte. Dieser durch die grosse Umsicht und Sorgsalt des Besitzers kostbar gewordene Bücherschatz ging nach seinem Tode (1864) an das böhmische Museum über, als Ausdruck seiner treue Anhänglichkeit an das Heimatland.“

²²⁷ WEYROTHER, „Klemens rytíř von. Johann Nep[omuk] August Zimmermann“. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Svazek 10. S. 204-214.

²²⁸ Dopis D. Strnadovi, napsaný v Semilech, je v německém překladu otištěn in: *Bohemia*. Ročník 46, číslo 179, 29. 7. 1873. S. 9.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ Dopis z 18. červa 1849. In: „Zvon: Týdeník beletristický a literární“. 1909, ročník 9, č. 4, s. 52-54.

²³¹ *Ibidem*.

Fesl zde – věren linii svého mistra – předkládá stanovisko k českému národnímu obrození. Čechy podporuje, dokonce je v jejich prospěch srovnává s Němci. V Bolzanovi spatřuje přímo prostředek české emancipace. Jeho pravověrné učení prý bude pro Čechy lepší stravou než „*stepy [sic?] hegelovské šílenosti, vředy Feuerbachovy nevěry, než nesmysly frankfurtské a kroměřížské politiky*“. Proto si přeje, „[...] *aby důkladné spisy mistrovy vcházely také v onu část milovaných mých krajanů, kteříž právě k novému životu se probudili a žádnou překážkou, aniž obtíží odstrašiti se nenechali, aby rozšiřovali mezi obyvateli vlasti mé vzdělanost všeobecnější, samostatnou a všestrannou, kterouž by se stal národ vně i zevně šťastným. Neboť vzdělavatelé národa, tak dlouho v pozadí tlačeného, čerpali by nyní z bohatého pramene řídkých naučení, čerpali by poznání a pravidla, na kterýchž zakládá se občanská svoboda, náboženství osvícené, ryzá mravnost, i také pravá věda a umění. Vždyť ve spisech těchto nalézali pravdu v rouše nejprostějším, [...] zcela opak klamavého bombastu novější literatury německé, kteráž přímo odporuje rozumu i jazyku [...]. Jakože Němci kdys sami zdravým rozumem a věhlasnou měrou velkých svých mužů za století minulého jazyk svůj povznesli na mistrovství řídké a tím již klassické spisy cizích národů sobě osvojili, tak že slávy literatury světové dojíti mohli, myslil jsem, že také Čechové netěžkým převodem spisu velkého krajana svého vstoupí ve svatyni nejhlubší, nejblahočinnější vědy a že vypěstováním myšlének jeho získají sobě slávu samostatných myslitelů a tvůrců pravé moudrosti, že se stanou učiteli učitelů svých Němců. [...]*“²³²

A na jiném místě téhož listu Fesl dodává: „*Čechy jsou příliš krásnou zemí, kteráž nemá být rozervána, zpusťována, nemá se státi jevištěm nenávnosti a nepřátelství; Němci jak Češi jsou povahy tak bohaté a milené, mají tolik společného, tolik příčin, aby pracovali k jednomu společnému cíli, mají tytéž přátele i nepřátele, společně pykali za hříchy otcův svých, společně bojovali za nový, lepší čas; musí v těsných řadách při sobě a za sebe státi a vzájemnou pomocí i láskou opatřiti sobě budoucnost šťastnější.*“²³³

Vídeňský exulant konstatuje posun v národním hnutí od dob Bolzanových, neboť Češi nyní získali politická práva. Je si však vědom, že při svém dlouholetém odloučení od domova již dostatečně nezná české poměry. Proto Havlíčkovi navrhuje, aby jeho (tj. Feslovu) předmluvu nahradil textem z vlastního pera. Naopak překlad do češtiny prý může básník přenechat někomu jinému, jestliže má příliš práce. Jejich spolupráce pro Fesla nabývá symbolického významu – nejsou to jen dva muži, kteří spojují síly, nýbrž dva národy. Ostatně korespondence mezi oběma Bolzanovými příznivci byla rozsáhlejší, dochoval se však zřejmě jen tento list.²³⁴

Další vazby k Čechám

Ačkoli Fesl přiznává Havlíčkovi, že s českým prostředím není v tak intenzivním kontaktu, jak by si přál, ani ve Vídni nepřestal domácí dění sledovat. Odebíral český tisk, mimo jiné „*Blahověsta*“ Václava Šulce,²³⁵ a nacházíme ho i mezi předplatiteli „*Musejníku*“. V roce 1848 se článkem zastal – pro rakouský stát až příliš liberálního – Františka Náhlovského.²³⁶ Ten

²³² „Zvon: Týdeník beletristický a literární“. 1909, ročník 9, č. 4, s. 52-54.

²³³ Ibidem.

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978.

²³⁶ *Kirchliche Zustände, Der Sprecher für Staat und Kirche*, 30. 9. 1848, č. 13.

ostatně v revoluční euforii plánoval založit časopis pro duchovenstvo zcela nezávislý na cenzuře, který měl podle jeho představ redigovat právě Fesl.²³⁷

Do českých i obecně rakouských poměrů tedy exulant zasahoval především publicistikou, v níž hájil Bolzana (např. ve „Freimütige Blätter“, kde vyšel jeho článek „Dr. Bernard Bolzano čili autentický příběh případu právního řízení obvyklého v katolické církvi“).²³⁸ Ne vždy se však za svého učitele bil k jeho libosti – Bolzano se například ohradil, když Fesl v „Gersdorfs Zeitschrift“²³⁹ nepříznivě recenzoval Antona Rosta, nepřítele bolzanovců, představeného pražského arcibiskupského semináře a ultramontána.²⁴⁰ Nebylo to poprvé, kdy musel až příliš vášnivého Fesla mírnit v roli svého apologety.²⁴¹ Jaromír Loužil cituje Bolzanův dopis lékaři Wisshauptovi, kde se pisatel vymezuje proti tomu, aby Fesl po jeho smrti vytvořil jeho životopis. Udělal by z něho prý pravověrnou karikaturu, zatímco Bolzano sám se cítí být neortodoxní.²⁴² Nelíbily se mu ani irénické snahy jeho žáka dosáhnout dorozumění mezi bolzanismem a ultramontanismem.²⁴³ Eduard Winter se domnívá, že Bolzanova bružurka s názvem *Was wollen die Katholiken jetzt von ihrer pristlichen Obrigkeit verlangen?* byla natolik nekonvenční, že ji Fesl v jeho pozůstalosti zničil.²⁴⁴

Navzdory názorovým rozporům to byla právě Feslova stálá korespondence s Bolzanem, co – vedle publicistického boje za milovaného učitele a vydávání jeho díla – naplňovalo Feslova vídeňská léta. Oba přátelé ji udržovali až do smrti staršího z nich a kromě dobově aktuálních myšlenek (například kritiky Hegela,²⁴⁵ k němuž sdíleli dopor) v ní probírali zejména Bolzanova díla, potažmo jejich přípravou k vydání (např. *Vědoslovi*), či společné známé. Ty někdy užívali jako prostředníky; tak Bolzano děkuje V. Krombholzovi za předání dopisu, z něž chce předčítat Feslově matce pasáž vyjevující mravně ušlechtilost jejího syna.²⁴⁶ Když Bolzano roku 1848 zemřel, nechal Fesl jeho nekrolog, napsaný nebožtákovým bratrem, přetisknout vídeňskými novinami i se svými biografickými poznámkami.²⁴⁷

Jedenkrát dokonce Fesl tajně zajel za okruhem svého učitele do Těchobuzi,²⁴⁸ aby se poradili o vydání *Vědoslovi*.²⁴⁹ V tomto městečku soustředěném kolem sklárny, již vlastnila rodina Hoffmannových, Bolzano přebýval na zámku Josefa Hoffmanna a jeho ženy Anny, své

²³⁷ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*, s. 306.

²³⁸ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*. Praha, 1945, s. 282.

²³⁹ Ibidem.

²⁴⁰ Ibidem.

²⁴¹ VOMÁČKA, Jiří. *Severočeští bolzanovci*, s. 55.

²⁴² LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978, s. 289.

²⁴³ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 362.

²⁴⁴ Ibidem, s. 324.

²⁴⁵ Ibidem, s. 277.

²⁴⁶ VOMÁČKA, Jiří. *Severočeští bolzanovci*, s. 55.

²⁴⁷ Bohemia, 29. 7. 1873, s. 9.

²⁴⁸ Za více než dvacet let, kdy Bolzano s manželí Hoffmannovými pobýval na jejich letním sídle, zanechal v Těchobuzi významnou stopu. Mimo jiné v souladu se svou sociální utopií (*O nejlepším státě*) inicioval zbudování kontribuční sýpky a školy (vyučovacím jazykem byla čeština) z části věna předčasně zemřelé dcerky jeho přítele Karoliny Hoffmannové. Přál si také založit v městečku svépomocnou záložnu, což ovšem zemské úřady zamítly. Rád se věnoval místním dětem, jež pomáhal vzdělávat. S Annou Hoffmannovou se zase těšil mikroskopováním, pozorováním noční oblohy a sbíráním rostlin. V Těchobuzi také napsal významnou část svých vědeckých děl. Podle místní pověsti zde dokonce našel ztracené dítě (jedna varianta příběhu udává, že samotnou Karolinu Hoffmannovou, kterou ale patrně ve skutečnosti za jejího života neznal). Pes, jež si filosof vzal při hledání s sebou, měl dívku vyčenichat u studánky. Když ji Bolzano probudil ze snu, vyprávěla mu, že nad ní ve snu držela ochrannou ruku krásná a dobrotivá bytost.

²⁴⁹ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978.

spolupracovnice a přítelkyně. Třebaže Anna Hoffmannová Fesla ostře pokárala hned, když v „Hesperu“ vyšlo jeho odvolání, zdá se, že přinejmenším někteří členové Bolzanova kruhu byli „odpadlíkovi“ ochotní odpustit. Již jsme viděli, že se ho – i přes počáteční rozčilení – nezřekl Vincenc Zahradník. Věrnost mu zachoval také další z jeho litoměřických přátel Franz Schneider, po jehož smrti (1856) otiskl časopis „Die Österreichische Schulbote“ nekrolog podepsaný Feslem.²⁵⁰

Vydavatelská a redaktorská činnost

Jak bylo řečeno, již v internaci u františkánů Fesl redakčně zpracoval homiliář biskupa Zängerleho.²⁵¹ Jeho hlavní úsilí v této oblasti však směřovalo ke spisům Bolzanovým, jimž se věnoval po svém propuštění. Riegerův *Slovník naučný* to dokonce označuje za jeho „největší zásluhu“.²⁵² Skutečnost, že vydal také *Über der Perfektibilität des Katholicismus (O zdokonalitelnosti katolicismu)*, jež předtím musel odsoudit a vyvrátit ve svém odvolání, by mohla nasvědčovat, že se péčí o Bolzanovo dílo snažil odčinit „zradu“ či křivdu na svém učiteli – a vlastním předsvědčení.

Kromě tohoto titulu²⁵³ Fesl připravil k tisku například Bolzanovu autobiografii (*Lebensbeschreibung des Dr. B. Bolzano*)²⁵⁴, jeho náboženské polemiky (*Religionsbekenntnisse*;²⁵⁵ *Schreiben eines katholischen Geistlichen*;²⁵⁶ *Mein Glaube*²⁵⁷) či filosofická díla (*Was ist Philosophie?*²⁵⁸; *Athanasia*²⁵⁹). Většinou je vydával v Sulzbachu či Lipsku – tedy v Říši, mimo působnost rakouských úřadů. Některá (*Erbauungsbüchlein*; *Was ist Philosophie?*) však mají na titulní straně uvedenou Vídeň. Od roku 1836 při práci na Bolzanově knižním odkazu spolupracoval se sulzbašským nakladatelem Seidelem,²⁶⁰ který byl sice protestant, ale coby nábožensky tolerantní osvícenec se nebránil nabízet ani katolické autory²⁶¹ a roku 1822 už vydal Feslův (pseudonymní) spis, *Dějiny uherské národní synody*.

Bolzanovy knihy občas vycházely s Feslovými vlastními předmluvami: v *Mein Glaube*²⁶² se pod ni podepsal. *Lehrbuch der Religionswissenschaft* má předmluvu nesignovanou, jejímž autorem je s největší pravděpodobností Bolzanův a Feslův společný přítel, litoměřický profesor a příznivec *Christenbundu* Franz Schneider.²⁶³ Dalším Feslovým spolupracovníkem byl Bolzanův žák František Příhonský. Na vydání monumentální

²⁵⁰ FESL, Michael Joseph. Nekrolog Franze Schneidra in: *Der österreichische Schulbote* 8, 1858, str. 349.

²⁵¹ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ BOLZANO, Bernard. *Ueber die Perfectibilität des Katholicismus. Streitschriften zweier kath. Theologen*. Lipsko, 1847.

²⁵⁴ BOLZANO, Bernard. *Mit einigen seiner ungedruckten Aufsätze und dem Bildnisse des Verfassers, eingeleitet und erläutert von dem Herausgeber*. Sulzbach, 1836.

²⁵⁵ BOLZANO, Bernard. *Religionsbekenntnisse zweier Vernunftfreunde nämlich eines protest. und eines kath. Theologen*. Sulzbach, 1835

²⁵⁶ BOLZANO, Bernard. *Schreiben eines kath. Geistlichen an den Verfasser [Dr. Tzschirner] der zwei Briefe durch die jüngst zu Dresden erschienen Schrift: Die reine kath. Kirche veranlasst*. Sulzbach, 1828.

²⁵⁷ *Erbauungsbüchlein für die Gebildeteren unter den katholischen Christen: Mein Glaube*. Vídeň, 1850.

²⁵⁸ *Was ist Philosophie? Aus dessen handschriftlichem Nachlaß* – Vídeň 1849.

²⁵⁹ Sulzbach, 1827.

²⁶⁰ RIEGEROVÁ-ČERVINKOVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. Osvěta, roč. 36, č. 8, 1906, s. 672.

²⁶¹ LOUŽIL, Jaroslav. *Bernard Bolzano*, s. 287.

²⁶² BOLZANO, Bernard. *Mein Glaube*. Vídeň: Wilhelm Braumüller, 1850.

²⁶³ PICHNEROVÁ, Anna. *P. Franz Schneider: portrét bolzanovce*. Praha, 2020. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Tinková, Daniela.

Wissenschaftslehre (česky *Vědoslovi*) se v Čechách dokonce mezi autorovými příznivci pořádala sbírka.²⁶⁴ Bolzano za přípravu tohoto díla pro tisk Feslovi písemně poděkoval.²⁶⁵ S vydáním ovšem spokojen nebyl a, jak ve své bolzanovské monografii konstatuje Jaromír Loužil, vítal návrh nakladatele Seidela – nakonec neuskutečněný –, že obstará edici novou.²⁶⁶

Jako podklad pro přípravu Bolzanových děl k tisku sloužily kopie rukopisu, jež mezi žáky sesazeného exhortátora kolovaly. Jak Fesl popisuje v předmluvě k *Mein Glaube*, postupoval tak, že pečlivě srovnal všechny verze textu, které dokázal shromáždit, a přidržel se té nejdůvěryhodnější a nejúplnější.²⁶⁷ Jelikož měl úřední zákaz vstoupit do Čech, byl při tom odkázán na poštu, případně snad ještě na osobní převzetí rukopisů od přátel, kteří vycestovali do Rakouska. Předmluva k *Athanasii aneb O nesmrtelnosti duše* udává, že nakladatel údajně spis objevil v pozůstalosti muže, který z ní čerpal duchovní vzpruhu během své choroby²⁶⁸ – což však může být jen romantická fabulace.

Fesl si stěžuje, že autor knih je příliš skromný, pokud jde o rozpoznání jejich významu, a že odmítá porušit nespravedlivý rakouský zákon zapovídající vydat je za hranicemi.²⁶⁹ Bolzano skutečně přinejmenším o části této nakladatelské produkce nevěděl. Svědčí o tom jeho nelibost, když spatřil výtisk své autobiografie. Knížku totiž určil jen pro soukromé potřeby Národního musea a své přítelkyně Anny Hoffmannové.²⁷⁰ Navíc mu vadilo, že redaktor a komentátor v jedné osobě – pochopitelně Feslově – napadá jeho odpůrce,²⁷¹ a konečně ho pohoršila litografie na frontispisu, která se mu prý vůbec nepodobala. Dílko se však v Čechách hojně četlo (ostatně patřilo k nejoblíbenějším knihám dospívající Marie Červinkové-Riegerové)²⁷² a stalo se přiznaným pramenem takřka všech textů o Bolzanovi – včetně novinových a časopiseckých –, které v 19. století vyšly. Odvolává se na něj také František Xaver Kryštůfek ve svých *Dějínách církve katolické ve státech rakousko-uherských*,²⁷³ který při tom hodnotí bohaté Feslovy komentáře k Bolzanovu textu, aniž by tušil, že anonymním redaktorem je právě bývalý preses: „[Z] poznámek jeho dějepisných jest viděti, že znal věc dokonale. Co do náboženského smýšlení byl vydavatel racionalistou; z poznámek nemohu říci, byl-li katolíkem[,] nebo protestantem.“²⁷⁴ Feslovo autorství tedy neodhalil ani církevní historik natolik znalý litoměřických poměrů, jako byl Kryštůfek.

---

²⁶⁴ LOUŽIL, Jaroslav. *Bernard Bolzano*, s. 186.

²⁶⁵ *Ibidem*, s. 186 a 208.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 287.

²⁶⁷ BOLZANO, Bernard. *Mein Glaube*. Vídeň: Wilhelm Braumüller, 1850.

²⁶⁸ RIEGEROVÁ-ČERVINKOVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. Osvěta, roč. 36, č. 8, 1906, s. 672.

²⁶⁹ *Ibidem*, s. 56.

²⁷⁰ *Ibidem*, s. 56.

²⁷¹ *Ibidem*.

²⁷² ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. Mladá Vožice: Městský úřad, 2001.

²⁷³ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J.V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*. V Praze: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898.

²⁷⁴ *Ibidem*, s. 357.

Feslovy knihovny: odkaz litoměřickému semináři a Národnímu museu

Důležitým projevem bolzanovské dobročinnosti bylo zakládání knihoven, jež se jejich majitelé snažili učinit veřejným statkem.²⁷⁵ Bernard Bolzano ve své utopii – *Knížce o nejlepším státě* – dokonce zcela vylučuje soukromé vlastnictví tak prospěšných předmětů.²⁷⁶ V autobiografii, publikované Feslem, vzpomíná, že ve škole mu často scházely učebnice, neboť jeho otec příliš nepodporoval průtahy synových studií. Chlapec tedy musel sám přijít na to, o čem si nemohl přečíst.²⁷⁷ Třebaže to Bolzano považoval za zkušenost bystřící intelekt, během let, kdy působil na pražské filosofii, z vlastních prostředků opatřil a provozoval knihovnu přístupnou svým posluchačům.²⁷⁸ Vlastní bibliotéku, kterou z velké části financoval jeho podporovatel hrabě Lev (Leo) Thun, pak věnoval Lužickému semináři.²⁷⁹ Nevíme, jestli Fesl patřil ke studentům, již si od svého katechety půjčovali četbu a využívali při tom jeho rad. Že Bolzanovo přesvědčení o důležitosti knih sdílel, však není pochyb.

Už po skončení pražských studií podnítil biskupa Hurdálka k založení nové seminární knihovny. Sám ji vybavil jednak množstvím peněžních darů, jednak konkrétními tituly. Navíc zahájil tradici „ofěr“ o nedělích a o svátcích, kdy se alumnové – případně též učitelé a kanovníci – skládali na další akvizice. Jak udávají *Zásluhy českého, moravského a slezského duchovenstva o zakládání knihoven, o rozšiřování knih a časopisů po dědinách a městech*, za léta Feslova pedagogického působení knihovna získala 2 439 zlatých a nakoupila za ně zhruba 507 svazků.²⁸⁰ Nadto preses založil jazykově českou sekci bibliotéky, již obdařil všemi svými českými tituly, tj. asi 700 exempláři.²⁸¹ Neznámá to ovšem, že by litoměřičtí alumnové do té doby vůbec neměli přístup k česky psané literatuře. Vincenc Zahradník, jenž zde studoval v letech 1807-1813 (tj. tři roky před Feslovým příchodem), se v učilišti seznámil s díly Veleoslavína, Hájka, Koldína či Kocína a česky zde studoval též *Šestidítku*²⁸² – snad si je vypůjčil z tamní knihovny biskupské. Na Feslovu fundaci české²⁸³ sekce navázal vicerektor Antonín Řehák²⁸⁴ († 1851), jenž se posléze zasloužil o její další rozšíření.²⁸⁵

Mezi texty, které bohoslovci pod Feslovým vedením četli či dokonce opisovali, se nacházely Bolzanovy exhorty, dále pak protestantští theologové a kanoničtí tvůrcové německého klasicismu i (pre)romantismu: Herder, Wieland, Goethe či Schiller.²⁸⁶ Ani posledně jmenovaní nepředstavovali četbu neproblematickou, neboť podle konzervativnějších

---

²⁷⁵ K otázce knihy v bolzanistickém myšlení srov. PICHNEROVÁ, Anna. *Franz Schneider: portrét bolzanovce*. Praha, 2020. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Tinková, Daniela. S. 26.

²⁷⁶ BOLZANO, Bernard. *O nejlepším státě*. 2. vyd., v MF 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1981.

²⁷⁷ BOLZANO, Bernard. *Vlastní životopis*. Praha 1981.

²⁷⁸ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie; SAK, Robert, ed. Bernard Bolzano. Mladá Vožice: Městský úřad, 2001.

²⁷⁹ ZEIL, Wilhelm: *Bolzano und die Sorben: ein Beitrag zur Geschichte des „Wendischen Seminars“ in Prag zur Zeit der josefinischen Aufklärung und der Romantik*. Bautzen: Ludowe nakladnistwo Domowina, 1967.

²⁸⁰ ŠKRDLE, Tomáš. *Zásluhy českého, moravského a slezského duchovenstva o zakládání knihoven, o rozšiřování knih a časopisů po dědinách a městech*. Praha: Cyrilo-Methodějská tiskárna J. Zeman, 1888-1889.

²⁸¹ Ibidem.

²⁸² RYBIČKA, Antonín. *Zpomínky na Vincence Zahradníka*. *Časopis českého Museum*, č. z 29. prosince 1870.

²⁸³ Věnoval však i spisy jinojazyčné.

²⁸⁴ Ant. Řehák byl na staroměstském gymnasiu žákem Jungmannovým, poté se stal, jak bylo řečeno, litoměřickým vicerektorem, za života přispíval do „České včely“ a zemřel předčasně po obtížné nemoci.

²⁸⁵ DRBOHLAV, Jan. „Pomněnka na hrob Antonína Řeháka, vicerektora biskupského alumnátu v Litoměřicích“. *ČKD*, 1851/4, str. 129-137.

²⁸⁶ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, in: *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie*, sv. 57, 2012, č. 1-2, s. 83.

duchovních nepatřila soudobá beletrie v národních jazycích k zájmům dostatečně důstojným a mravným. Augustin Smetana ve svých pamětech vzpomíná na potíže, které si způsobil, když jako alumnus požádal o dovolení vyjít si ze semináře, aby v divadle zhlédl Schillera.²⁸⁷

Svazky, jež Fesl shromáždil ve svém rakouském exilu, se rozhodl odkázat jiným velkým knihovnám – nejprve fondu Karlo-Ferdinandovy university (v první verzi závěti, jež nevstoupila v platnost),²⁸⁸ poté Národního musea. Podle druhého testamentu se instituce stala jedinou a bezvýjimečnou dědičkou 3 256 zlatých a 36 ½ krejcaru²⁸⁹ a k tomu všech svazků, to jest asi 12 000 kusů. Existuje pouze přibližný odhad jejich množství, neboť šlo o vsutku masivní knižní odkaz, druhý největší v dějinách instituce.²⁹⁰ Časopis *Musejník* udává pouze jejich váhu („*půl druhého sta centů*“).²⁹¹ Dohledem nad vykonáním závěti Fesl pověřil svého přítele, bolzanovce, reformátora vězeňství a spisovatele Františka Řezáče,²⁹² jenž požádal, aby se i odkázaných peněz užilo „*ve prospěch knihovny*“.²⁹³ Museum Řezáčovi vyhovělo s poněkud mrzutou poznámkou, že náklady, které mu z odkazu Feslovy bibliotéky vzešly, již nyní (1866) převyšují zisk. Soupis výloh publikovalo v *Musejniku*.²⁹⁴

Na hotovosti	133 zlatých a 64 krejcarů
Na knížkách spořitelních	1 022 zlatých a 72 ½ krejcaru
V soukromém dluhu	200 zlatých
Dohromady	3 256 zlatých a 36 ½ krejcaru

Kromě převozu se k nákladům počítalo i opatření nových polic, aby bylo kam svazky umístit, jakož i jejich „*uložení a spořádání, vazba a potřebná doplňování a dokupování*“.²⁹⁵ Dále bylo nutno zaplatit Filipa Ruthnera, „*c. k. úředníka při správě staveb dikasteriálních ve Vídni*“,²⁹⁶ nadaného plnou mocí jednat o dědictví po Feslovi, a Josefa Jirečka, jenž fond v Praze přebíral. „*Nepatrnou*“ částku pak Museum vynaložilo na pohřeb (neboť Fesl jiného dědice svých úspor nestanovil); navíc obětovalo 200 zlatých na pomník nebožtíka ve Vídni.²⁹⁷ Samo bylo také nuceno splatit Feslův dluh ve výši 2 200 zlatých. Nakonec tedy převzalo „*jen*“ 1 907 zlatých a 67 ½ krejcaru. Samotná knihovna zesnulého měla ovšem cenu přes 7 000 zlatých, takže – což už *Musejník* nedodává – instituce celkově netratila.

Kromě náhrobku si Museum přálo vzdát Feslovi hold tím, že jeho bustu (spolu s bustami devatenácti dalších dobrodinců) umístí na schodiště ve dvoraně.²⁹⁸ Patrně za tímto účelem („*památku tohoto výtečného muže v prostorách našeho ústavu, jež tak štědře a ochotně byl*

²⁸⁷ SMETANA, Augustin. *Paměti kněze z církve vyobcovaného*. Tiskové a vydavatelské družstvo Samostatnost, 1900.

²⁸⁸ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, s. 82-95.

²⁸⁹ *Dějiny Musea království českého*. Tiskem Antonína Renna v Praze: Nákladem Musea království českého, 1868, s. 197.

²⁹⁰ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, s. 82-95.

²⁹¹ Časopis Musea království Českého. R. 38, č. 2., 1864, s. 121.

²⁹² Ibidem.

²⁹³ Ibidem.

²⁹⁴ Ibidem.

²⁹⁵ Ibidem.

²⁹⁶ Ibidem.

²⁹⁷ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95..

²⁹⁸ Ibidem.

obmyslil, nějakým monumentálním způsobem zvěčnit“) si vypůjčilo „velmi zdařilou“ podoběnku zvěčnělého od blíže nespecifikované paní Nevolové z Vídně.²⁹⁹ Busta ani žádná jiná připomínka donátora se však v budově na Václavském náměstí dosud neobjevila, ba dokonce ani nebyla zadána sochaři – podle Lubomíra Sršně, jenž toto zúmyslné opomenutí nazývá „křivdou“, se tak stalo kvůli národnostním rozepřím mezi Čechy a Němci.³⁰⁰

Pokud jde o obsah knihovny, který by mohl poskytnout cenné informace o Feslových zálibách a charakteru, jsme odkázáni na stručnou charakteristiku z pera ředitele knihovny V. Vrchatky. Fond byl totiž záhy po dopravě do Prahy rozptýlen mezi ostatní sbírky a dosud není zcela identifikován.³⁰¹ Podle Vrchatky jsou zde obsaženi „klasikové řečtí, římské a německé ve všech až i v nejnovějších mnohdy velmi drahých vydáních, a všechny sem náležitě pomocné vědy; díla literární [tj. patrně literárněvědná, pozn. A. P.], děje- a zeměpisná, statistika a cestopis, matematika, fyzika, vědy přírodní, právo, vědy státní, filosofie ve všech svých odvětvích, spisy pedagogické i didaktické, vzácná vydání biblí, spisy hermeneutické a patristické, jichžto posledních zejména k podrobným studiím starší české literatury v bibliothéce naší posud těžce bylo pohřešováno, díla z církevního dějepisu, díla právnícká, spisy o konciliích, bohatý výbor nejnovějších drahých slovníků a spisů filologických, česká a i staroslavná literatura až i v nejnovějších plodech, pěkná literatura francouzská, anglická, vlašská, všechna tato odvětví jsou zde hojně zastoupená. [...] Díla ta jsou z větší části na předních listech vlastnoručními poznámkami opatřena a obyčejně zevrub udáno, kde úvah o nich se lze dočísti. Celá bibliothéka jest v dobrém stavu [...].“³⁰² Podle vydání *Musejníku* z roku 1815 (r. 89) se nacházejí některé svazky z Feslova odkazu v oddělení s tisky a rukopisy od zednářů či týkajícími se zednářů; sám Fesl je zde mezi zednáře čítán vedle např. hraběte Kolovrata.³⁰³

Národní museum se jakožto jediný Feslův dědic ujalo úkolu zřídit mu náhrobek. Místo jeho posledního odpočinku na vídeňském hřbitově zdobí nápis: „*Inter peregrinos degens patriae memor, omnia sua patriae reliquit.*“ neboli „Žil mezi cizinci, avšak pamatoval na svou domovinu a zanechal jí veškeren svůj majetek.“³⁰⁴

---

²⁹⁹ Časopis Musea království Českého. R. 38, č. 2., 1864, s. 121.

³⁰⁰ SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, s. 91.

³⁰¹ Časopis Musea království Českého. R. 38, č. 2., 1864, s. 121.

³⁰² *ibidem*.

³⁰³ Časopis Musea království Českého. R. 89, 1915.

³⁰⁴ „Aus den letzten Jahren des Professors Fesl“. Bohemia. Č. 257, ročník 53, s. 3. 16. září 1880.

II. Dílo

Na rozdíl od samotného Bernarda Bolzana a některých z jeho žáků, jako byli Václav Štulc, Vincenc Zahradník či Franz Schneider, po sobě Fesl nezanechal obsáhlejší knižní odkaz. Jeho bibliografie zahrnuje – pokud je nám známo – pouze tři samostatné neperiodické tiskoviny, z nich nejrozsáhlejší jsou pseudonymní dějiny církevní synody v Prešpurku. Dále je tento kněz autorem komentáře k návrhu nového slovního doprovodu rakouské hymny, jež u příležitosti vyhlášení ústavy (1848) napsal Feslův přítel A. Zimmermann. Do třetice mu pak vyšla anonymní knížka modliteb. Roku 1818 v Litoměřicích vydal také dva tituly pro potřeby semináře: *Gesänge der Andacht zum Gebrauche des Seminars in Leitmeritz* a *Kirchliche Gesänge und Gebete, zunächst für die Schüllern der Leitmeritzer Diöcese*. Vedle těchto položek ovšem mohou existovat další anonymní či pseudonymní spisy, jejichž autor zůstal neznámý.

Dále se Feslův literární odkaz skládá z novinových či časopiseckých článků, publikovaných namnoze v německojazyčných periodících školského nebo církevního zaměření. Některé z nich se dotýkají soudobého politického a náboženského dění, tak jako článek na obranu revoluční činnosti Františka Náhlavského v roce 1848,³⁰⁵ jiné jsou vzpomínkového rázu, například nekrolog za Feslova litoměřického přítele Franze Schneidra.³⁰⁶ Zřejmě nejobsáhlejší bibliografii Feslových textů včetně těch časopiseckých přinesla série biografických článků v německém časopisu „Bohemia“.³⁰⁷ Dílem, jímž Fesl nejvýznamněji ovlivnil rakouské duchové *milieu*, je ale jeho obsírné odvolání, zveřejněné – snad bez autorova vědomí – v říšském „Hesperu“. Jím proto uvedeme část diplomové práce věnovanou Feslově literární činnosti.

Feslovo vyznání v časopise „Hesperus“

Historický kontext a okolnosti publikování

Fesl ve vězení korespondoval s litoměřickým biskupem Vincencem Eduardem Mildem (1777-1853), jenž svůj úřad vykonával po Hurdálkovi, a to v letech 1823-1832.³⁰⁸ Milde stejně jako Hurdálek pocházel ze skrovných poměrů – jeho otec byl tiskař – a kariérní vzestup mu zajistily mimořádné intelektuální a mravní kvality (zvláštní zájem projevoval o pedagogiku a orientální jazyky).³⁰⁹ František II. se mu rozhodl přidělit biskupství díky jeho „*mírnosti a laskavému jednání*“,³¹⁰ jak podotýká církevní historik Jaroslav Macek. Milde skutečně jednal s bolzanovci šetrně: při vizitaci diecéze vyvrátil falešná obvinění o nevalnosti Hurdálkovy správy³¹¹ a uvězněnému Feslovi napsal dobrotivý dopis, což sám adresát vyzdvihl v odvolání (viz níže). Navíc se zasadil o očistění svého předchůdce tím, že Fesla výslovně požádal, aby uvedl na pravou míru pomluvy o Hurdálkovi, které se jeho prostřednictvím dostaly na veřejnost.

³⁰⁵ *Der Sprecher für Staat und Kirche*, Kirchliche Zustände, 30. 9. 1848, č. 13., 30. 9. 1848, č. 13.

³⁰⁶ FESL, Michael Joseph. Nekrolog Franze Schneidra in: *Der österreichische Schulbote* 8, 1858, str. 349.

³⁰⁷ Bohemia. Ročník 46, číslo 179. 29.7.1873. S. 9-10.

³⁰⁸ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*.

³⁰⁹ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*, str. 78.

³¹⁰ *Ibidem*.

³¹¹ *Ibid.*, 79.

Když tedy internovaný bolzanovec 16. ledna 1824 dopsal ve své cele odvolání, dal mu formu dopisu, jež adresoval právě litoměřickému prelátovi. Mildeho prosil, aby odvolání předal císaři Františkovi. V předjaří nebo na jaře tohoto roku, kdy byl již na svobodě, si Fesl totiž díky Mildemu údajně uvědomil, že v dopisu zapomněl zmínit zásadní detaily. Proto se rozhodl odvolání doplnit. Při úpravě vycházel z textu svého „lednového“ listu; nebo snad listů dvou, pokud se biskupa oslovil v průvodním dopisu a císaře v dopisu přiloženém, což z odvolání není zjevné.

Dokument se posléze dostal do říšského časopisu „Hesperus“, který byl v podunajské monarchii zakázán.³¹² Tento osvícenský list nesl podtitul „Enzyklopädische Zeitschrift für gebildete Lesern“ („Encyklopedický časopis pro vzdělané čtenáře“) a zaměřoval se na přírodovědecká, filosofická či hospodářská témata, kromě nich ale přinášel i cestopisné články, reportáže o literatuře nebo politické komentáře. V letech 1809-1832 ho vydával svobodný zednář a lutherán Christian Carl André, který část života působil v rakouské monarchii (konkrétně v Brně), odkud odešel znechucen.³¹³ V době vydání Feslova textu sídlil Andrého podnik Cotta-Verlag ve Stuttgartu a v Tubinkách (Tübingen).³¹⁴ Toto vyznání pravověrnosti a loajality vůči rakouské monarchii se tedy způsobem, který zůstává neobjasněný, objevilo v liberálním periodiku vycházejícím na území cizího státu.

V březnu a dubnu roku 1824 v „Hesperu“ vycházelo na pokračování „Feslovo vyznání“ („*Fessels Bekenntnisse*“) – odvolání, konfese, zpověď, obhajoba i sebeobžaloba. Jde o dlouhý text, který zabral celkem dvacet pět stran ve dvou sloupcích. Měl devět dílů a objevoval se na titulní straně nepravidelně, většinou s denním rozestupem, od 27. března do 13. dubna. Závěr jako jediná část série následuje již den po té předchozí a je z titulní strany odsunut dovnitř novin, kde mu předchází článek o dřevorezbě. „Hesperus“ již předtím nabídl čtenářům informace o procesu s litoměřickými bolzanovci, pro celou monarchii exemplárním,³¹⁵ a tak zřejmě Feslův článek uvítal jako atraktivní příspěvek – jak lze usuzovat i ze skutečnosti, že mu list po dva měsíce dopřával tak exponované místo.

Při psaní Fesl několikrát citoval ze svého litoměřického deníku; na základě níže rozebrané pasáže je možno alespoň část tohoto pramene datovat do let 1814-1815, tedy na počátek autorova působení v roli představeného semináře. Jak již jsme uvedli, nešlo o zcela privátní dokument. Fesl si do něj vedle literárních a náboženských úvah zaznamenával i ohnivé politické komentáře, které pak dával číst a opisovat dalším osobám („několika málo lidem,“ tvrdí ve své obhajobě), s největší pravděpodobností studentům. Tyto pasáže se pak šířily bez autorovy kontroly. V době, kdy Fesl psal v cele odvolání, měl deník nebo jeho části k dispozici, protože z něj cituje. Předpokládá, že přístup k tomuto dokumentu bude mít též biskup Milde. I na základě toho se lze domnívat, že zápisník se nacházel mezi oněmi písemnostmi, jež v Litoměřicích zapečetily a zabavily rakouské úřady při razii proti bolzanovcům.

---

³¹² SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95.

³¹³ Alchymie štěstí, s. 196-7.

³¹⁴ Hesperus – něm. Wiki

³¹⁵ MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické*, str. 74.

Charakteristika vlastního obsahu

Z textu „Vyznání“ vyplývá, že nejprve (3. prosince 1823) Fesl obdržel dopis od Mildeho, na nějž posléze zareagoval odvoláním. Pocítil prý stud a zároveň vděčnost za biskupovu laskavost; pod jejichž dojmem pateticky volá, že zhřešil, a ponechává na prelátovi, zda mu odpustí. Pisatel listu ho povzbudil ke zkoumání, čím je Fesl teď, nikoliv čím byl kdysi, a proto by se vězeň rád rozepsal o svých současných názorech, místo aby se vracel k minulosti. Za pomoci Ducha svatého hodlá popořadě probrat jednotlivé body, z nichž byl v procesu obviněn, a sdělit k nim stanovisko svého napraveného já.

Založení *Christenbundu*, problém svobody a legitimita Rakouska

Po úvodním vyznání vlastní „*viny a hanby*“ a po invokaci Krista, jehož milosrdenství rozpouští hříchy „*jako led*“, se autor zaměřuje na první bod: založení tajného spolku. Uznává, že podle rakouských zákonů jde o „*těžký policejní přestupek, na který se vztahuje přísné vězení 3 až 6 měsíců*“.³¹⁶ Jelikož předtím v textu uvedl, že jeho uvěznění trvá již od roku 1821, může jít o narážku na protiprávnost či alespoň nespravedlivost tak dlouhé internace.

Dále dává císaři zapravdu, že bez ohledu na původní záměr se spolek může vymknout z rukou zakladatele a stát se politickým nebezpečím. Dříve si to prý neuvědomil, nyní mu ale „*historie našeho desetiletí*“ – zřejmě ohrožení státu za napoleonských válek – otevřela oči. Přípouští tedy, že si pro svůj „*chvályhodný*“ účel zvolil „*pošetilou*“ formu, a děkuje bohu, že jeho dílo zničil dříve, než z něj stačilo povstat větší zlo. Situaci navíc zhoršuje okolnost, že Fesl není obyčejným občanem, ale jakožto kněz také státním úředníkem – o to více se založením tajného spolku a členstvím v něm prohřešil. „*K tomuto přestupku mě mohla přivést jen naprostá neznalost světských záležitostí a jejich zločinné přehlížení*“,³¹⁷ dodává na vysvětlenou. Při své tehdejší nerozváženosti nevnímal *Christenbund* jako „*tajný*“ v tom smyslu, že by musel skrývat něco nekalého: „*Vzpomínám si, jak jsem členům spolku výslovně řekl, že se ve skutečnosti nepotřebujeme tajit, ale že chceme dodržovat stejné mlčení, jakým se jiní dobří a skromní lidé snaží vyhnout rušivé kritice*“.³¹⁸

Nato se věnuje otázce svobody a legitimity rakouského zřízení. Rozlišuje dvojí druh svobody: jednak svobodu vnitřní (konat věci dobré a bohulibé), jež žádné vnější moci nepodléhá, a jednak svobodu, které se individuum musí zříci kvůli společnosti. V Litoměřicích pochybil tím, že se snažil svou „*vnější*“ neposlušnost vůči státu ospravedlnit náboženstvím, jako by hájil svou svobodu „*vnitřní*“. Křesťanství přitom neruší občanské povinnosti, nýbrž podněcuje k jejich lepšímu plnění. Odporovalo by přece Písmu a nebylo by správné, aby otroci utekli od svých pánů nebo aby se vojsko svévolně rozpustilo; takže „*svoboda není nezadatelným právem*“.³¹⁹ To vyplývá ze společenské smlouvy, zakládající se na omezení volnosti jednotlivců ve prospěch celku; a společenská smlouva odpovídá alespoň zčásti boží vůli, jelikož Stvořitel vložil sklon ke sdružování do lidské přirozenosti. Bůh autoritu zamýšlel. Proto ani stoik Epiktétos neutekl od svého otrokáře; proto se sv. Vincenc z Pauli dobrovolně vydal do rukou pirátů. „*Kde vládne Duch Páně, je také svoboda*“.³²⁰ Náboženské, respektive

³¹⁶ Hesperus. Č. 76.: pondělí, 29. březen 1824. S 300-303.

³¹⁷ Ibidem.

³¹⁸ Ibidem.

³¹⁹ Ibidem.

³²⁰ Ibidem.

morální a občanské povinnosti nejsou soupeřící, protikladné principy – světská moc pochází od boha (který nese titul „Pán vojsk“) a legitimizoval ji sám Kristus, když pravil Pilátovi, že moc je mu dána shůry. Z toho vyplývá, že světské úřady mají na vykonávání vlády právo a že protivit se jim by nebylo křesťanské.

Názor na svůj domovský stát údajně Fesl změnil od základu – a nepovažuje prý toto své obrácení za „*nejnepatrnější výhodu*“, za kterou vděčí „*svému útrpnému zatčení*“.³²¹ Na doklad své někdejší pomýlenosti cituje z litoměřického deníku pasáž o podunajské monarchii: Rakousko se snaží spasit před osudem francouzského trůnu, ale je ztraceno. „*Jeden statečný muž*“ – zaznamenal si Fesl do deníku – napsal z Prahy, že „*dynastie vymírá, v Rakousku povstane nový život [...] a dočkáme se lepších dnů*“.³²² Litoměřický preses tehdy tomuto Pražanovi věřil a rozdychtěně vítal neodvratitelný pád císařství. Aby svůj starý názor vysvětlil, dodává: „*Tehdy mi chyběl ucelený přehled o světových dějinách a všechny znalosti potřebné k tomu, aby bylo možno určit, co může prospět skutečnému a trvalému štěstí lidstva obecně i jednotlivých národů. Nyní jsem přesvědčen, že jakýkoli pokrok ve společenském zřízení, kterého teoretikové [Theoriemenschen] chtějí dosáhnout neposlušností a nedovolenou svépomocí, musí svět uvrhnout jen do propasti neštěstí a utrpení, jež se nám hnusí*“.³²³

Oběti kritiky: císař, papež a konsistoř

Z neznalosti politiky pak vyplynul i špatný obrázek, který si Fesl v litoměřických letech udělal o Františku I. a o Napoleonovi. Tehdy si napsal do deníku, že představí-li si rakouského císaře, vždy si hned pomyslí: „*darebák [Schurke], který miluje jedině sebe a všechno ostatní dělá jen proto, že musí*“.³²⁴ Takový odsudek si prý nezaslouží „*ten, kdo se ke mně i ve vězení chová tak něžně a je tak laskavý i k mé matce*“.³²⁵ Použití přítomného času ukazuje, že v této části článku Fesl bez úprav cituje lednový dopis psaný v cele. Je to také doklad skutečnosti, že *praesesův* deník nebo alespoň jeho opisy se už nacházel v rukách úřadů: autor by jim v žádosti o propuštění z vězení stěžil sám dodal kompromitující materiál. – Kajícník pokračuje: nelíbilo se mu, když lidé odsuzovali jeho úmysl a činy, a přitom sám urazil monarchu. Nyní císaře veřejně žádá o odpuštění a klaní se mu. Užití slova „*veřejně*“ („*öffentlich*“) by mohlo nasvědčovat, že na tomto místě Fesl upravil text pro publikaci.

Obsáhlou pasáž autor věnuje Napoleonovi. Nejprve odvolává, jak o něm s básnickým vzletem horlil v deníku: „*Jako numidský lev za utiskujícími mřížemi, tak mi připadá tento muž ve svém nedůstojném vězení. Okamžitě bych ho propustil, kdybych mohl, i kdybych věděl, že půlka světa stojí v plamenech. Jeho mysl je veliká; jeho krok drtí jako železo, podoben*

³²¹ Hesperus. Č. 76.: pondělí, 29. březen 1824. S 300-303.

³²² Ibidem.

³²³ „*Es mangelte mir damals einem umfassenden Überblick der Weltgeschichte und an allen jenen Kenntnissen, welche nöthig sind, um zu bestimmen, was der Menschheit im Allgemeinen, was einzelnen Völkern zu ihrem wahrhaften und dauernden Glück beförderlich seyn kann. Jezt bin ich überzeugt, daß jeder Fortschritt, den Theoriemenschen im geselligen Zustande auf dem Wege des Ungehorsams und der unbefugten Selbsthülfe hervorzubringen wünschen, die Welt nur in einen uns [...] Abgrund von Unglücksfällen und Leiden stürzen müsse.*“

³²⁴ Hesperus Č. 78. středa, 31. březen. S. 309-311.

³²⁵ Ibid.

*Osudu.*³²⁶ Protože se tento zápis vztahuje k Napoleonovu exilu na Elbě (nikoli na Svaté Heleně), lze se domnívat, že vznikl mezi 4. květnem 1814 a 26. únorem 1815 – nebo krátce po tomto datu, počítáme-li s možností, že by zpráva o císařově útěku do Feslovy „klášterní“ izolace nepronikla hned. To nám umožňuje alespoň přibližně časově určit zásadní pramen, jež známe jen zprostředkovaně díky citacím v „Hesperu“. Spadá tedy do let, v nichž Fesl povýšil ze suplenta na řádného profesora kanonického práva a církevních dějin.³²⁷

Avšak vraťme se k „numidskému lvu“. Fesl v odvolání připouští, že se zmýlil v Napoleonově charakteru i jeho dějinné roli. Plně se totiž soustředil na duchovní život a nečetl noviny; jeho politický názor se utvářel výlučně na základě náhodně zaslechnutých zpráv. Toto tvrzení koresponduje s poznámkou Marie Riegerové-Červinkové, že nešťastný konec *Christenbundu* zapříčinilo prostředí semináře uzavřené vůči světu a jeho vzruchům – včetně novinek přinášných tiskem.³²⁸ Jelikož však autorka neuvádí zdroj, není zřejmé, zda nemá informaci právě z textu v „Hesperu“.

Fesl prý v Napoleonovi včas neodhalil člověka bez morálky, bohabojnosti a citu. Nerozpoznal, že francouzský císař touží jen po moci a nerespektuje nic lidského ani svatého; že slouží leda své ctižádosti a „*sultánským rozmarům*“; že zneužívá svých výjimečných schopností; že není spasitelem, nýbrž „*metlou lidstva*“, nepřitelem všem národů i své vlasti. „*Zkrocení*“ tohoto lva, uzavírá autor, bylo dobrodiním pro lidstvo, neboť v poušti vyhnanství už nemůže škodit. Pozoruhodné je, že v zimě a na jaře roku 1824 o Napoleonovi píše v přítomném čase a popisuje jeho vyhnanství na Svaté Heleně jako aktuální stav, ačkoli sesazený císař zemřel už v květnu 1821 – snad proto, že tyto pasáže měl připraveny už předem.³²⁹

Fesl změnil názor také na papeže Pia VII. (na svatopetrském stolci v letech 1800-1823). O jeho nedávném skonu ví: tím více lituje, že římského velekněze zesměšňoval a vyjadřoval se o něm jako o hlupákovvi. „*Když se ujal kormidla,*“ uznává, „*byla Petrova malá loďka hříčkou nejdivočejších bouří, a on nás [...] dovedl bez úhony zpět do bezpečného přístavu [...]*“.³³⁰ Odvolává nejen svoje útoky na pontifikovu osobu, ale i na papežský primát – ten přece obstál v dějinách (respektovaly ho i pohanské autority) právě tak jako v nelehké současnosti. Kromě toho by prý zavržení jediného dogmatu zbořilo celou církev, a tak je pro katolíka nepřípustné. „*Člověk nemůže být dokonalým občanem neviditelného božího království, pokud podle svých možností nedodrží nařízení božího království viditelného, jímž je Církev,*“³³¹ uvažuje Fesl. Jinými slovy nelze být poslušen bohu, a současně neposlušen jeho zástupci.

Zpět bere také jadrná slova o litoměřické konsistoři. V deníku „*nejen že jsem barvitě vylíčil slabosti a chyby jednotlivých konsistoriálů, ale také jsem veškeré členstvo konsistoře jako celek nazval tupými, bezcennými, mizernými darebáky a řekl jsem, že by toto konsistorium*

---

³²⁶ „*Wie der numidische Löwe hinter zwängenden Gitter, so dächte mir der Mann in seiner unwürdigen Haft. Ich würde ihn gleich daraus befreien, wenn ich könnte, und wüßte ich, daß die halbe Welt in Flammen stünde. Er heget großen Sinn, sein Gang ist eisern zermalmend, wie des Schicksals.*“

³²⁷ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

³²⁸ Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Bernard Bolzano: životopisný nástin, Praha 1881.

³²⁹ Konzultace s doc. Mgr. Danielou Tinkovou, PhD. 27. června 2023.

³³⁰ Hesperus Č. 78. středa, 31. březen. S. 309-311.

³³¹ Ibidem.

mělo viset.“³³² Nyní už napravený hříšník ví, že autorita pochází od boha a že chyby v charakteru jednotlivých jejích nositelů musíme prominout. Přeje si, aby si jeho litoměřičtí žáci osvojili poslušnost coby nejkrásnější z ctností, a prosí tamní konsistoř za odpuštění. Uvědomuje si, že zvláště kněz by neměl druhým vyčítat jejich chyby; místo toho by si měl všimnout vlastních povinností a své bližní nenásilně zušlechťovat tím, že sám povede vpravdě křesťanský život. Uvedené poznámky patří k řadě těch, jež se přímo či nepřímo obracejí na alumnusy svěřené Feslově péči, kteří tedy vedle biskupa Mildeho a císaře Františka představují další primární adresáty článku.

„Hluboce zraněný stařeček“: biskup Hurdálek

„Jestli mě nějaká okolnost může přimět,“ běduje Fesl na úvod této části, „abych si přál nenapsat ani slabiku svého deníku, abych se dovolával nejbolestnějšího pokání a trestu za to, co jsem napsal, a abych je snášel, pak jsou to ohavné výroky, které se v něm nacházejí o mém dobrodinci a otci, vpravdě nejctihodnějším panu biskupu Hurdálkovi, a které se tak škodlivě zneužívají proti němu. Vyzývám každého, kdo mne předtím vídal nebo slýchal, ať dosvědčí, zda mi někdy unikl ze rtů jediný výrok snižující tohoto muže; zda jsem ho spíše halasně a vroucně nehájil, kdykoli ho pomlouvali, a poctivě nedosvědčoval jeho řádnost a zbožnost, jeho učenost a apoštolskou horlivost. Jak jsem si jenom ve svém deníku mohl dovolit výroky, které ho tolik poškodily! Výroky, o nichž nyní musím ke své hanbě doznat, že postrádají veškerou pravdivost!

Ne, nebyl to hýřil [Schwelger], nebyl otrokem ženy, nebyl bezstarostný ani závislý na svém služebném děvčeti [Magd], alespoň pokud je mi známo [...].³³³ Naopak, mé svědomí mi ukládá povinnost co nejhlasitěji a veřejně objasnit, že můj nikoli zřídka styk s ním ho neukazuje jinak než jako příkladného, mírného, rozváženého, přečistého muže, moudrého hospodáře zachovávajícího pořádek, slušnost a kázeň [...].“³³⁴

Proti těmto pomluvám Fesl dodatečně klade vlastní očitě svědectví: „Nebyl jsem v jeho sídle cizí [...], ale nikdy jsem si nevšiml, že by s ním jeho služebná [Magd] – že by s ním [vůbec] nějaké žena – měla nedůstojný vztah.“³³⁵ Ani od ostatních prý Fesl neslyšel žádné opodstatněné obvinění, které by popíralo prelátovu kněžskou integritu nebo odporovalo apoštolské víře; „biskup [Hurdálek] musí být bezúhonný“.

Pisatel hořce nařiká nad tím, že osočil nevinného a že sám – byť jen „ve chvílkové nespokojenosti, v beznadějném záchvatu samolibosti a pýchy“ – šířil pomluvy, které „jsou často právě tak nepodložené jako bezmyšlenkovitě omílané“.³³⁶ Zahleděl se totiž do svého „kynického způsobu života“ a býval by si přál vnutit ho i biskupovi, jemuž přitom askezi nedovolovaly reprezentační nároky jeho úřadu. Fesl přiznává, že on sám pro hospodaření nikdy neměl smysl – odtud tedy vyvěralo neoprávněné obvinění Hurdálka z hýřivosti.

Svědomí ho nyní „nutká, abych týraného biskupa, který se stal mou obětí, na kolenou prosil o odpuštění, abych mu vrátil jeho čest tím, že obžaluji sám sebe, a abych mu nejen

³³² „... nicht nur die Schwächen und Fehler einzelner Individuen des Konsistoriums so lebhaft ausgemalt, sondern in Allgemeinen alle Glieder desselben dumme, nichtswürdige, elende Schurken genannt, und daß dieses Konsistorium den Galgen verdiene, gesagt habe.“

³³³ „Nein, er war kein Schwelger, er war nicht der Sklave eines Weibes, er war nicht sorglos, nicht abhängig von seiner Magd, wenigstens so viel mir bekannt ist [...].“

³³⁴ Hesperus. Č. 82. pondělí, 5. duben 1824. S. 325-327.

³³⁵ Ibidem.

³³⁶ Ibidem.

prokázal veškeré zadostiučinění, jaké lze žádat, ale abych obětoval i vlastní život, kdybych tím mohl odčinit příkoří, jež jsem mu způsobil.“³³⁷ Fesl vysvětluje, že zejména kvůli biskupovi si přeje, aby dopis vyšel tiskem a rozšířil se nejen v jeho diecéze, ale až za hranice Rakouska. Doufá, že mu odpustí „ne-li hluboce zraněný stařeček“ („*tiefverwundeten Greise*“), pak alespoň veřejnost. Prosí své žáky, s nimiž sdílel své poznámky, aby si Hurdálka pamatovali na základě takových pasáží deníku, v nichž o něm Fesl hovoří kladně – pouze ony obsahují jeho autentické názory, kdežto nečetná kritická místa jsou jenom chvilkovým zakolísáním.

Protestantské a Bolzanovy knihy

Poměry v litoměřickém semináři poodhaluje také další bod obžaloby, na nějž Fesl odpovídá ve „Vyznání“: šíření protestantské literatury mezi bohoslovce. Bývalý preses uznává, že taková četba mohla mít špatný vliv na mladíky, kteří ještě nebyli dostatečně upevněni v římskokatolickém pravověří. Coby jejich učitel sice „*občas vyvracel nejnebezpečnější nepravdy*“ v dílech jinověrců a pochopitelně se svými svěřenci četl i katolické autory. Evangelíci ale budoucím kněžím ubírali čas a pozornost, takže jejich studium vedlo k „*povrchní vševědoucesti*“ namísto k solidnímu vzdělání.

Fesl se hájí tím, že jeho záměrem nebylo zkrátit seminaristy na vědomostech nebo je zviklat ve víře, nýbrž je prostřednictvím vybraných spisovatelů „*vychovávat k samostatnému úsudku v ústním i písemném projevu*“.³³⁸ Vedle řečnických cvičení, o nichž byla řeč v kapitole o litoměřickém učilišti, jde tedy o další projev presesovy snahy zavést zde výuku rétoriky a estetiky, jakou na pražské universitě dříve pěstoval módní osvícenec August Gottlieb Meissner (1753-1807). Fesl dbal, aby alumni četli svěží spisovatele namísto „*suchých*“ a těžkopádných, ale tolik potřebných katolických autorit. Místo péče o eleganci jejich výrazu je měl raději určit hledat pravdu v jakékoli formě, i v té nevábné a těžko přístupné (při čtení této pasáže je těžké ubránit se dojmu, že pisatel mezi řádky vložil ironickou kritiku). Neměl dopustit – dodává Fesl –, aby jeho žáci kázali lidu o životě Ježíšově podle [Martina?] Opitze a o cíli Ježíšova snažení podle Gottholda Ephraima Lessinga.

Vedle šíření protestantských knih byl Fesl obviněn rovněž z toho, že seminaristům „*vštěpuje jako svatou pravdu*“ učení Bernarda Bolzana. I tento přečin uznává, ale na svou obhajobu opět argumentuje dobrými úmysly. Jeho samotného prý Bolzanovy spisy uchránily před úplným odcizením katolicismu a od sklonu k racionalismu. Tento autobiografický výrok o tom, čím mladého intelektuála oslovilo Bolzanovo učení, je značně cenný a vysvětluje, proč Fesl – například v předmluvě k Bolzanově *Mein Glaube* – věnuje tolik pozornosti vzdělancům kolísajícím ve víře. Jeho vlastní pojetí bolzanismu jakožto řešení rozporu mezi racionalitou, humanismem a osvícenstvím na jedné straně a dobově i společensky obvyklou formou katolicismu na straně druhé ostatně odpovídá pojetí samotného Bolzana. Ten v *Lebensbeschreibung* (1850, česky vyšlo jako *Vlastní životopis*) uvádí, že se k náboženství svých předků přiklonil až na základě konsekvencialistické úvahy, že užitek plynoucí z víry je hodnotnější než její objektivní pravdivost.³³⁹ Fesl tedy hlásal učení svého „mistra“ v domněni,

³³⁷ Ibidem.

³³⁸ Hesperus. Č. 84. středa 7. duben 1824. S. 333-334.

³³⁹ BOLZANO, Bernard. *Vlastní životopis*. Praha 1981.

že na jeho racionalistické žáky – respektive na ty, kdo měli sklon k „bezvěrectví“ (*Unglauben*) či „rozumovému náboženství“ (*Vernunftreligion*) – bude účinkovat podobně jako na něj.

Dále ho o bezúhonnosti Bolzanových spisů přesvědčil fakt, že „*se mi zdály být napsány se zvláštní důkladností, podle nejprísnejších požadavků vědy a v souladu s potřebami doby*“.³⁴⁰ Věděl také, že Bolzano jejich obsah přednáší v Praze, kde ho údajně oceňovali i „*všichni podezřívavci*.“ Takové prohlášení je patrně nadsazené, jelikož Bolzanovy ožehavé exhorty se stěží mohly dočkat jednohlasného přijetí. Vzápětí Fesl dodává, že když biskup Hurdálek musel Bolzanovy spisy ve své diecézi zakázat, preses o tom bohoslovce informoval a sám je ihned přestal používat. Zde se nachází slabé místo jeho obhajoby: zákaz Bolzanových knih nepřišel náhle, nýbrž na základě dlouhodobých udání, často právě od někdejších Feslových žáků odešedších do Prahy.³⁴¹ Navíc jeho jmenování katechetou na pražském vysokém učení císař zprvu zamítl a Bolzano musel být teprve očištěn z obvinění z upřílišněného racionalismu.³⁴² Praeses tedy musel vědět, že Bolzano není v hlavním městě přijímán bez výhrad.³⁴³ Ačkoli se problematické spisy v semináři četly – a také opisovaly,³⁴⁴ což již odvolání nedodává –, lze podle Fesla doufat, že nenapáchaly větší škody. On sám si prý od nich „*odvykl*“, což se pravděpodobně stalo i jeho zákům, „*neboť ne všechno, co člověk má, si přečte, tím méně pochopí, a ještě méně uvede do praxe*“.³⁴⁵

Pokud jde o Feslův nynější vztah k Bolzanově nauce, mladý kněz ponechává úsudek zcela na církvi. Je křtěn v Kristu, ne v Bolzanovi – respektive, jak říká výslovně, „*ve jménu žádného člověka*“.³⁴⁶ Sám pracuje se spisy svého učitele kriticky a jako se zbytným doplněním k *Bibli* a k Otcům. Dodává však, že Bolzano se podle jeho vědomí vždy považoval za křesťana, nezakládal tedy vědomě žádné jiné náboženství. Na druhou stranu – podotýká vězeň – se mu doneslo, že „*Bolzano popírá veškerou objektivitu Zjevení, káže, že pravým zjevením bylo to Mohamedovo a hindů, přetváří celý příběh Páně v moralistický román, morálním výkladem zpochybňuje veškerou křesťansko nauku [a] zachovává slova, avšak podsouvá jim odlišný význam*“.³⁴⁷ Bývalý preses tedy vyzývá své žáky k odložení Bolzanových knih. Nemají volat: „*Jsem pro Apollóna, následuji Kaifáše [?],³⁴⁸ jsem stoupenec Pavlův. – Byl snad Kristus rozdělen? Ukřížovali za nás Pavla? Byli jsme pokřtěni ve jménu Pavlově?*“ Smysl tohoto místa nejspíš spočívá v tvrzení, že pravdu je nutno hledat výlučně v božském zakladateli křesťanství. Následně Fesl podotýká, že se musíme vyvarovat i nevinných věcí, pohoršují-li naše bližní. Možná lze jeho výrok považovat za nenápadné zpochybnění obvinění vznesených proti Bolzanovi; jde-li však skutečně o jinotaj, pak takřka nezřetelný a v každém případě neprokazatelný.

³⁴⁰ Hesperus. Č. 84. středa 7. duben 1824. S. 333-334.

³⁴¹ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935, s. 48-50.

³⁴² Ibidem.

³⁴³ Eduard Winter cituje z Bolzanova dopisu Feslovi – ovšem až z 13. prosince 1839 –, kde Bolzano píše o těch, kdo mu nebyli příznivě nakloněni. WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*, s. 49.

³⁴⁴ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978, s. 159.

³⁴⁵ Hesperus. Č. 84. středa 7. duben 1824. S. 333-334.

³⁴⁶ Ibid.

³⁴⁷ „*Bolzano läugne alle Objektivität der Offenbarung, verkünde Muhameds und der Hindus Lehre als wahre Offenbarungen, verwandle die ganze Geschichte Jesu in einen moralischen Roman, räsonniere alle Lehren des Christenthums durch eine moralische Deutung hinweg, behalte die Worte bey, unterschiebe aber einen ganz andern Sinn.*“

³⁴⁸ „Kephas“, což není obvyklý způsob zápisu tohoto jména v němčině.

Namísto zakázaných knih Fesl doporučuje *Tridentský katechismus*; on sám si ho prý přečetl až pozdě, nyní ale konečně může vyzdvihnout jeho přednosti a doporučit ho jako druhou knihu – přirozeně po *Bibli* – do rukou každého katolíka. Na závěr této části prosí seminaristy, aby studiem *Tridentského katechismu* pomohli smýt vinu svému „nešťastnému učiteli, který svému klamu učil bezelstně a nyní za něj bolestně pyká.“³⁴⁹

Dále Fesl polemizuje s Bolzanovým konceptem „perfektibility katolicismu“, formulovaném ve stejnojmenné knize (*Über die Perfektibilität des Katholicismus*). Že jeho odudek v odvolání je vynucený, napovídá fakt, že Fesl právě tuto Bolzanovu knihu roku 1840 vydal v Lipsku.³⁵⁰ Katolicismus, prohlašuje pisatel odvolání, nemůže být zdokonalitelný, neboť byl zjeven v završeném a celistvém stavu; platí pro veškeré lidstvo a jednou provždy. Křesťanská víra neprodělala a ani neprodělá vývoj, v dějinách se mění pouze důkladnost, s níž daná doba zpracovává dogmata – právě tak nepřibývají nové přírodní zákony, vědci je tolik objevují a zpřesňují měření. Úkolem theologa není vymýšlet nic nového, nýbrž zkoumat konečnou danost Zjevení; po Kristu už nikdo nemá co dodat. „*My katolíci jsme – pro své vlastní dobro – navždycky zbaveni námahy s přemítáním, není-li v našem náboženství množství věcí nadbytečných nebo nestal-li se náš šat příliš úzkým,*“³⁵¹ pochvaluje si Fesl. A dodává: „*To, co si rozum tak často vysnívá o perfiktibilitě náboženství, je více či méně nevědomá snaha vyvázat se z obtížných božských zákonů [...] a postavit sebe sama na oltář jako božstvo.*“³⁵² Autor tedy odmítá bolzanismus, ale také protestantismus, který staví proti bohu „*takzvané reformátory*“, a racionalismus, jenž v průběhu staletí mění podobu nauky o spáse a přiznává rozumu každého jednotlivce schopnost rozhodovat o náboženských záležitostech.

Římskokatolická dogmata

Tím se dostává k jednotlivým římskokatolickým dogmatům, jež všechna po řadě akceptuje, případně obhajuje. Tato část článku pochopitelně není a nemůže být myšlenkově originální ani historicky specifická, rekapitulujeme ji proto stručně, třebaže v prameni zabírá několik stran. Fesl – na rozdíl od Bolzana³⁵³ a pravděpodobně i od svého mladšího já – uznává dědičný hřích a rovněž božskou i lidskou podstatu Ježíše Krista a jeho soupodstatnost s bohem-Otcem a Duchem svatým (příčemž trojiční tajemství podle něho nelze poznat rozumem). O Ježíšovi dále Fesl prohlašuje, že jeho smrt se stala spásou lidstva a že ze smyslu jeho oběti vyplývá jeho božství. Víra v ně představuje podmínku křesťanství. Palestinský tesař pro něj tedy není pouhým prorokem: „*skrze něho prorokují proroci*“. Naopak „*Mohamed byl toliko člověk, o němž mezi znalci dějin převládá jediný hlas: že svedl hloupý, podvody oklamáný lid k falešné víře.*“³⁵⁴ Srovnajme tento nesenášenlivý, příkrý tón se způsobem, jakým se Fesl později vyjádřil ve svých anonymních *Poznámkách a pozorováních*, o nichž pojednáme v kap. „*Nachrichten und Betrachtungen*“. I tam sice hlásal nadřazenost římského katolicismu nad ostatními náboženstvími a konfesemi, důtklivě však nabádal, aby se polemika vedla laskavým a

³⁴⁹ „[...] unglücklicher Lehrer, der ohne Trug seinen Trug gelehret und dafür jetzt schmerzlich büßet.“

³⁵⁰ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: Slovník naučný, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

³⁵¹ Hesperus. Č. 84. středa 7. duben 1824. S. 333-334.

³⁵² Ibidem.

³⁵³ BOLZANO, Bernard. *O pokroku a dobročinnosti*. Přeložil Vladimír HOŘEJŠÍ. Praha: Vyšehrad, 1951.

³⁵⁴ „Aber Muhamed war ein bloßer Mensch, über welchen unter den Geschichtskundigen nur eine Stimme herrscht, daß er ein dummes, durch Täuschungen verblendetes Volk zu falschem Glauben verführt habe.“

tolerantním způsobem, s respektem k protivníkovi. Není přirozeně vyloučeno, že se jeho názor měnil od snášenlivosti v litoměřických letech k nesnášenlivosti v době věznění po opětovnou snášenlivost v rakouském exilu; spíše se však zdá, že přinejmenším v této části textu Fesl nevyslovuje své pravé mínění.

Následně pisatel probírá svátosti. Ty se podle něj v čase nemění, sedm jich nacházíme už v *Bibli*. Všechny jednak zabraňují duchovní smrti a jednak zvyšují mravní sílu jednotlivce. O zpovědi podotýká, že nelze zpovídat více penitentů naráz; o kněžství tvrdí, že nevzniklo z židovské ani z pohanské tradice, ačkoli se pohané i židé údajně cítili puzeni vnést do něj to nejlepší ze svých „falešných věr“.

Fesl výslovně akceptuje všechna dogmata (jež bez dalšího upřesnění dělí na hlavní i vedlejší). V tomto oddílu hojně cituje autority, jako jsou sv. Augustin, sv. Ambrož či sv. Lev Veliký, ale také sv. Pacián, španělský biskup z 4. století a bojovník proti ariánství („*Křesťan je mé křesťní jméno a katolík mé příjmení.*“).³⁵⁵ Jelikož část, v níž pojednává o dogmatech a rekapituluje církevní učení o nich, navazuje na promluvu k jeho bývalým litoměřickým žákům, zdá se, že se Fesl rozhodl pojmout své vyznání stejně jako později Bolzano³⁵⁶ a katechizovat jeho prostřednictvím případné čtenáře či posluchače.

Po tomto rozboru, čemu Fesl věří, se dostává k vlastnímu prohlášení: „*Odsuzuji a zavrhuji, odvolávám a zamítám vše, co jsem kdy vědomě či nevědomky učil, psal nebo praktikoval v rozporu s ní,*“ tj. s „*obvyklou věroučnou formulí Pia VI.*“³⁵⁷ A pokračuje: „*Kéž Vaše biskupská Milost najde v mých spisech – a zvláště v mém deníku –, jakož i v mých snahách a činech po čas mého úřadování coby učitele a představeného, vydatné potvrzení upřímnosti mého katolictví a kéž se přesvědčí, že jsem nikdy neměl zlý úmysl odcizit mysl vždy dobré Matce, naší svaté Církvi, a šířit zásady, které jí odporují, třebaže jsem často z neznalosti a nezkušenosti, z nedbalosti, a dokonce z dobře míněné horlivosti nemyslel a neučil v duchu katolické Církve.*“³⁵⁸ Z dopisu biskupa Mildeho nemůže vyrozumět, udržuje-li se v litoměřickém semináři stále bolzanismus – který Fesl nazývá „*trestuhodným chováním*“ („*strafwürdigen Betragen*“). Avšak „*věřím, že jsem svou nynější sebeobžalobou, kde jsem se nešetřil ani neospravedlňoval, přinesl takovou nemalou obět*“, která smývá jeho hříchy. Bůh odpustí svému „*zbitému dítěti*“ („*geschlagenen Kinde*“).³⁵⁹

Utrpení ve vězení a vyhlídky na příští život

V poslední části dopisu uvězněný Fesl přemítá nad svojí budoucností a minulostí. Jeho další osud bude záviset na tom, v jaké oblasti mu stát umožní působit. Prohlašuje, že nikdy nechtěl být učitelem, jelikož k tomu nemá patřičné schopnosti, a že ještě méně se toužil stát

---

³⁵⁵ „*Alles verdamme und verabscheue, widerrufe und verwerfe, was ich je dem zuwider, bewußt oder unbewußt, gelehrt, geschrieben oder geübt habe [...].*“

³⁵⁶ BOLZANO, Bernard. *Mein Glaube*. Vídeň: Wilhelm Braumüller, 1850.

³⁵⁷ Hesperus. Č. 88. pondělí, 12. duben 1824. S. 349-351.

³⁵⁸ „*Möchten Euer bischöflichen Gnaden in meinen Schriften und besonders in meinem Tagebuche, so wie in meinem Bestreben und Handlungen während des Lehrer- und Vorsteheramtes zahlreiche Bestätigung der Aufrichtigkeit meines Katholicismus finden und sich überzeugen, daß ich nie von der boshafte Absicht, die Gemüther, wie immer der guten Mutter unserer heil. Kirche zu entfremden, und ihr entgegengesetzte Grundsätze zu verbreiten, ausgegangen sey, obwohl ich häufig aus Unwissenheit und Unerfahrenheit, aus Unachtsamkeit und selbst aus wohlgemeintem Eifer nicht im Sinne der kathol. Kirche gedacht und gelehrt habe.*“

³⁵⁹ Hesperus. Č. 88. pondělí, 12. duben 1824. S. 349-351.

spisovatelem. Biskup od něj však očekává, že v rámci odřeknutí bludů napíše kázání o dogmatech, a Fesl je k tomu, ač nerad, ochoten.

Jeho přirozenost mu nicméně brání vystupovat na veřejnosti. Má „jistý odpor ke všem hlučným záležitostem“ a přál by si odejít do klidného zátíší, kde by odpočíval a věnoval se rozjímání či lehké práci včetně literární. „*Jsem dalek toho, abych věřil, že je mi stále souzeno učit jiné, a proto jsem se v posledních čtyřech letech, plných nepopsatelného utrpení, věnoval výhradně své bezprostřední práci, abych zaplnil velké mezery ve svých znalostech a přesvědčeních,*“ vysvětluje autor. Kromě studia pravověrných spisovatelů se oddává také modlitbám za všechny bližní, a zejména za své litoměřické svěřence. O několik řádků dále upřesňuje, že se obrací zvláště na Pannu Marii a že se dennodenně modlí k Hospodinu za Františka I.

Doufá, že bůh napraví, co on jako učitel pokazil. Soucit svého biskupa a císaře vzbuzuje líčením strastí, které mu působí odtržení od milovaných osob a míst.³⁶⁰ V pasáži, kterou už jsme citovali v kapitole o Feslově internaci, připomíná neustálý policejní dozor a nemožnost opustit celu v první etapě věznění; ve druhé pak směl vycházet jen dvakrát týdně. Stěžuje si na závažné zdravotní problémy (otlačeniny nutně vyžadující pohyb, dva infarkty a nervovou slabost). Vysvětluje, že větší část svého vyznání napsal klečky a že tělesné utrpení, které při tom zažíval, ho ještě dlouho zanechá ochromeného. „*Nešťastné okolnosti, jež mi už čtyři roky zraňují a drásají srdce, narušily mého ducha i tělo natolik, že v sobě už nepoznávám člověka, jímž jsem byl v Litoměřicích,*“³⁶¹ přiznává šestařicetiletý kněz. Přitom neví, jak dlouho bude věznění pokračovat, neboť nikdy nebyl odsouzen a nezná konkrétní výměru trestu. K těmto nejistotám se připojují „*příkoří semdesátileté, k hrobu vrávorající matky, kterou [zde] bůh, jak se mi zdá, stále milostivě zdržuje až do posledního pozemského setkání s jejím dítětem.*“³⁶² 11. března 1825 však nastane výročí jeho zatčení a Fesl vroucně doufá, že mu při této příležitosti císař udělí milost. K tomu, aby se ze svého neštěstí zotavil, bude potřebovat dlouhý duševní odpočinek a tělesnou aktivitu. Článek končí stejně jako dopis datací: „*Videň, klášter servitů, 16. ledna 1824.*“

---

³⁶⁰ Hesperus. Č. 89. úterý, 13. duben 1824. S. 354-355.

³⁶¹ „*Die unglücklichen Verhältnisse, welche mein Herz schon vier Jahre lang verwunden und zerreißen, haben meinen Geist und Leib so zerrüttet, daß ich in mir den Mann, der ich in Leitmeritz gewesen, nicht mehr erkenne.*“

³⁶² Hesperus. Č. 89. úterý, 13. duben 1824. S. 354-355.

Nejrozsáhlejší z Feslových děl vyšlo pod názvem *Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822* (Zprávy a úvahy o uherské národní synodě roku 1822) v Sulzbachu u knihkupce a nakladatele F. E. Seidela dva roky po konání předmětné události (1824).³⁶³

Fesl, jenž byl v důsledku procesu s bolzanovci *persona non grata*, dílo podepsal pseudonymem „dr. Fabius“. Jako o doktoru Fabiovi z Prešpurku o něm hovoří také nakladatel knihy Seidel ve své předmluvě. Spisovatel však svoje autorství neutajil zcela. Riegerův *Slovník naučný*, jehož příslušný díl (3. – F – Chyžice)³⁶⁴ vyšel ještě za Feslova života (roku 1863), sice uvádí jeho podíl na vydání některých Bolzanových děl a činnost publicistickou, žádné knižní tituly však nevypočítává. Naopak *Ottův slovník naučný* (9. díl – *Falšování potravin a pochutin – genrista*) z roku 1895 už autorovi připisuje *Nachrichten und Beobachten*, aniž by tuto atribuci nějak problematizoval. Ve výtisku č. 16104-B z Rakouské národní knihovny je pak na předním předešlé knihy tužkou poznamenáno „Fesl, Michael pseud. Fabius“.

F. E. Seidel, nakladatel a knihkupec, u něhož dříve Fesl publikoval *Nachrichten und Betrachtungen*, působil v bavorském Sulzbachu. Sám byl protestant, ale vydával náboženské tiskoviny obou denominací. A právě u něj i později – od roku 1836³⁶⁵ – Feslovou péčí vycházely též spisy Bolzanovy.³⁶⁶ Sám autor *Nachrichten* uvedl, že záměrně zvolil nakladatele mimo Rakousko (v korespondenci se Seidelem se stylizoval do obyvatele dnešní Bratislavy, i pod pseudonymní identitou se tedy hlásil k rakouskému občanství). „Dr. Fabius“ zjevně pokládal svůj spis za příliš kontroverzní, než aby se ho odvážil vydat v podunajské monarchii. Obsah však vyvolal námitky dokonce i u liberálního Seidela. Autor se tedy pokusil napravit dojem, který podle něj vznikl chybnou interpretací některých pasáží knihy, v dopisu.³⁶⁷ Zároveň nakladatele vyzval, aby rukopis, nebude-li ho přesto chtít nebo moci zveřejnit, předal osobě, kterou za ním autor vyšle. Nakladatel se nakonec spokojil s tím, že spis vybavil předmluvou, v níž mimo jiné otiskl Feslův vysvětlující dopis *in extenso*. Jestliže není celý tento incident jen Seidelovou strategií, jak se vyhnout zodpovědnosti za obsah publikovaného díla, list – zvláště výzva k vrácení rukopisu třetí osobě – by mohl nasvědčovat, že ani sám nakladatel spisovatelovu totožnost neznal.

Knížku uvádí motto z projevu účastníka synody biskupa Esterházyho: „*Považujeme za ostudné, ba za trestuhodné, jestliže někdo mužně nehájí čest a slávu svého Pána.*“³⁶⁸ Sto devadesát osmi stranám Feslova textu předchází dvacet šest římsky číslovaných stran

³⁶³ DR. FABIUS [Fesl, Michael Joseph]. *Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822*. J. E. v. Seidel: Sulzbach, 1824.

³⁶⁴ V Praze I. L. Kober, 1863. Str. 72-73.

³⁶⁵ ČERVINKOVÁ, Marie. Bernard Bolzano.

³⁶⁶ V Sulzbachu vyšly např. tyto Bolzanovy spisy: *Schreiben eines katholischen Geistlichen an den Verfasser der zwei Briefe durch die jüngst zu Dresden erschienen Schrift: Die reine katholische Kirche veranlasst* (Sulzbach 1828); *Religionsbekenntnisse zweier Vernunftfreunde nämlich eines protest. u. eines kath. Theologen. Mit Vorrede und a Beurtheilung vom Herausgeber* (Sulzbach 1835); *Lebensbeschreibung des Dr. B. Bolzano mit einigen seiner ungedruckten Aufsätze und dem Bildnisse des Verfassers, eingeleitet u. erläutert von dem Herausgeber* (Sulzbach 1836).

³⁶⁷ Oba dopisy, které si Fesl s nakladatelem vyměnil – průvodní dopis ke knize a poté dopis vysvětlující či omluvný – jsou buď shrnuty (první list), nebo citovány (druhý list) v předmluvě.

³⁶⁸ „*Wir erachten es für schändlich, ja für strafwürdig, wenn jemand seines Herrn Ehre und Ruhm nicht mannhaft beschützt.*“

nakladatelovy předmluvy včetně zmíněného dopisu. Následují dějiny synody, přičemž mezi vyprávění autor vkládá texty listin a proslovů jednotlivých účastníků. V závěru pak shrnuje své názory na náboženský pokrok a toleranci, k nimž podle jeho přesvědčení synoda přispěla. – Protože nám v předkládané práci nejde o uherskou národní synodu jako takovou, nýbrž o Fesla a jeho přesvědčení, zaměříme se zvláště na předmluvu a závěr. Ty představují nikoli bezvýznamný pramen pro poznání bolzanovství a snad i osvícenského katolicismu obecně.

Předmluva

V úvodu svého textu Seidel vyjadřuje úmysl hájit se proti „*obviněním a předhůzkám*“ svých souvěrců kvůli tomu, že vydává díla, jako je Feslovo – tj. díla katolická, jež podle kritiků „*pod maskou křesťanské lásky a jemné nápravy bloudících ukazují nejtvrďší nesnášenlivost a nejtrpčí zášť vůči protestantskému učení a církvi*“.³⁶⁹ K této části katolického tábora se přirozeně nehlásil ani sám Fesl, jenž v průvodním dopisu ke knize napsal: „*Zprávy v něm [tj. v tomto spisu] obsažené čerpal [spisovatel] z dobrých zdrojů, pročez jsou spolehlivé; úvahy jsou sepsány bez zaujatosti, ba svobodomyšlně. Zaslouží si proto najít stejně humánního oponenta, který se bude zabývat spíš jádrem než podružnostmi; spíš věci samotnou než osobami. [...] [Autorovi] jde jen o vyjádření myšlenek schopných postavit vzdělaný svět na svobodnější východisko, než z jakého se dosud sváděly náboženské bitvy. Sice by se s rozhodností zastal katolíků, ale aniž by se stal zélótou.*“³⁷⁰

Nakladatel ovšem počítá s tím, že ne-li přímo Fesl, pak přinejmenším někteří z katolických spisovatelů vydaných jeho podnikem budou za fanatiky označeni. Pro tento případ argumentuje, že protestantismus ohrožují spíše sami protestanti, zejména špatní apologetové, než katolíci. Vydáváním militantních kritiků chce svoji církev vyzbrojit, aby dokázala čelit útokům, a tím ji zdokonalit. Oběma stranám, podotýká, musí přece jít o pravdu. Ta také ve sporu konfesí nakonec zvítězí. Co v konfrontaci neobstálo, nebylo věcí boží, nýbrž výmyslem smrtelníků. Jestliže protestantismus dosud netriumfoval, bylo to zčásti samotnou povahou kontroverze, zčásti nezpůsobností jeho obhájců, kteří by si měli uvědomit, že s patetickými gesty nevystačí. Vedle lásky k pravdě budou potřebovat také osvícený rozum: „*klidné zkoumání, nezaujaté zkoušení a důvodné vyvracení založené na důkazech z Písma a z dějin*“.³⁷¹ Dále protestanti musejí protivníka důkladně poznat, aby mohli napadnout podstatu namísto nahodilostí, totiž osobních názorů jednotlivých osob. I teď, když se u evangelíků projevují příznivé vývojové tendence (např. uvědomění, že pozitivní náboženství potřebují vzdělanci právě tak jako lid), mají před sebou ještě dlouhou cestu ke zdokonalování. V tom reformované církvi napomohou právě katolické spisy, ať už s vědomím jejich autorů, nebo bez něj.

³⁶⁹ DR. FABIUS [Fesl, Michael Joseph]. *Nachrichten und Betrachtungen*. Str. I.

³⁷⁰ Str. XI. „*Er habe die darin enthaltenen Nachrichten aus guten Quellen geschöpft, und sie seyen daher zuverlässig; die Betrachtungen wären ohne Partheysucht, ja mit freyem Sinne geschrieben. Sie verdienten daher einen gleich humanen Gegner zu finden, der sich weniger mit Kleinigkeiten als mit der Hauptsache, weniger mit Persönlichkeiten als mit dem angeregten Gegenstande selbst befaßt. Hindernisse seßten ihn ausser Stand, der Feder die sorgfältigste Feile nachs folgen zu lassen; doch es sey ihm nur um die Aeüßerung solcher Ideen zu thun, welche die gelehrte Welt auf einen freyeren Standpunkt zu stellen vermöchten, als derjenige ist, auf welchem die religiösen Kämpfe bis jest geübt werden. Zwar nähme er entschieden das Wort für die Katholiken, doch ohne ein Zelot zu seyn.*“

³⁷¹ Str. VI.

Po této deklaraci osvícenosti, otevřenosti a snášenlivosti se nakladatel touží osvědčit zároveň jako řádný protestant. Podotýká, že i jeho samotného se dotkla kritika uherských souvěrců obsažená v *Nachrichten*. Autorovi tedy odepsal, že by jeho dílo nevydal, kdyby je už nebyl neohlásil v lipském knižním katalogu. Fesl odpověděl vlastním listem určeným ke zveřejnění, který můžeme prohlásit za manifest lidumilné tolerance v Bolzanově duchu.

Dojem, že snad podporuje pronásledování „*tak ctihodné strany, jako jsou protestanti*“, prohlásil za nedorozumění, neboť něco takového by bylo „*cizí jeho smýšlení a citům*“.³⁷² Pokračuje: „*Musím se přiznat, a činím to velmi rád, že pokládám věc katolíků za lepší než věc našich odloučených bratří ve víře, avšak nikdy nepřipustím, že by tito naši protichůdci měli a mohli být přesvědčeni jiným způsobem nežli tím, jaký schvaluje lidskost, pravda a láska. Ba považují toto opětovné přivedení všech věřících do Kristova stáde čistě za záležitost boha samotného, k níž smíme my, bezmocní jednotlivci, přispět jedině s velikou skromností a tehdy, jestliže jsme si vědomi nejryzejšího záměru. Že se tak neděje všude a u všech, je přesmutnou skutečností také pro mne. Katolíci si zahrávají s nerozumným fanatismem tak často, že vzdělanému člověku nezřídka přijde zatěžko se k nim hlásit a že se čest jeho hlavy i jeho srdce ocitá v nebezpečí, neodvážil-li se s těmito osobami rozejít kvůli nedůstojnému způsobu, jakým obhajují nejlepší věc.*“³⁷³

Dále Fesl připomíná náboženskou toleranci, která leží v základech obou konfesí a kterou jsou podle něho jak katolíci, tak protestanti povinni nejen vůči sobě navzájem, ale rovněž vůči židům, muslimům, pohanům či divochům. Jestliže lze vůbec pravdy ve věcech náboženských dosáhnout na tomto světě, napomůže k ní jedině láska. Připouští, že ani protestanti se někdy nechovají řádně a že jejich aktivity nakonec vedou k posílení pověr a předsudků. Schvaluje však boj uherských evangelíků za jejich práva. Připomíná, že nyní v tom mají podporu státu i vědy a že se dovolávají též sympatií zahraničí. Pokud tak ale činí, měli by o katolících a o své situaci psát pravdivě. To je zřetelná narážka na záležitost s „falešným vyznáním víry“, o němž bude řeč níže a která tolik znepokojila Seidela.

Sám Fesl, jestliže by měl politický vliv, by prý dokázal přesvědčit protestantská knížata, aby svým trpícím souvěrcům za hranicemi vymohla ústavní svobody, jakých požívá katolická většina. Musí se však omezit na to, co je v jeho moci. Byl by zcela spokojen, kdyby jeho dílko povzbudilo nějakého „dobrého člověka“ (lhostejno, zda katolíka, nebo protestanta), aby se přiblížil theologické pravdě – a aby si při tom počínal snášenlivě. Fesl sní o světě, kde by byla „*humanita, tento ochranný genius lidskosti, odvážně vetkána do všech občanských vztahů; ušlechtlejší mravy by podporovaly svobodu bádání a každý nový krok vpřed na dráze vědy by odhaloval pravdu obrazu božího.*“³⁷⁴ Po tomto osvícenském vyznání následuje zmíněný pokyn, aby nakladatel, jestliže se přece rozhodne spisek nevydat, vrátil rukopis. „*Nepřestal bych si proto vysoce považovat Vašeho živého zájmu o uherské souvěrce,*“ končí Feslův list.

Dějiny synody Feslovýma očima (se zřetelem k náboženské toleranci)

Na začátku vlastního textu prohlašuje autor svou knížku za pouhé provizorium, dokud některý z očitých svědků synody nesepíše její důkladnější historii. On sám podle svých slov nabízí

---

³⁷² Str. XII.

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ XV.

„zprávy čerpané z deníku muže, qui et ipse pars actorum fuit“.³⁷⁵ Vedle tohoto materiálu užívá dalších pramenů od účastníků události, jako jsou listina uherského³⁷⁶ arcibiskupa – knížete Alexandra von Rudnay (1760-1831) – svolávající duchovenstvo či texty projevů proslovených před shromážděním, například primasovu zahajovací řeč; ty také v plném znění přetiskuje.

Národní synoda se konala v září a v říjnu roku 1822 ve městě Prešpurk, a to v jezuitském kostele Nejsvětějšího Vykupitele. Zahájena byla 8. září („15. neděle po Letnicích“) na svátek Narození Panny Marie. Kladla si ambiciózní cíle; za vzor jí měl posloužit tridentský koncil. K jejímu uspořádání povzbudil císař František I., jenž si přál obnovit zbožnost a „církevnost“ v Uhrách. Společně se synodálním duchovenstvem se shodoval na potřebě opravit „zkaženost mravů“ (*Sittenverderben*), jakož i „nevěrectví a bezbožnost“ (*Irreligion und Gottlosigkeit*). I na císařův popud shromáždění jednalo o osmi bodech, zahrnujících

1. nápravu padlé morálky u kněžstva a u studentstva,
2. sjednocení školní výuky na jednotlivých uherských ústavech,
3. vyřešení sporu mezi vyučujícími theology na královské universitě (v Budě)
4. reformu církevních řádů,
5. vydání maďarského překladu Bible od jezuitského učence György Káldyho (1573–1634),
6. zřízení fondu pro udržování deseti uherských kněží na vyšším theologickém vzdělávacím ústavu ve Vídni [čímž je snad míněna theologická fakulta vídeňské university],³⁷⁷
7. redukci mši dříve vysluhovaných řádovým duchovenstvem, které nyní, po zrušení některých řádů, příliš zatěžovaly světský klérus,
8. „jednotnější a účelnější“ obsazování biskupských stolců a církevních soudů.

Jak Fesl zpravuje své čtenáře, národní synodě předcházely synody diecézní. K přípravám patřila rovněž povinnost budoucích účastníků denně vysluhovat svátost oltářní, postit se a modlit se za zdárné zakončení události, a to od 1. června, kdy k tomu uherský primas vyzval, do zahájení sešlosti 8. září. Svoláni byli všichni arcibiskupové a biskupové, vikáři, opati, probošti, kanovníci a představení řádů, z nichž každý se měl dostavit buď osobně, nebo alespoň vyslat svého zástupce. Nakonec se však zúčastnilo pouze osmdesát dva duchovních, neboť zbytek zadržely nemoci, vysoký věk či zahraniční cesty; na vysoké absenci se podepsala rovněž sedisvakance některých úřadů. Těchto osmdesát dva osob autor jmenovitě vypočítává. Všem, jež synoda přivedla do Prešpurku, papež udělil odpustky.

Konkrétní body (např. maďarský překlad *Bible*) nejprve projednávaly jednotlivé deputace, jimž předsedali biskupové. Ty se pak sešly a prezentovaly výsledky před celou synodou. Velká shromáždění se konala celkem čtyři, a to „podle církevních zvyklostí za té nejdojemnější a nejpříhodnější pompy“.³⁷⁸

Z hlediska náboženské tolerance – či netolerance – je zajímavé především první synodální zasedání, jež se zabývalo otázkou „falešného“ vyznání víry vzešlého z královecké university. Ta totiž, jak autor vysvětluje, vydala konfesi odlišnou od tridentské, „plnou nesmyslů a hrubých chyb“,³⁷⁹ již pak označila za souhrn toho, čemu věří katolíci. Ve skutečnosti

³⁷⁵ „[D]ie Nachrichten, welche aus dem Tagebuche eines Mannes, qui et ipse pars actorum fuit, geschöpft sind“

³⁷⁶ Národnostně byl Alexandr Rudnay Slovák.

³⁷⁷ Snad je tím míněna katolická theologická fakulta, která byla ve Vídni zřízena roku 1821, dvě léta před konáním synody.

³⁷⁸ „Angemessensten Pompe (der Religionsgebräuche)“. Str. 21.

³⁷⁹ Str. 34.

– tvrdí Fesl – si vyznání v tomto znění vymohli uherští konvertité od protestantismu ke katolicismu, když byli donuceni k obrácení během pronásledování za vlády císaře Leopolda I. Dopustili se tím však překroučení katolického pravověří. Ve známost tento text vyšel roku 1672 u příležitosti Tökölyho povstání v Uhrách, kdy byli protestanti zbaveni svého kostela v Prešpurku. Evangeličtí emigranti do německých zemí napadali katolíky a v cizině podle Fesla zneužívali „falešné“ vyznání jako důkaz katolické krutosti. Časem se konfese dokonce stala „hlavní zbraní proti katolicismu“, třebaže ten, kdo zastává tvrzení v ní obsažená, by byl z hlediska církve – upozorňuje autor – hoden exkomunikace. Proto se podle spisovatele synodální otcové museli vůči vyznání ohradit, a to v zájmu svých protestantských krajanů i souvěrců – jednak aby nevrhalo nepříznivé světlo na katolíky, jednak aby věroučně nezavádělo. Shromáždění slavnostně popřelo, že by se konfese „nedůstojně vnucená“ pruskou universitou shodovala s učením církve; místo ní se přihlásilo k vyznání tridentskému.

V této práci věnujeme zmínku ještě jednomu aspektu druhého zasedání. To bylo zahájeno mší pravoslavného ritu, již Fesl líčí následovně: „Svatou mši sloužil Konstantin Stanich [1757-1830 – pozn. A.P.], biskup v Křiževci [Kreutz], a protože Řekové neužívají varhan, zpívali při ní klerikové povolání z vídeňského konviktu; učinili to s takovou dokonalostí, že vzbudili všeobecné dojetí a uznání, jak se slovanská řeč a liturgie hodí k probuzení zbožnosti.“ Příznivé smýšlení o „slovanské řeči“ (*die slavische Sprache*) obecně, jež zde Fesl projevuje v souvislosti s chorvatským biskupem, není nezajímavé ani v kontextu národnostní a jazykové situace v českých zemích.³⁸⁰

Náboženské tolerance, respektive netolerance se týká též Feslem přetištěný text primasova proslovu z 8. září. Uherský arcibiskup v ní označil protestantismus za „nejbludnější učení a nejnečistší mravnost [*die irrigsten Lehre und die unreinsten Sitten*].“³⁸¹ Evangelíci se podle něj vplížili do Kristova stáde s cílem svést katolíky na scestí a pak je opustit. „Kdo,“ táže se řečnický Alexandr von Rudnay, „se kdysi tak ostře pustil do úctyhodné svátosti oltářní? Kdo onehdy převrátil boží pořádky? Kdo církev okradl o její svátosti, nebo přinejmenším o jejich účinnost? Kdo velebil a uspokojoval onu žádostivost a nevázanost těla coby svobodu? Kdo církev tak těžce znetvořuje? Kdo dokonce zastavil všechny bohoslužby? Kdo jiný než oni nešťastní spoluobčané [Mitsbürger], kteří neblaze pochytili poskvrněné názory ze severních a západních zemí [...].“³⁸² Podle řečníka je třeba vůči protestantům vystoupit aktivně, neboť liknaví věřící se svojí pasivitou provinují vůči Kristu. Fesl projev nekomentuje.

Autorův závěr

Pisatel shrnuje poselství své knihy do výroku, že uherská národní synoda jednala „zcela v duchu katolické církve“, a nezaslouží si proto odsouzení. Nato cituje obsáhlou pasáž z díla katolického spisovatele Kastnera (nejspíše J. B. Kastnera, rovněž vydaného Seidelem), končící zvoláním: „Pravděpodobně přijde doba, kdy protestantismus bude žít jen v dějinách a ve vzpomínkách.“ Fesl navazuje úvahou, že protestantská církev (již pojímá jako celek) může ze světského

³⁸⁰ Str. 38.

³⁸¹ Str. 39.

³⁸² *Ibidem.* „Oder wer hat sich einst gegen des Altares ehrwürdiges Opfer so stark herausgelassen? Wer hat ehemals Gottes Ordnungen umgestossen? Wer die Kirche ihrer Sakramente, oder doch deren Wirksamkeit beraubt? Wer hat diese Lüsterheit und Zügellosigkeit des Fleisches als Freiheit belobt und befriediget? Wer so arg die Kirche verunstaltet? Wer sogar allen Gottesdienst abgestellt? Wer anders, als jene un glücklichen Mitsbürger, welche die verpesteten Meinungen der Nord- und Westländer unseligerweise auffaßten [...].“

hlediska soupeřit s církví římskokatolickou – např. počtem věřících, velikostí zemí, kde je církví státní, přívrženci mezi vzdělanci atd. –, nedokáže jí však konkurovat z hlediska spásy. Zde musí dát nezaujatý soudce přednost katolicismu. „Čest a nejkrásnější vítězství“ protestantismu by mělo tkvět v tom, že se opět pokusí o sjednocení, potažmo dosažení pravdy a spásy prostřednictvím pravověrné nauky. „Kdy se to však stane?“ cituje Fesl evangelium podle Matouše (Mt 24, 3).³⁸³

Na tomto místě spisovatel přiznává, že se mu rozsah vlastních úvah připojených k vyprávění o synodě vymkl z ruky. K tomu, že „jsme proti svojí vůli učinili některá prohlášení“, ho ale dovedla „nespokojenost se způsobem, jakým se v poslední době diskutuje o náboženských otázkách.“ Konkrétně mu vadí povrchnost a nadřazenost vůči jinověrcům, jíž se provinují někteří katoličtí apologetové. On sám touží najít způsob, jak spojit „nejpřísnější lásku k pravdě s lidskostí“ a vypracovat takový způsob obhajoby, který odpovídá jeho víře, avšak zároveň si zjednává „úctu a lásku“ jinak smýšlejících. Nemá však dojem, že by ho už našel, a mohl tak posloužit za příklad druhým; usiluje pouze o nestrannost. Té se mu podle jeho přesvědčení dosáhnout podařilo, neboť si nekladl za cíl ospravedlnit či vyvrátit konkrétní nauku, nýbrž pouze konstatovat pravdu. „Lidské srdce,“ podotýká, „lze lehce zastrašit, o své přesvědčení se však nedá připravit v bouři, ani si je nenechá uloupit násilím. Pravda do lidského nitra proniká jedině v doprovodu lásky a vlídnosti, tak jako mírné sluneční paprsky jen pozvolna rozpouštějí ledový příkrov na řece a prohřívají [její] nejspodnější vody. Proto moudrá Prozřetelnost raději snáší značnou rozmanitost náboženství, než aby rozhodla velký svár o to, který prsten je pravý, silou nepřátelských zbraní. Čím dokonaleji se budou dodržovat libezné zákony humanity, tím víc se vzájemně sblíží příslušníci rozdílných náboženských stran. Kdo chce své protichůdce získat jinak než prostřednictvím skromnosti, velkorysosti, sebezapření a činné lásky, jen si je beznadějně odcizuje.“³⁸⁴ Jde-li v náboženské polemice o prázdná gesta místo pravdy, laikové by se do ní podle Fesla vůbec zapojovat neměli. Beztoho až příliš často odsuzují způsob, jakým se učení prezentuje navenek, spolu s jeho podstatou, a tak jsou nakloněni zavrhnout celý katolicismus místo pouhého *stylu* jeho obhajoby.

Katolíci by, jak se Fesl domnívá, získali „nehynoucí slávu“, kdyby to byli oni, kdo změní přístup k apologetice a kontroverzistice. Zdá se mu však pravděpodobnější, že první krok udělají evangelíci, jakmile přestanou pokládat katolicismus za projev zločinnosti či slabosti, a především jakmile poznají jeho nauku lépe. Tehdy už nebudou směšovat formu s obsahem a nahlédnou rozdíl mezi činností osvěceného duchovenstva a „zvyklostmi surové lůzy“. I jejich polemika by se stala průraznější. Dokud se tak nestane, má podle autora rozkol mezi konfesemi alespoň ten kladný vliv, že protestantismus vede k pokroku v náboženství a ve vědě.

Fesl pohrdá těmi účastníky kontroverzí, kteří malicherně lpějí na vlastní výmluvnosti a dávají ji na odiv místo toho, aby hledali pravdu. Velcí mužové mají své vášně zkrotit – a musejí být také schopni utřídit materiály nezbytné pro „důstojnou, důkladnou a zdárnou polemiku“. Takový je autorův osvícenský ideál. Sám nedoufá, že by dosavadní zatvrzelce přiměl ke změně přesvědčení – „vždyť kdo by neznal tvrdošijnost mládí, šalbu sebelásky, svody ješitnosti a tlak okolností?“³⁸⁵ Rozhodně nepomýšlí ani na to, že by se jeho knížka ocitla v rukou „ozdob“ protestantismu. Místo toho se obrací na mladé a otevřené myslí, oddané vědám z lásky k pravdě

³⁸³ Str. 174.

³⁸⁴ Str. 194-5.

³⁸⁵ Str. 196.

a dobru. Takoví lidé představují modelového čtenáře. „Mezi katolickou mládeží jsou nadějně duše prodchnuté nejnaternější příchylností vůči své víře, ale rovněž naplněné skutečnou úctou k zásluhám jejich protichůdců. Proto je nejbolestněji popouzejí rouhačství na jedné straně a obhroublý karatelský tón na druhé. Mezi protestanty jsou ušlechtilí mladíci, kteří se, ač zcela oddaní svobodnému a smělému učení své církve a školy, nemohou vystříhat té nejuprávnější úcty k mnohým naukám, zvláštností a zásluhám starší církve. Proto si nedovolí zaujmout vůči ní jiné stanovisko než takové, jež se dokonale slučuje se ctí a povinností.“³⁸⁶ Tato osvícená mládež obojího vyznání však podle Fesla nic nezmuže, jestliže se náboženská polemika vrátí do starých kolejí.

V závěru spisovatel vyjadřuje touhu, aby dějiny uherské synody byly „dilem oslavujícím pravdivou milovnost jedné strany a vybroušený úsudek, poučenost a humánnost strany druhé“.³⁸⁷ Přál by si získat pozornost obou táborů, aby se nakonec spojily v úsilí o znovusjednocení církvi. Spis končí biblickým citátem: „Bude jedno stádo a jeden pastýř!“³⁸⁸ (Jan 10, 1).

Shrnutí a zasazení do kontextu bolzanovských polemik

Feslovy *Zprávy a úvahy o uherské národní synodě* představují více než jen prozatímní historický záznam o průběhu církevního shromáždění. Autorovi posloužily rovněž jako médium jeho náboženských názorů – můžeme-li věřit jeho prohlášení ze závěru textu, staly se jím takřka mimoděk –, a to názorů značně nonkonformních. Nepřekvapí, že je spisovatel, jenž se v době vydání už v souvislosti se svým volnomyšlenkářstvím nacházel pod policejním dozorem, publikoval pseudonymně a mimo domovské Rakousko. Feslovy úvahy lze patrně prohlásit za projev tzv. osvícenského katolicismu; vyzdvihují význam erudice, kriticizmu a správné práce s materiálem, požadují mezikonfesijní dialog oproštěný od vášně a za ústřední hodnoty vytyčují toleranci a lidskost (herderovská *die Humanität*). Zároveň však nezpochybňují superioritu autorovy konfese.

V této souvislosti podotkneme, že Fesl nebyl jediným bolzanovcem, který se problému polemiky mezi katolíky a jinověrci dotkl. Sám Bernard Bolzano z pozice osvícenského katolicismu napsal otevřený dopis lutheránskému pastoru (a generálnímu superintendentovi ve Výmaru³⁸⁹) J. F. Röhrvi.³⁹⁰ Franz (František) Schneider, Feslův žák z litoměřického semináře, reagoval na vystoupení křižovníka Augustina Smetany z církve vlastním otevřeným listem (*Offerner Brief an Herrn Augustin Smetana*),³⁹¹ adresovaným tomuto „odpadlíkovi“. Ve zmíněném dílku osvícenského myslitele zaujme karatelský, ostře konfrontační tón a množství výčitek či obvinění.³⁹² Vincenc Zahradník je pak autorem katechetického spisku (*Doštěpná zahrádka dítek dobrých*), jenž vyšel jako polemika s protestantským autorem Josefem Szalatnayem z Chlebic.³⁹³ – Sám Fesl se otázky, jak by mělo „stýkání a potýkání“ odlišných

---

³⁸⁶ Str. 197.

³⁸⁷ Ibid.

³⁸⁸ Str. 196.

³⁸⁹ WINTER, Eduard. *Josefinismus*, s. 313.

³⁹⁰ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978. Str. 287.

³⁹¹ SCHNEIDER, Franz. *Offerner Brief an Herrn Augustin Smetana*. Prag: Wenzel Heß, 1850.

³⁹² Ke Schneidrově polemice se Smetanou srov. PICHNEROVÁ, Anna. P. *Franz Schneider: portrét bolzanovce*. Praha, 2020. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Tinková, Daniela. Zejm. s. 98-102.

³⁹³ RYBIČKA, Antonín. *Zpomínky na Vincence Zahradníka*. Časopis českého Museum, 29. prosince 1870.

názorů vypadat, dotkl přinejmenším dvakrát. Prvně, když napsal doprovodné texty ke společnému vydání Bolzanova a Röhrova pojednání (*Religionsbekenntnis zweier Vernunftsfreunde*, vyšlo v Sulzbachu roku 1835).³⁹⁴ Kontroverze s Röhrem pak pokračovala ve dvou otevřených listech, jež si theologové vyměnili. Jak podotýká Eduard Winter, Röhr se cítil dotčen především Feslovou výzvou, aby se tento pastor navrátil ke katolicismu.³⁹⁵ Zadruhé se pak Fesl věnoval problému náboženské polemiky v právě pojednaných dějinách uherské synody; vize, kterou zde předkládá, odpovídá ideálům *katolického osvícenství*.

---

³⁹⁴ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 313.

³⁹⁵ *Ibidem*, s. 314.

Komentář k písni *Gott erhalte*

Zajímavou a svébytnou položkou Feslovy bibliografie je dvanáctistránková brožura, kterou publikoval společně s dalším bolzanovcem Johannem Augustem Zimmermannem. Jedná se o příležitostný tisk z roku 1848, vydaný ve vídeňském podniku nakladatelů Braumüllera a Seidela.³⁹⁶ Celý titul spisku zní *Österreichisch's Volkslied Gott erhalte unsern Keiser / für Joseph Haydn's Melodie / von Johann August Nepomuk Zimmermann, k. k. Professor in Prag, / mit einigen Worten der Erläuterung von Dr. Michael Jopseh Fesl (Rakouská národní píseň Bůh ochraňuj císaře / na melodii Josepha Haydna / od Johanna Augusta Nepomuka Zimmermanna, c. k. profesora v Praze, / s několika doprovodnými vysvětlujícími slovy od dr. Michaela Josepha Fesla).*

Historickým kontextem, který dal textu vzniknout, je vyhlášení ústavy císařem Ferdinandem Dobrotivým revolučního roku 1848. Při této příležitosti vzniklo několik návrhů nové hymny – jeden z nich předložil také Zimmermann. Fesl jeho píseň doprovodil sedmistránkovým komentářem, v němž vyzdvihl její přednosti a nabídl vodítka k interpretaci obtížnějších či jinotajných míst. Feslova „*slova na vysvětlenou*“ nám umožňují vytvořit si představu o jeho vztahu ke konstitucionalismu, rakouské monarchii, ale také pangermanismu či estetice. Příznačné je, že tento spis, na rozdíl od *Nachrichten und Betrachtungen*, vyšel pod autorovým občanským jménem.

Jak již jsme uvedli (s. 9), Johann August Zimmermann (1793-1869) patřil k okruhu Feslových vídeňských přátel. Do metropole se dostal roku 1844 – čtyři roky před vydáním brožury – z pověření hraběte Kolowrata, jenž ho jmenoval do komise pro reformu rakouských gymnasií. Právě na tento úkol v textu naráží Fesl, když zmiňuje, že autor hymny se v hlavním městě monarchie podílí na vypracování nových studijních plánů.³⁹⁷ Zimmermannova skladba čítá šest slok (tedy o dvě více než stará hymna), přičemž konstitucionalismus oslavuje zejména strofa třetí:

*Daß ihm werde rechte Kunde
rings von Berg zu Meeresrand;
daß er hör aus Volkes Munde
wohl ob sei, ob weh dem Land:
ruft er seine Tafelrunde,
Rath und That aus jedem Stand.
Schüße darum, Gott, den Kaiser,
unsern guten Ferdinand!*³⁹⁸

Feslův komentář začíná historickou poznámkou o tom, jak vznikla první verze rakouské hymny. Joseph Haydn prý roku 1797, když se armáda revoluční Francie blížila k Vídni, zatoužil ve

---

³⁹⁶ L. L. Haschka vystudoval u jezuitů a poté sám působil na jezuitském gymnasiu v Křemži. Po zrušení Tovaryšstva roku 1773 si vydělával jako soukromý učitel; dobová fáma o něm tvrdila, že obdržené peníze investoval do obchodu s otroky. Později se ve Vídni živil jako kustod v c. k. knihovně a přednášel estetiku na Theresianě. Své básně nikdy nepublikoval knižně; *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* je hodnotí výrazně záporně. (ÖBL, 1862, svazek 8, str. 20, heslo *Haschka, Lorenz Leopold.*)

³⁹⁷ Str. 7.

³⁹⁸ Str. 3, zvýraznění A. P.

vlasteneckém pohnutí povzbudit Rakušany novou národní písní. Přál si vytvořit hymnu na způsob britské *God save the King*, nejprve však potřeboval text. Státní úřady tedy pověřily básníka Lorenze Leopolda Haschku (1749-1827), aby napsal slova,³⁹⁹ a skladatel na ně posléze zkomponoval melodii. O tom, jak si hudebník svého dílka cenil, svědčí Feslem citovaná historika dramatika a herce Augusta Wilhelma Ifflanda (1759-1814). Když byl tento představitel německého romantismu na návštěvě u Haydna, Rakušan vybral jako ukázkou svojí tvorby právě píseň *Gott erhalte* a zahrál ji prý s hlubokým citem. Dodal – cituje Fesl –, že si ji přehrává každé ráno, neboť v něm vzbouzí dobrý pocit a uklidňuje ho, cítí-li nesvůj.⁴⁰⁰

Po této anekdotě komentátor podotýká, že Zimmermannova verze se odchyluje od předlohy, když zvolání „Bůh ochraňuj císaře!“ – zhuštěné poselství díla – vypouští z konce každé jednotlivé strofy. V tom spatřuje slabinu přebásnění, ač mu připadá „jinak tak krásné“.⁴⁰¹ Následuje vysvětlení, co Zimmermanna vedlo k pokusu o nový text hymny (jenž ovšem zachovává tradiční a podle Fesla i nanejvýš zdařilou Haydnovu melodii). Nová, konstituční éra si totiž žádá i nové vyjádření rakouského vlastenectví. Sám Fesl ústavu vítá: hovoří o „ohromujícím obratu, který rakouský stát prodělal v oněch památných březnových let tohoto roku díky energii svých národů a bezmezné dobrosrdečnosti císaře Ferdinanda, jejichž přičiněním brzy nejen obdrží tu nejsvobodomyšlnější ústavu, ale také od základu promění všechna své zřízení a instituce [...]“.⁴⁰² Jelikož se Rakousko stává jiným státem, jeho hymna musí „nabídnout k zamyšlení a k zapamatování veškerou látku, z níž se berou prvky nově formovaného politického celku“⁴⁰³ – tedy vše, čím Rakousko je a bude, od území po politické principy.

Vedle státu ovšem v poslední době prodělalo vývoj rovněž německé básnictví, rozšířilo se vzdělanstvo a potřeba „duchovní potrawy a hlubšího vzdělání“ se projevila dokonce i u lidu. Tato situace si žádá píseň vyšší umělecké úrovně, než je dvě generace stará skladba Haschkova. Fesl se zde projevuje jako proponent německého národního obrození, když podotýká: „[T]yto okolnosti vyžadují, aby i politická píseň dosáhla větší básnické a umělecké dokonalosti, podobné té, již dal za slavných dní Hellady vzniknout přirozeně nadaný a politicky vysoce vzdělaný řecký národ.“⁴⁰⁴ Zimmermannova múza se k tomuto úkolu zdá způsobila, třebaže pražský profesor se dosud věnoval krásné literatuře méně než bádání a ke složení nové hymny ho přimělo až nadšení z jedinečného dějinného okamžiku. Na tomto místě Fesl naznačuje, že se se svým mladším vrstevníkem zná osobně: „Jeho filosofická a klasická estetická znamenitost je známa každému, kdo měl možnost poznat ho blíže jako učitele nebo jinak ve společenském styku.“⁴⁰⁵

Kromě nadání Zimmermanna dostatečně kvalifikuje i jeho politické cítění: „Ve svém vlasteneckém duchu poznal, že dějinné poslání Rakouska je podmíněno netoliko těsným

---

³⁹⁹ Haschka byl pro takový úkol shledán kompetentním, neboť již předtím skládal oslavné písně na habsburské císaře: *Ode an Kaiser Joseph* (1782), *Auf die Rückkehr Leopolds II. von der Krönung in Frankfurt* (1790) či *Auf die Rückkehr Leopolds II. von der Krönung in Frankfurt* (1790), a k tomu řadu dalších písní vyzdvihujících rakouské úspěchy a osobnosti.

⁴⁰⁰ Str. 5-6.

⁴⁰¹ Str. 6.

⁴⁰² Ibid.

⁴⁰³ Ibid.

⁴⁰⁴ Ibid.

⁴⁰⁵ Str. 7.

připojením k mocné německé Otčině⁴⁰⁶ [sic!], ale především pevným lpěním na monarchistickém základu v podobě slavně osvědčeného a milovaného císařského domu a rovněž bratrskou, svornou spoluprací všech provincií prostřednictvím konstitučních zákonů státu [...].⁴⁰⁷ Tato pasáž je důležitá, neboť v ní Fesl deklaruje nejen svůj konstitucionalismus, ale také loajalitu vůči Rakousku. Poněkud překvapivě působí jeho pangermanismus, respektive koncepce Velkého Německa, jehož součástí tvoří i „Východní marka“. Autor ovšem nenaznačuje přání, aby Říše a podunajská monarchie splynuly v jednom státním útvaru, a může mít na mysli spíše blízkost „duchovou“ (slovy Miloslava Hrocha „*Deutsche Sprach- und Kulturgemeinschaft*“). V každém případě však přitakává Zimmermannovu uvědomění, že Rakousko je a musí být součástí německého prostoru.

Dále si Fesl klade otázku, jestli má Zimmermannova píseň trvalou hodnotu a zda jí lid bude rozumět i poté, co pomine „*chvilková bouře srdcí a tužeb*“.⁴⁰⁸ Proto zkoumá její ideový obsah – především oslavu „*díla z 15. března, počínu nejušlechtilejšího, dětsky vládného císaře*“, konstitučního panovníka a „*pravého muže z lidu*“ Ferdinanda Dobrotivého. Dál Fesl v Zimmermannových více či méně abstraktních básnických obrazech odhaluje narážky na tak konkrétní atributy státu, jako je církev, kultura, práce, obchod, zemědělství či obrana. Vyjadřuje při tom vlastní přesvědčení, že šlechta je nositelkou pokroku na poli osvěty, umění, zvyklostí a politiky. K úkolům státu, respektive obchodu pod státní záštitou, podle komentátora náleží odstranění „*bídy, nouze, hanebného pauperismu, nebohého proletariátu, žebroty a všech druhů poddanství*“.⁴⁰⁹ Poslední strofa pak podle Fesla upomíná občana na věrnost, důvěru a lásku, jimiž je povinován „*každý správně smýšlející rakouský občan*“. „*Jen tak vznikne šťastný stát, Rakousko nade všechno!*“⁴¹⁰ provolává na závěr této části.

Hodnocení básnických kvalit dílka – oproti těm myšlenkovým – chce autor ponechat jiným, sám však čtenáře upozorňuje na narážky a jinotaje. Všimá si například hlubokého významu, který mají rýmy „*die Ehre / Nähre / Währe*“ (čest, obživa, obrana)⁴¹¹ v kontextu konceptu, který dnes nazýváme Dumézilovou trojfunkční hypotézou a který Fesl, ač by ho mohl nazvat „trojím lidem“, opisuje slovy „*tradiční dělení stavů pouze na tři: učící,⁴¹² vyživující a obranný*“.⁴¹³ Dále rozkrývá aluzi v části první sloky, jež vymezuje rozsah Rakouska prostřednictvím synekdochy – Labe, Dunaje, Pádu a Visly.⁴¹⁴ „*Kdo by si [...] okamžitě nevzpomněl na Schwanthalerovu mistrovskou Austrii [...]*“⁴¹⁵ táže se komentátor, narážející na skulpturu klasicistního a romantického bavorského sochaře Ludwiga Michaela Schwanthaler (1802-1848). Jeho dílo – tzv. *Austriabrunnen* – představuje alegorii Rakouska coby bronzové ženské figury stojící nad personifikacemi čtyř jmenovaných řek. Vzniklo u příležitosti zřízení

⁴⁰⁶ „*Oesterreichs weltgeschichtlicher Beruf bedingt sei, nicht nur von einem innigen Anschluß an das gewaltige deutsche Vaterland.*“

⁴⁰⁷ Ibid.

⁴⁰⁸ Ibid.

⁴⁰⁹ Str. 9. („[...] *das Elend, die Noth, der schmachvolle Pauperismus, das heillose Proletariat, die Bettelei und jede Art der Leibeigenschaft*“.)

⁴¹⁰ Str. 10.

⁴¹¹ „*Ob sich mehre Gottes Ehre, / ob in Anmuth strahlt das Land, / ob den Mann die Arbeit nähre, / ob der Pflug die Ernte fand; / ob gewandt und stark die Wehre: / also fragt er Stand um Stand.*“

⁴¹² Tj. patrně Církev.

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ „*Gott! erhalte unsern Kaiser, / der zu Einem Vaterland / eint die Völker an der Elbe, Donau, Po und Weichselstrand!*“

⁴¹⁵ Ibid.

vídeňského vodovodu Ferdinandem I.⁴¹⁶ Podle Fesla tedy jde vedle vyhlášení ústavy o další císařův čin, jež Zimmermannova hymna oslavuje. K této události, míní Fesl, odkazuje kromě první též pátá strofa, kde se hovoří o zvelebování vodnaté země-zahrady („*das Land ein Garten werde, / wasserreich im Sonnenschein*“). „*Patrně se zde poukazuje na obecná závlahová zařízení, k nimž náš předražený monarcha přistoupil hned na počátku své vlády velkolepým Ferdinandovým císařským vodovodem ve Vídni, zprvu sice pro jiné účely, ale předjímajícím budoucí vývoj jako vybudování kanalizace – po způsobu kanalizace zahradní – v Lombardii [...]*“.⁴¹⁷

Do estetického rozboru se pisatel nepouští, sděluje však, že umělecké dílo hodné svého jména by podle „novější definice“ mělo působit potěšení každému vyspělejšímu člověku, jenž o něm rozjímá. Pochopení takového díla totiž není ani příliš jednoduché, ani příliš složité, čímž nám dává pocit vlastní schopnosti myslet.⁴¹⁸ Tato poznámka skýtá ojedinělý průhled do Feslových názorů estetických.

V závěru komentátor přeje Zimmermannově hymně, aby obstála ve zkoušce a stala se národní písní Rakušanů. O promyšlenosti Feslovy kompozice svědčí, že svůj text uzavírá návratem k úvodnímu vyprávění o Haydnovi. Komponista prý musel svůj výtvar co nejrychleji odevzdat k tisku, aby byl připraven u příležitosti nejbližšího svátku a mohl jako příznivá novinka překvapit císaře, jenž ho poprvé uslyší v divadle. Podle autora by bylo vhodné, kdyby také Zimmermannova hymna zazněla u příležitosti nejbližšího svátku, totiž na císařovy narozeniny – již v dubnu (19. či v předvečer 25. 4.).

Doprovodná vysvětlující slova k rakouské národní písni Bůh ochraňuj císaře představují jediný Feslův knižně vydaný *politický komentář*, navíc tištěný pod jeho vlastním jménem. Jak zřejmo, vyjadřují názory nejen neproblematické, nýbrž z hlediska státu žádoucí – důslednou loajalitu vůči habsburskému domu, monarchismus a vlastenectví. Dále v nich nacházíme i konstitucionalismus, jenž u představitele pozdního osvícenství a hlasatele „svobodomyšlnosti“ stěží překvapí. Upoutat může spíše Feslův (a Zimmermannův) pangermanismus. Ten u rakouských občanů sice nebyl nijak neobvyklý,⁴¹⁹ mezi Bolzanovými žáky obou národností však musel vytvářet pnutí. Idea Rakouska coby integrální součásti „*silné německé Otčiny*“ kontrastuje s nacionalismem některých etnicky českých bolzanovců, u kterých se může (jako např. v případě Václava Štulce) pojít i s panslavismem. Názorová vyhraněnost, která se uvnitř hnutí projevovala kolem revolučního roku 1848, už měla daleko k původní představě o harmonickém soužití zemských národů povznesených nad nacionální vášně, hlásané Bernardem Bolzanem v jeho exhortách.⁴²⁰ Zatímco Václav Štulec či Vincenc Zahradník svými díly vědomě pomáhali utvářet české národní obrození, Fesl přinejmenším vyjadřoval sounáležitost s obrozením německým, přičemž poukazyval na emancipaci a pokrok německé krásné literatury či vzdělanosti. Jeho komentář k návrhu rakouské hymny tedy skýtá cenný pohled na Fesla-občana (a Fesla-recipienta básnického díla).

---

⁴¹⁶ Planet Vienna. *Austriabrunnen*. [online; cit. 18. února 2023]. Dostupné z: <https://planet-vienna.com/austriabrunnen/>.<https://planet-vienna.com/austriabrunnen/>, 13. 3. 2023.

⁴¹⁷ Str. 11.

⁴¹⁸ Ibidem.

⁴¹⁹ ŠEDIVÝ, Miroslav. *Zrod německého nacionalismu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2013.

⁴²⁰ BOLZANO, Bernard. *Exhorty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

Třetí z Feslových knižních publikací není – jak vyplývá z žánru a z faktu, že titul získal imprimatur – počinem, který by umožňoval zvláštní originalitu. Proto se jí budeme zabývat pouze ve stručnosti.

Celý titul a podtitul zní: *Gott in seinen Heiligen: Vollständiges katholisches Gebethbuch zur Beförderung wahrer Andacht zu Hause und in der Kirche, auf alle Tage und Feste des katholischen Kirchenjahres (Bůh ve svých svatých: Úplná katolická modlitební kniha na podporu pravé zbožnosti doma i v kostele, na všechny dny i svátky katolického církevního roku)*. Titulní strana pak ještě upřesňuje: „*Sebráno z Písma svatého, církevních Otců, římských misálů a breviářů, jakož i z ostatních děl věhlasných katolických učitelů.*“⁴²¹ *Vše ke slávě boží a k uzdravení bohabojných duší duchovenského i světského stavu. Skalendářem svátků a svatých.*“ Autorovo jméno se zde nenachází.

Spis vyšel třech dílech ve Štýrském Hradci roku 1830, a to tiskem Johana Andrease Kienreicha. Čítá tři díly a je vybaven zbožnou rytinou na frontispisu: uprostřed nebes se nachází Immaculata v rozevlátém rouše, která – držíc lilii – stojí na sprku měsíce a nohou drtí hada. Tento výjev na pozadí jasné oblohy rámuje oblaka zaplněná světci a anděly, z nichž nejhornější, částečně zakrytý baldachýnem, drží nad hlavou Panny Marie symbol boží Prozřetelnosti: oko v trojúhelníku. V prvním plánu jiný anděl chová v náručí Ježíška, jemuž ukazuje vzhůru na jeho neposkvrněnou matku, zatímco dítě náboženě spíná ručky. Pravý dolní roh obrazu pak zdobí drak chrlící oheň, jež plamenným mečem přemáhá svatý Jiří. – Vlastním modlitbám předchází nesignovaná předmluva, která vyzdvihuje důležitost světců: podle pisatele si zaslouží úcty (projevující se například v podobě soch a modliteb) jakožto přímluvci u Hospodina. Zázraky konané z boží vůle prostřednictvím těchto světců prý neslouží k přísnému důkazu Zjevení, ale k jeho vysvětlení, vyzdvižení a podepření („*Erläuterung, Empfehlung und Bestätigung*“).⁴²² Kromě toho skýtají věřícím vzor a povzbuzují je. Celá předmluva je laděna apologeticky, jako implicitní polemika s názory neuznávajícími význam světců.

Kniha má tři tematické oddíly: I. svátky spojené s Ježíšem Kristem a Pannou Marií, II. světci působící mimo církevní řády (Jan Nepomucký, Kateřina Sienská, Alois, Anna, Josef atd.) a III. světci řádoví (Ignác, Dominik, Benedikt, Jan z Boha atd.). K tomu obsahuje svátky andělů, apoštolů etc. a příležitostné modlitby (ranní, večerní, mešní, ke svatému přijímání).

Již jsme zmínili, že dílo vyšlo anonymně; Fesla jako autora označuje katalog Národní knihovny ve Vídni.⁴²³ Domníváme se, že Feslovo autorství lze prokázat dvěma způsoby. Zaprvé: dílo přišlo do tisku roku 1830 (a to ve Štýrském Hradci), kdy bolzanovec setrval v internaci u štýrských servitů. Z Riegerova *Slovníku naučného* víme, že Fesl „*spracoval [sic] klášterníkům františkánům dvě vzdělavatelné knihy, kteréž i biskupskou aprobačí dostaly*“,⁴²⁴ přičemž pojednávaná modlitební kniha získala imprimatur. Její anonymitu lze vysvětlit jako součást autorova pokání. – Zadruhé: jak ukážeme v následující podkapitole této diplomové práce, pojetí modlitební knihy odpovídá Feslově vlastní představě, jak by měla publikace

⁴²¹ „*Gesammelte aus der h. Schrift, aus den Kirchenvätern, aus dem römischen Meßbuch und Breviere, wie auch aus andern Werken berühmter katholischer Lehrer.*“

⁴²² Str. VIII.

⁴²³ Katalog Österreichische Nationalbibliothek. [online] [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.onb.ac.at>.

⁴²⁴ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

uvedeného žánru vypadat, vyjádřené v předmluvě k Bolzanovu dílku *Mein Glaube*. Zde jen předestřeme, že podle bolzanovského theologa by modlitby neměly ztrácet vztah k celku katolické věrouky, který je zasadí do správného kontextu.

Právě tento ideál se odráží v uspořádání Feslovy vlastní knihy. Modlitby jsou v ní proloženy antifonami a chvalozpěvy („*Lobgesang*“), chválami („*Laudes*“), stručnými hagiografiemi – psanými strohým stylem osvícenského dějepisce a plné letopočtů –, dalšími životopisnými pasážemi rozvádějícími konkrétní kapitoly ze života světců a rozpisy mší. Zdá se, že biografie světců neobsahují žádné kontroverzní údaje ani tam, kde k tomu téma vybízí: například v oddílu věnovaném sv. Ignáci z Loyoly lze najít následující vcelku bezvýraznou poznámku o protestantech: „*Toto Tovaryšstvo Ježíšovo vzniklo v oné době, kdy protestantská reformace vystavila křesťanstvo velkému nebezpečí a kdy Církev potřebovala nepřekonatelnou zed*“.⁴²⁵ Kromě písní se zakladatele Tovaryšstva týká ještě obsírnější biografický text, který se zaměřuje na Ignácovu cestu do Svaté země a na studia v Paříži.

Autor upozorňuje, že své hagiografické úryvky čerpal z „*věřohodných knih, jmenovitě z římského breviáře, z Buttlerových Životů svatých [...], z legend od kanovníka vídeňské katedrály Schmida a z kronik františkánského řádu*“.⁴²⁶

Předmluva k *Mein Glaube*

Feslova předmluva k Bolzanově knížce *Mein Glaube (Má víra)*⁴²⁷ je systematickým výkladem o bolzanovské koncepci modlitby. Vedle toho odhaluje i některé stránky Feslovy redakční práce.

Jedná se o šestistránkový text s titulem „*Doslov a předmluva nakladatele*“ („*Vorwort und Nachwort des Herausgebers*“), který ve svazku předchází předmluvě z pera samotného autora. Obě jsou signované a datované: Bolzanova vznikla roku 1825, Feslova roku 1850. Jak redaktor vysvětluje, rozhodl se s časovým odstupem pro vydání dílka sepsaného již poměrně krátce po Bolzanově suspendování, neboť je stále považuje za prospěšné.

V úvodu označuje Bolzana za „*řádného katolíka a vzorného kněze*“ („*gründlicher Katholik und musterhafter Priester*“),⁴²⁸ čímž předznamenává apologetický podtón svého textu. Coby dobrý věřící a filantrop prý Bolzano po celý život prospívá církvi. K jeho dobročinnosti patří péče, aby bylo křesťanství správně chápáno i žito – to znamená katecheze v nejširším slova smyslu. A jelikož modlitba se často mění v mechanické cvičení, které „*nezanechává téměř žádné stopy v srdci*“, Bolzano dlouho toužil tento literární útvar osvěžit. Nikoli samozřejmě obsahovými, potažmo věroučnými změnami (zdůrazňuje Fesl), nýbrž parafrází. Zde poznamenejme: je možné, že právě odtud se vzala fáma, o níž se Bolzano zmiňuje v autobiografii, totiž že údajně chce „*opravit Otčenáš*“.⁴²⁹ Ve skutečnosti katecheta podle Fesla hodlá pouze „*předložit obvyklé formule kajících modliteb v podobě pozměněného jazykového výrazu, který by nejen vyzvedl na světlo hlubší myšlenkovou podstatu, ale také by je*

---

⁴²⁵ „*Diese Gesellschaft Jesus entstand also zu derselben Zeit, wo durch die protestantische Reformazion die Christenheit in große Gefahr kam, und die Kirche eines unüberwindlichen Walles bedurfte.*“ Str. 386.

⁴²⁶ S. 11.

⁴²⁷ BOLZANO, Bernard. *Mein Glaube*. Vídeň: Wilhelm Braumüller, 1850.

⁴²⁸ Str. 76.

⁴²⁹ BOLZANO, Bernard. *Vlastní životopis*. Praha 1981. S. 32.

[tj. modlitby] *usouvztažnil s nejdůležitějšími náboženskými pravdami, a který [tj. nový výraz] by měl zároveň silný vliv na city a mravní rozhodnutí*⁴³⁰

Úkol sepsat modlitební knihu zamýšlel katecheta svěřit svým následovníkům, kteří se pro něj zdáli nadanější. Ale volný čas, jež získal po svém sesazení, mu umožnil, aby se o dílo pokusil sám. K tisku bylo připraveno roku 1820.⁴³¹ Když však vyšlo najevo jméno autora, rakouské úřady stáhly již udělené povolení. Několik kopií, patrně opisů, se přesto dostalo mezi Bolzanovy příznivce a přátele. Svůj exemplář obdržel též Fesl – a to od blíže neurčeného „*statečného přítele*“, který Fesla údajně nyní, po devětadvaceti letech, požádal, aby *Mein Glaube* vydal tiskem. Redaktor tedy pečlivě srovnal svou kopii s jiným exemplářem a přesvědčil se o její spolehlivosti. Na základě takto úplné a věrné verze se Bolzanovo dílko konečně může – prohlašuje Fesl – dostat ke všem zájemcům. On sám věří, že Bolzanovy modlitby jejich duchovnímu životu prospějí.⁴³²

V *Mein Glaube* se prý čtenáři setkají s obsahy Bolzanových katechetických přednášek o mši, eucharistii, zpovědi atd. „*Budou [autorovi] vděčit za to, že je [...] učilnil moudřejšími, lepšími a šťastnějšími lidmi*“ („*immer weisere, bessere und glücklichere Menschen*“),⁴³³ slibuje Fesl (ustálená formulace, jíž při tom užívá, byla devizou bolzanovců). Modlitby ovšem prý obohatí nejen někdejší žáky pražského kazatele, kteří si jeho myšlenky pouze osvěžují. Mohou zaujmout také vzdělance, již se katolicismu vzdálili z odporu nikoli sice k víře, nýbrž ke zřízení a počínání církve; proto se stáhli z církevního života – mši, vyučování či domácí zbožnosti – a zaostávají i v přijímání svátostí. (Že to kdysi byl i Feslův vlastní případ, svědčí poznámka utroušená v odvolání publikovaném v „*Hesperu*“.⁴³⁴) Takové zbloudilé ovečky podle pisatele mohou náboženství a obecnému dobru přinést značný prospěch: právě osvícené osoby totiž snadno projeví snášenlivost k chybám bližních. Své druhy budou učit a usměrňovat vlastním příkladem, místo aby kritizovali jejich chyby. Tím pomohou uvádět do života Feslův ideál rozumné a humánní církve.

Dále autor předmluvy vysvětluje, že modlitby jsou sice prostředkem katechizace, nikoliv však její náhradou, jelikož soustavně neshrnují celou nauku. „*Poskytují pouze náznaky, útržky, obrazy a citové výlevy; již předpokládají náboženské přesvědčení, z něž vzešly a jehož nejvonnějším květem jsou.*“⁴³⁵ Proto, že nabízejí jenom části pravdy, a také proto, že se jejich užívání postupně mění v automatismus, si rozum čas od času potřebuje osvěžovat celek – čili katolickou věrouku. Srovnání s ní je prubířským kamenem dobré modlitby. Proto mají modlitební knihy zahrnovat další texty, jež jejich obsah doplní a prohloubí.

Bolzano se podle Fesla celý život snažil vyučovat základy křesťanství. Dokonce i když se musel hájit při vlastním procesu, pomýšlel na katechetické vzdělání svých čtenářů a posluchačů; poučný ráz proto vykazuje i jeho vyznání víry, jímž se měl zprostit obvinění z kacířství. Na tomto místě v předmluvě nabývá vrchu apologie: Fesl objasňuje, že jeho učitel na náboženství kritizoval jediné formu, nikdy však obsah. Implicitně se tedy rozumí, že nic, co

---

⁴³⁰ S. 76.

⁴³¹ Předmluva in: BOLZANO, Bernard. *Mein Glaube*. Vídeň: Wilhelm Braumüller, 1850.

⁴³² Ibidem.

⁴³³ Ibidem, s. 77.

⁴³⁴ Hesperus. Č. 84. středa 7. duben 1824. S. 333-334.

⁴³⁵ 78.

vyjde z Bolzanova pera, podle Fesla nemůže být závadné. Platí to i pro *Mein Glaube*, původně polemiku s konkrétními protestantskými bohoslovci. To nyní redaktor předkládá čtenářům.

Předmluva k uvedenému Bolzanovu dílku je z hlediska naší práce zajímavá především jako výklad o smyslu, funkci a ideální podobě modlitby – tedy žánru, jemuž se, jak jsme viděli v předchozí podkapitole, sám Fesl věnoval.

III. *Nachleben*: Feslův odkaz

Bolzanův žák – „obět“ litoměřického procesu a „vyhnanec“ dožívající ve Vídni – zajímal rakouskou společnost dlouho před svou smrtí v roce 1864. Ve veřejné paměti se ovšem udržel i dlouho po ní; a třebaže o něm nevznikla žádná monografie, díky tisku, beletrii a odborným pracím na příbuzná témata zůstal dobře znám přinejmenším do začátku 20. století. Úplné zapomnění ho, na rozdíl od jeho přítele a litoměřického druha Schneidra, nečekalo nikdy. Následující část diplomové práce mapuje Feslův *nachleben* – „potomní život“ –, zvláště živý po celé 19. století. Všimá si při tom, v jakých kontextech si rakouští Čechové a Němci tuto osobnost připomínali, jaký význam jí připisovali a jak ji hodnotili.

Krásná literatura: symbol bolzanismu

Michael Joseph Fesl se nikdy nestal románovou postavou – na rozdíl od svého bolzanovského druha Franze Schneidra, hrdiny Arbesova romaneta *Ukřižovaná*. Ojediněle se však v české beletrii vyskytuje i on. V románu Petra Fingala *Noemi* se mihne coby spolužák bolzanovského faráře Svatopluka Brádky, jenž smyšleného hrdinu navštěvuje v Radnicích. Třebaže se v tomto dílku Fesl objevuje jen jednou, významně slouží k vykreslení bolzanovského prostředí obklopujícího postavu duchovního. Proto mu věnujeme několik slov.

Arne Novák charakterizuje Fingala jako „*agrárního novináře z Plzeňska [...], v lyrice, veseložre i humoresce bezstarostně improvizujícího*“. Fingalovu *Noemi*⁴³⁶ z roku 1923 tento literární vědec popsal jako „*svěží a nenáročnou povídku z bouřlivého roku [1848] [...] o nemožné lásce patricijského synka k půvabné dceři židovského kořalečnicka*“.⁴³⁷ Vycházela na pokračování v časopisu „Rozkvět“ a posléze byla vydána i knižně. Ústředními postavami jsou židovská dívka Noemi Glückkaufová a křesťanský mladík Jiljí Šabata, jenž se do hrdinky přes náboženské a národnostní rozdíly nešťastně zamiluje. Zatímco Jiljího otec se postaví jednoznačně proti sňatku, jeho přítel farář Brádek vyjadřuje autorovy filosemitské postoje, zejména přesvědčení, že naučí-li se Židé křesťanským zvyklostem, stačí křest, aby zmizely veškeré odlišnosti. Coby následovník Bolzana Brádek zdůrazňuje humanismus a náboženskou toleranci, připomínaje společný základ judaismu a křesťanství v podobě *Desatera* či kněžskou povahu rabínského úřadu.

Z hlediska předkládané práce je text zajímavý tím, že nabízí portrét prototypického, byť ovšem fiktivního bolzanovce. Feslův spolužák Brádek je „*kněžský osvícenec*“, čímž kontrastuje se svým ultramontánním kaplanem („*Římanem*“).⁴³⁸ Fingal pojímá rozpor mezi těmito přístupy ke katolicismu jako generační střet. V době, kdy se dílo odehrává, tedy roku 1848, Bolzano

---

⁴³⁶ FINGAL, Petr. *Noemi: Starosvětský román z bouřlivého roku*. Lidová tribuna, 1923. V této diplomové práci však cituje podle vydání v časopisu „Rozkvět“.

⁴³⁷ Topičův sborník literární a umělecký, Svazek 11, 1923, str. 280.

⁴³⁸ „*Je to Říman! Nepochopil by mne,*“ *zašeptal, míně kaplana. Neboť farář Svatopluk Brádek byl nejen ctižádostivý aristokrat, ale i kněžský osvícenec. Nenáviděl pobožnístkářů, kteří mohli si rty líbáním údů dřevěných světců rozpraskati, ale doma, v řeznických krámech, v obchodech a řemeslnických dílnách hrdlili se s kupujícími o každý groš a před žebráky na klíč zamykali domovní vrata. Takových věřících bylo v jeho farní osadě více, než kolik mohl snést. [...] Brádkovu lásku k nim bylo možno nazvat jen láskou kárající a trestající. [...]*“

právě umírá a Brádek o tom dostává dopis z Těchobuzi.⁴³⁹ Tato událost slouží autorovi jako záminka, aby v obšírné expozici vylíčil Brádkova pražská studia, kde se seznámil s Bolzanem a zjevně též s Feslem. Fingalova charakteristika nového učení stojí za citaci: „*To nebyla strnulá dogmata, o čem se Bolzano před žáky rozhovořoval, záhadné učení svatých otců, kteří pro každé své tvrzení vymáhali bezmeznou poslušnost, to bylo něco nového, jasný a rozradostňující plamének v chmurných katakombách přísného učení církevního. Byl to teplý stisk citlivé lidské ruky, jejíž měkké pohazení tím blaživěji dotýkalo se rukou mladých bohoslovců, čím prochladlejší byly stálými doteky kostelního mramoru. Bolzano líčil Boha jako bytost nezbadatelnou, jejíž pravé podstaty nikdy nedokonalý lidský rozum se nedopátrá. Ne snažiti se Boha proniknout, ale získati si jeho lásky počestným životem – toť pravý úkol člověka. Hlavní příkaz náboženské morálky: milovati budeš bližního svého přetlumočil Bolzano ve větu: Blažen býti a jiné blažiti, toť náš pozemský cíl. V přednáškách svých nezdržoval se nikdy vědeckými důkazy různých církevních tvrzení, zato zdůrazňoval, že náboženství je mravně prospěšno, zušlechťuje lidský cit a krotí vášně.*“⁴⁴⁰

Fingalův Brádek je nejen Bolzanovým odchovancem z pražské filosofie, ale také věrným žákem a ztělesněním jeho ideálů. Odsuzuje tedy náboženské pokrytectví a formalismus, touží po církevních reformách, nerozumí si s ultramontanisty, dokonce pronáší vlastní exhorty.⁴⁴¹ Ve styku s ovečkami si počíná přísně a prakticky, důraz klade na čin. „Štítivě“ se odtahuje, místo aby si nechal líbat ruku od farnic; z náboženských svátků se netěší, neboť jeho hudební sluch uráží špatní zpěváci. Právě z toho důvodu se na scéně objevuje i Feslova postava – totiž aby podtrhla osvícenost Brádkových názorů: „*A jednou, když jej navštívil jeho spolužák ze studií, Fesl, odchovanec a šířitel myšlenek Bolzanových jako Brádek, a otázal se ho, má-li hodné osadníky, odpověděl: Hodné, hodné, jenom kdyby tolik nezpívali!*“⁴⁴² Feslovy návštěvy v Radnicích a korespondence s Bolzanem tedy tvoří nejviditelnější spojnice hrdiny s bolzanovským proudem a dodávají smyšlené postavě zdání určité autenticity. (Zde je však třeba poznamenat, že od svého zatčení v rámci procesu s bolzanovci pobýval Fesl v Čechách jen krátce, v letech 1824-1825; poté byl opět internován v Rakousku a do českých zemí se mohl vydat nanejvýš na krátký tajný pobyt.) Velmi podobně pracuje Jindřich Šimon Baar s postavou bolzanovce Franze Schneidra, jenž na pohřbu pomáhá nést rakev dalšího literárního faráře-

---

⁴³⁹ „Dopis, jenž faráře tak dojal, datován byl v Těchobuzi a psal jej Bolzanův přítel Hoffmann, u něhož trávil chorý profesor poslední svá léta, Hoffmann, oznamoval Brádkovi, že je s Bolzanem špatně, že plive krev a že musel trvale ulehnouti. V noci že mívá vysilující horečky, někdy že se ho zmocňuje i fantas. / Brádek býval Bolzanovým žákem, horlivým stoupencem jeho opravářských snah a později i důvěrným přítelem. Profesor Bolzano vážil si ho jako jednoho ze svých nejvěrnějších, často mu psávala a na Brádkovy dotazy vždy spěšně a obšírně odpovídal. Co slavný Bolzano protřpěl ve svém kněžském a učitelském úřadě ve velkém, prožíval Brádek jako farář v malém – nedůvěru, neporozumění, odpor malých, zatemnělých dušiček.“ (Fingal: Noemi, s. 715-16).

⁴⁴⁰ S. 715.

⁴⁴¹ V jedné z nich káže: „*Bůh nežádá od vás, abyste denně ranní mši svatou navštěvovali a klečeli na studené dlažbě kostelní, když trpíte loupáním nebo nastuzení a doma máte děti, jež potřebují vaší rady a ošetření. Ale žádá, abyste děti vedli ke ctnosti, abyste z nich chovali řádné, poctivé lidi, kteří by měli cit v srdci, světlo v hlavě a čilost v údech, aby jednou nepřipadli obci na obtíž. Dáte-li najist žebrákovi nebo převléknete-li těžce nemocného, máte větší zásluhu, než kdybyste se zde pomodlili deset otčenášů. [...]*“ Jinde jsou shrnuty slovy: „*Neklekejte na studenou dlažbu! Nechoďte denně do kostela, stačí pomodliti se krátce v neděli – nezpívejte hlasitě, neumíte-li!*“

⁴⁴² Str. 715.

bolzanisty, Augustina Kodýdka.⁴⁴³ V obou dílech z 20. let 20. století zaznívá smutek nad stárnutím první bolzanovské generace, tedy přímých žáků pražského filosofa.

Dále se s Feslovou postavou setkáváme ve III. dílu románové série *Naše zlatá matička*, beletrizovaných dějin Prahy od Václava Řezníčka.⁴⁴⁴ Autor (1861-1924), rodák ze Skaličky u České Skalice, byl prozaik, historik, novinář, knihovník a učitel,⁴⁴⁵ dobově významný především jmenovaným dílem. *Naše zlatá matička* čítá osm dílů,⁴⁴⁶ z nichž třetí, nazvaný „Svítání“, pojednává o osvícenství. Začíná koncem napoleonských válek (1815) a pasáží, v níž se objevuje Fesl, předchází scéna, kde B. Bolzano s J. Dobrovským (a I. Cornovou) počítají pražské věže. Následuje rozhovor mezi Dobrovským a Bolzanem, jehož tématem je právě Fesl:

„A mladý doktor Michal Fesl zůstane v Litoměřicích,“ najednou prohodil Dobrovský.
„Do Prahy nechce, ač mu zde Hinrle nabízel profesuru –“
„Jenom aby svou horlivostí Hurdálkovi nezpůsobil nějaké nesnáze,“ zatoužil Bolzano.
„Hurdálek je již starý pán a Fesl mladistvý nadšenec, který potřebuje otežít, vedení. Sám jsem mu již pravil, že ten, kdo chce pořádk jenom pravdu hlásat, stane se stejně protivným, jako kdo pořádk lže.“
„Je to přepilný panáček,“ velebil ho Dobrovský. „Obdivuhodný,“ uznale dodal.
„Takových horlivců je málo. Pilný, pracovitý. Hurdálek do jeho ctností skládá velké naděje.“
Bolzano abbému neodporoval. „Znám ho ze studií,“ prohodil.⁴⁴⁷

Následuje stručné vyprávění o tom, jak Fesla při prvním setkání okouznil biskup Hurdálek, který se projevil jinak, než jak Fesl očekával na základě popisu od pozdějšího iniciátora Bolzanova procesu Hinrleho, hrajícího zde značně zápornou roli. Vášnivě sympatie k biskupovi zmařily Feslův plánovaný odchod z Litoměřic do Prahy. Proto Řezníček podrobně popisuje jeho aktivity na litoměřickém gymnasiu, ale především reformu semináře a spolek Christenbund. „A spanilý duch tento jako tajemné, neviditelné teplo šířil se po veškerém duchovenstvu, mladé a rádné kněze uchvacuje, starší pak zatvrzelce a svéhlavce děse,“ dodává autor.⁴⁴⁸

Biografickému a faktograficky věrnému vyprávění o této osobnosti tedy předchází beletristický prvek – dialog –, jenž má životopis učinit stravitelnějším. Snaha popularizovat Fesla prostřednictvím díla na pomezí naučné a krásné literatury svědčí o živé vzpomínce na tohoto kněze udržující se přinejmenším do 20. let 20. století.

O Feslovi rozprávějí rovněž postavy v knize *Šimon Kouzelník: Román kněze buditele* (1920) od Františka Hamzy (1868-1930), zakladatele léčebných ústavů a profesora sociálního lékařství na brněnské universitě, jenž se ve volných chvílích věnoval beletrii.⁴⁴⁹ Titulní postavu charakterizuje anotace k vydání z roku 1970 jakožto „vlasteneckého kněze, člena premonstrátského kláštera želivského, profesora latinských škol německobrodských, žáka

⁴⁴³ Povídka „Páter Kodýdek“ in: BAAR, Jindřich Šimon. Farské historky. V Praze: Novina, 1941.

⁴⁴⁴ ŘEZNÍČEK, Václav. *Naše zlatá matička, díl III.: Svítání*. V Praze: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1924.

⁴⁴⁵ Databazeknih.cz. Václav Řezníček. www.databazeknih.cz [online]. [cit. 2023-01-08].

⁴⁴⁶ 1. Empire, 2. Bouřky, 3. Svítání, 4. Chotek, 5. Probuzení, 6. Věťfice, 7. Krinolína, 8. Čamara.

⁴⁴⁷ ŘEZNÍČEK, Václav. *Svítání*.

⁴⁴⁸ Ibidem.

⁴⁴⁹ Databazeknih.cz. František Hamza. www.databazeknih.cz [online]. [cit. 2023-01-08].

Dobrovského [...]“, potýkajícího se se „*strnulou dogmatikou církevní a řádovou*“.⁴⁵⁰ V jednom z takových konfliktů hájí Šimon Kouzelník osvícené kněžstvo proti inspektorovi gymnasií – a studijnímu řediteli Filosofické fakulty University Karlovy – Wilhelmovi. Fesl se zde ocitá nejen ve společnosti jmen jako Bolzano, Dobrovský či Hurdálek, ale také „*Háj, Rautenstrauch, Zippe, Bartholetti, Ungar, Cornova, Steinbach, Royko* [nebo] *Chládek*“; jmenovaní osvícenci totiž podle direktora „*zplodili nebezpečné tajné učedníky*“ v podobě bolzanovců. Jejich „*přátele*“ tedy inspektor hodlá odstranit z českých škol.⁴⁵¹ Hrdina – sám osvícenec a buditel – může nad Wilhelmovým „*tmářstvím*“ triumfovat nanejvýš morálně. Na jiném místě román běduje nad presesovým životem: „*A což osud profesora kanovníka Fesla, Bolzanova žáka! Ve vězení u servitů vyšetřují ho jako zločince, že založil v semináři tajný spolek Christenbund, jímž chtěl prospěti křesťanské vzdělanosti.*“⁴⁵²

Ve všech třech knihách, jež jsme zde rozebrali, tedy Fesl figuruje společně s dalšími osobami, zejména se svým učitelem, jako *symbol* – osvícenství, bolzanismu a pronásledovaného reformistického duchovenstva.

Odborná literatura, vzpomínky a tisk: mučedník a vyhnanec

Osobnost a osudy nejznámějšího Bolzanova žáka – zčásti nepochybně kvůli jeho „*mučednickému*“ osudu – byly v české společnosti 19. století a první poloviny 20. století dobře známy. Těšil se zájmu nejen beletristů, ale také literárních i církevních historiků, novinářů a autorů vzpomínek. Ve vztahu k němu pisatelé mohli vyjadřovat nejen svůj názor jak Bolzana, tak na církevní a náboženskou problematiku vůbec, a někdy dokonce na podunajskou monarchii – zejména kritikou nespravedlivosti Bolzanova procesu. Jak ukazuje tato kapitola, nezaujatým tónem se o Feslovi referovalo zřídka. Hodnocení sesazeného, uvězněného a vyhnaného kněze samozřejmě vypovídá více o jednotlivých autorech textů než o něm samotném, přesto není nezajímavé a bez jeho krátké reflexe by tato práce nebyla úplná.

Historikové a naučné slovníky

Jakub Malý (1811-1885) ve své šestisvazkové syntéze *Naše znovuzrození*⁴⁵³ (1880-84) řadí Fesla a Bolzana mezi nezapomenutelné osobnosti českého národního vzkříšení. Etnické němectví není podle Malého na překážku jejich zásluhám o obrození, čímž se prý liší od „*odnárodněných*“ osvícenců: „*Obzvláště vyznamenávali se smýšlením vlasteneckým vedle ducha pravé humanity vychovanci Bolzanovi a Feslovi, na rozdíl od mnohých starších svých spoludělníků na vinici Páně, kteří, nadchnuti ještě zásadami doby josefínské, hověli více snahám filantropickým nežli národním.*“⁴⁵⁴ Malého interpretace, kde práce pro národ a péče o univerzalisticky pojaté lidstvo figurují jako vylučující se protiklady, by ovšem byla samotnému Bolzanovi a patrně i Feslovi cizí. V Malého chápání otázky se odráží vývoj českého národního hnutí v průběhu 19. století.

⁴⁵⁰ HAMZA, František. *Šimon kouzelník: román kněze buditele*. Havlíčkův Brod: Vysočina, 1970.

⁴⁵¹ *Šimon Kouzelník*, s. 230.

⁴⁵² *Ibidem*, s. 309.

⁴⁵³ MALÝ, Jakub. *Naše znovuzrození: Přehled národního života českého za posledního půlstoletí*, V Praze: J. Otto, 1880.

⁴⁵⁴ *Ibidem*.

Dalším literárním historikem, jenž Feslovi věnuje zmínku, je Arne Novák ve svých *Stručných dějinách literatury české*.⁴⁵⁵ V rámci hesla zasvěceného Vincenci Zahradníkovi autor připomíná společné působení obou bolzanovců v Litoměřicích a dále Feslovo sesazení v důsledku procesu s jeho učitelem.

Bolzanovcům se věnuje rovněž Ernst Denis ve svých *Čechách po Bílé hoře*.⁴⁵⁶ I z krátkého, věcného odstavce o Feslově uvěznění a nedobrovolném pobytu v rakouských centrech lze tušit autorovy sympatie k pronásledovanému bolzanovci, projevující se v užití expresiva: „[...] nebylo mu ani dovoleno dát zprávy o sobě své staré matičce“.⁴⁵⁷ Církevní historik Tomáš Václav Bílek v *Dějínách řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království České zvláště*⁴⁵⁸ hodnotí Fesla – stejně jako Bolzana a Hurdálka – výrazně kladně; představeného semináře charakterizuje coby „horlivostí svou pro vědecké a mravné vzdělání alumnů vynikajícího“.

Eduard Winter zvláště zdůrazňuje Feslovo charisma, a třebaže k němu není nekritický, hovoří o jeho „přitažlivém vzhledu“ a „okouzující roztomilosti“.⁴⁵⁹ Na druhou stranu konstatuje jeho „exaltovanost a nesvětskou naivitu“.⁴⁶⁰ Vyčítá mu ovšem snahu o smíření bolzanismu s ultramontanismem, v níž sudetoněmecký historik spatřuje kompromisnictví, a odsuzuje skutečnost, že se Fesl ve sporu biskupa Diettricha s Františkem Náhlovským ohledně církevní hierarchie postavil za prvně jmenovaného preláta namísto za jeho nonkonformní „oběť“ Náhlovského.⁴⁶¹ V *Josefinismu a jeho dějinách* pokládá Fesla za jednoho z proponentů titulního myšlenkového směru. – Z novějších historiků se Feslovou osobou zabývá Jiří Vomáčka (1930) v knize *Severočeští bolzanovci* (2000): zde hovoří o „obdivuhodné láskyplné oddanosti“ Fesla jakožto vydavatele Bolzanových spisů.⁴⁶² Jaromír Loužil, jenž Fesla přirozeně zmiňuje ve své monografii s názvem *Bernard Bolzano*,⁴⁶³ jeho počínání nijak nehodnotí.

Všimněme si rovněž méně významných prací. Jan Šafránek v díle s názvem *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudu*⁴⁶⁴ (1913) popsal úpadek školství „za reakce“, tj. za františkovského absolutismu, včetně pronásledování „profesorů, kteří se nedrží schválených učebnic“ jako Bolzano, Fesl či Augustin Norbert Schnabel.⁴⁶⁵ Šafránek vysvětluje, že odchýlil-li se pedagog od učebního textu, musel při tom respektovat předpisy vlády a praxi c. k. studijní komise. Jestliže si nepočínal dostatečně opatrně, dopadl stejně špatně jako tři jmenovaní (k oběma bolzanovcům Šafránek přičleňuje profesora na právnické fakultě v Praze, jenž smýšlel příliš

⁴⁵⁵ NOVÁK, Arne. *Stručné dějiny literatury české*. V Olomouci: R. Promberger, 1910, s. 254.

⁴⁵⁶ DENIS, Arnošt. *Čechy po Bílé Hoře 2. Část 1-3. Probuzení. Revoluce a reakce. K federalismu*. Praha: F. Šimáček, 1911. S. 146 a 203.

⁴⁵⁷ „Fesl, ne tak šťastný [jako Bolzano], byl po čtyři léta chován ve Vídni u velmi tuhém vězení v klášteře servitů; nebylo mu ani dovoleno dát zprávy o sobě své staré matičce; jeho biskupu, Josefu Fr[antišku] Hurdálkovi, který se ucházel o milost pro něho, bylo oznámeno, že, neustane-li od svých přímlov, vyšetřování bude zavedeno i proti němu. Když si Fesl po čtyřletém vězení vykoupil milost úplným odvoláním, byl internován ve Štýrsku; teprve roku 1832 dovolen mu pobyt ve Vídni, ale nikdy nesměl se vrátit do Čech.“

⁴⁵⁸ BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*. V Praze: Frant. Bačkovský, 1896, str. 539:

⁴⁵⁹ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*, str. 229.

⁴⁶⁰ WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935, s. 84.

⁴⁶¹ Ibidem, s. 362

⁴⁶² *Severočeští bolzanovci*, s. 53.

⁴⁶³ LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978.

⁴⁶⁴ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudu*, 1913.

⁴⁶⁵ Recenze Jaroslava Nováka na spis Jana Šafránka *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudu* in: „Věstník českých profesorů“, 1913, ročník 21, č. 2 z listopadu 1913, str. 66.

konstitucionalisticky a musel odvolat, co publikoval ve svém spisu o statistice). Pokud jde o Bolzana, představuje Šafránkův hlavní pramen „*krásná studie*“ Marie Červinkové-Riegerové otištěná v „Osvětě“ – tu také stručně parafrázuje v poznámce pod čarou. Fesla zmiňuje coby Bolzanova žáka vypuzeného z učitelského místa v litoměřickém semináři a rovněž jako vězně, jenž po čtyřech letech v žaláři podepsal odvolání.⁴⁶⁶

Se vzácným kritickým hlasem se setkáváme v *Dějínách církve katolické ve státech rakousko-uherských*.⁴⁶⁷ Zde autor, znamenitě informovaný a s prameny obeznámený církevní historik František Xaver Kryštůfek, podotýká, že Fesl jakožto druhý představený semináře stranil bolzanovským chovancům a že uznával pouze autoritu bolzanovských duchovních.⁴⁶⁸

Riegerův *Slovník naučný* věnoval Feslovi samostatné heslo, v němž ho označil za „*statečného bojovníka proti temnosti a nemravnosti*“,⁴⁶⁹ patrně míněno proti ultramontanismu. Chválí reformu litoměřického semináře, odsuzuje proces s bolzanovci a dojmavě líčí Feslovo žalářování, vyhnanství z vlasti a skrovný život staříckého kněze ve Vídni (text vznikl v době, kdy Fesl ještě žil). Ačkoli zmiňuje autorovy vlastní spisy a publicistiku, za jeho největší přínos považuje vydávání Bolzanových spisů. Příznačné je, že autor hesla zcela pomíjí vynucené odvolání, zjevně proto, že Feslovu osobnost odmítá problematizovat. – *Ottův slovník naučný* pak kněze prohlašuje za „*povahu šlechtnou a lidumilnou*“ a opět podtrhuje, že „*každý uspořené peníze věnoval ku podporování blahobytu v národě českém a české literatury*“.⁴⁷⁰

Paměti a vzpomínky

Na hranici odborné biografie a vlastních vzpomínek se nacházejí poznámky Marie Červinkové-Riegerové (1854-1895) v jejím *Bernardu Bolzanovi* (1881).⁴⁷¹ Fesla hodnotí jako jednoho z nejvýznamnějších představitelů bolzanismu: „*Příhonský, Fesl a Schneider tvořili onu trojici přátel Bolzanových, již nejvřeleji pojali a nejhoršlivěji rozšiřovali názory jeho náboženské*“.⁴⁷² Jeho nepřátele proti němu obrátila presesova mravní přísnost (nikoli tedy snad protežování oblíbenců či arogance, jak by bylo také možno záležitost vyložit). Když Červinková píše, že mniši ve Štýrském Hradci se museli vězni internovanému ve svém klášteře vyhýbat, aby se od něj nenakazili kacírstvím, odvolává se na svědectví Feslových přátel.⁴⁷³ „*Tak zlomeny byly síly muže vynikajícího, který hořel touhou k nejvyššímu vrcholku vzdělání povznésti celé Čechy*“, zakončuje obširný podčerník, který mu v Bolzanově životopisu věnovala. „*Má-liž památka ušlechtilého dárce musea, památka mučedníka doby nedávno minulé, zcela zahynouti mezi námi?*“⁴⁷⁴

⁴⁶⁶ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudu*. V Praze: Nákladem Matice české, 1913. Str. 152.

⁴⁶⁷ KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J.V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*. V Praze: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898.

⁴⁶⁸ Ibidem, s. 364.

⁴⁶⁹ Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.

⁴⁷⁰ Heslo „Fesl, Michal Josef“ in: *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 9.: *Falšování potravin a pochutin-genrista*. V Praze: J. Otto, 1895. S. 142.

⁴⁷¹ Červinková: *Osvěta*, 1881, ročník 11, 09.1881, číslo 9, J. Otto, str. 773.

⁴⁷² Ibid. Str. 838.

⁴⁷³ Ibidem.

⁴⁷⁴ Ibidem.

V *Zápisích*⁴⁷⁵ této autorky z října 1885 nacházíme zhodnocení Feslovy povahy. Marie Riegerová-Červinková se zde zmiňuje o návštěvě u Příbylových, kde s hlavou domácnosti zavedla řeč na svého učitele: „*Vyptávala jsem se na to, co mi jednou vyprávěl, jak se Bolzano vyslovil, když slyšel, že jej porovnávali s Husem, ale nedozvěděla jsem se nic podrobnějšího ani určitějšího, než jsem dříve byla slyšela. Bolzano mínil totiž, že ne on, ale spíše Fesl, který vytrpěl více než on a zasluhuje být porovnáván s Husem. Příbylovi se jaksi zdálo, že Bolzano sotva by měl dosti iniciativy na reformátora. Fesl byl podnikavější, a pokud se pamatuji, tedy Bolzano i tuto jeho vlastnost uváděl jako důkaz, že by spíše on mohl být přirovnáván k Husovi.*“⁴⁷⁶ Tato poněkud zastřená a vzpomínka z druhé ruky ukazuje, že výpady antibolzanovců, spojující stoupence pražského katechety s husity, se mohly zakládat na jejich vlastní (sebe)identifikaci.

Dále Fesl figuruje v již zčásti citované dětské vzpomínce Pavla Josefa Šafaříka (1795-1861) na pobyt ve Vídni. Malebný výjev z domácnosti Šafaříkových je cenný tím, že Fesla ukazuje z velmi osobní stránky: „*Otec málo doma byl, neboť si ihned pro něho přišel Kopitár a celý ten čas ho nevypustil. Dvořil a kořil se [Kopitár] matce, líbal jí ruku, škádlil ji zhýralec a nemravník, že se prý nebojí, nechat otce samotného po Vídni chodit (čemuž ona chudinka v nevinnosti své bezmála ani nerozuměla). Přivedl Fesla, který mne na ruku bral a do stropu houpal; Kopitár ho uvedl slovy: Das ist der Pater, welcher mit seinen Theologen den Wieland gelesen und dafür einige Verdriesslichkeiten gehabt hat!*“⁴⁷⁷

Fesla v pamětech marginálně připomíná – ovšem ne z autopsie – také Karel Kramář; činí to v souvislosti se svým krajanem F. L. Riegerem. Ten totiž bydlel v Semilech u „*kaplana Huška*“, Feslova žáka z litoměřického semináře, kde – píše Kramář – „*bolzanovec Fesl šířil ovzduší humanitní*“.⁴⁷⁸ Když se tedy politik zamýšlí nad svým místním a myšlenkovým ukotvením, nachází v presesovi jeden z článků humanistického řetězu (Fesl-Hušek-Rieger-Kramář). Ostatně Fesla právě coby Huškova učitele a „ *vynikajícího člověka*“ vyzdvihuje též Riegerův životopisec Hugo Traub.⁴⁷⁹

Tisk

Mimořádně zajímavou materií pro pochopení, jak byl Fesl vnímán v bohemikální společnosti 19. a počátku 20. století, představuje tehdejší tisk. Vybrané průhledy do české publicistiky o Feslovi v této podkapitole řadíme chronologicky.

Týdeník „*Rodinná kronika: Obrázkové listy nedělní k zábavě a poučení*“ (1864) charakterizoval předního bolzanovce následovně: „*Muž ryze to učený a ryzí vlastenec, kterýž, ač osudem a nepříznivými poměry zmítán přes 40 let vystříhati se musel vlasti své, přece na ni nezapomněl [...],*“ čímž autor článků míní odkaz knihovny Národnímu museu. A pokračuje: „*Fesl byl kněz neobyčejný, ducha osvíceného a povahy nezlomné. Za pravdy byl by vše obětoval a nepronevěřil se zásadě té až do konce dlouhého svého života.*“⁴⁸⁰ Jeho aktivity v semináři hodnotí kladně, o procesu s bolzanovci pak nereferuje zcela spolehlivě: uvádí, že v udání byli

⁴⁷⁵ ČERVINKOVÁ-RIEGEROVÁ, Marie. *Zápisky* [1885-1886]. Praha: Národní archiv, 2013, s. 339.

⁴⁷⁶ Ibidem.

⁴⁷⁷ ZÍBRT, ČENĚK. *Co vyprávěl P. J. Šafařík rodině o svém mládí a životu*. Časopis českého Museum, 1909, ročník 83, s. 278.

⁴⁷⁸ KRAMÁŘ, Karel. *Paměti*. V Praze: Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, 1938.

⁴⁷⁹ TRAUB, Hugo. *František Ladislav Rieger*. Praha: Mánes, 1922.

⁴⁸⁰ *Rodinná kronika: Obrázkové listy nedělní k zábavě a poučení*. 1864, ročník 4, č. 98, s. 239.

Bolzanovi stoupenci označeni za „*následovníky*“ mistra Jana Husa a Luthera⁴⁸¹ (kdežto podle denunziace pouze představují větší hrozbu pro současnost než uvedení „kacíři“). Dále autor článku v duchu českého vlastenectví vyzdvihuje Feslovo „přátelství“ s Havlíčkem, což je snad výraz nadnesený, tento motiv se však vine – jak ještě uvidíme – značnou částí české publicistiky.

Časopis „Čech“ (12. 6. 1873) nabídl nepříznivou recenzi na prý stranickou knihu *Bischof Hurdalek: Ein Charakterbild aus der Geschichte der böhmischen Kirche* od J. A. Ginzela, člena litoměřické kapituly.⁴⁸² Nesignovaný pisatel vyčítá autorovi, že biskupa a jeho okruh adoruje, při čemž přirozeně pomíjí jejich stinné stránky. Samotný biskup – podotýká recenzent – hájil Fesla slovy: „*Starý, bývalý nešvar chce Řím zas uvést! Zavrhuje učební knihy církevního dějepisu a církevního práva, dle nichž Fesl z vládního nařízení učí, a proto chce jej odstraniti!*“, což je údajně důvod falešný. „*Kdo zná životopis Fesla,*“ vysvětluje anonymní kritik, „*neb kdo četl jeho odpověď biskupu Mildemu [tj. odvolání zveřejněné v Hesperu – pozn. A. P.], ví, že nejen proto, co se tuto praví, byl Fesl odstraněn. Sám pan spisovatel mluví obširněji o Feslovi, tomu nasvědčuje.*“⁴⁸³

„Učitelská beseda“ (9. 6. 1881) referuje o Bernardu Bolzanovi, přičemž neopomíná ani Fesla jakožto jednoho z „*nejvýtečnějších a nejšlechetnějších z Bolzanových žáků*“, již se svým učitelem nepřerušili styk ani po jeho sesazení a pronásledování. Bolzana samotného ostatně časopis vyzdvihuje především coby učitele F. L. Čelakovského, tedy ve vztahu k českému národnímu obrození.⁴⁸⁴ V kontextu jiného tématu – v tomto případě Vincence Zahradníka – Fesla připomíná rovněž článek Otakara Joska v „Osvětě“ (1906), jenž ho prohlašuje za „*muže hodného paměti vnuků*“, přičemž informace o něm přejímá hlavně z textu Marie Červinkové, publikovaného v témže periodiku.⁴⁸⁵ Dalším autorem článku o V. Zahradníkovi, který považoval na nutné vděčně vzpomenout jeho přítele a inspirátora, je František Čáda. Jeho stať „Vincenc Zahradník jako pedagog“, otištěná v „Pedagogických rozhledech“ (1906),⁴⁸⁶ se zabývá procesem s bolzanovci jako celkem. Interpretuje ho coby důsledek osobních antipatií Frinta vůči Bolzanovi a Feslovi, což je – jak můžeme konstatovat na základě předloženého materiálu – v rakouské společnosti drtivě převládající narativ.

Z „Času“ (10. 11. 1909) jsme v úvodu této práce citovali stesk po monografii obou předních litoměřických bolzanovců („*o Hurdálkovi ani Feslovi není monografie, a přec studium těchto osob přitahuje a vábí*“).⁴⁸⁷ Recenze v „Času“ nenechává čtenáře na pochybách, jak tyto osobnosti vnímá pisatel: „*Hurdálek, český spisovatel, byl donucen poděkovat se z biskupství a Fesl ubožák, ač muž geniální, stal se pravým trpítelem po celý život; doslovně trpítelem, neboť byl vězněn i týrán a soužen bídou.*“⁴⁸⁸ V procesu s bolzanovci redaktor spatřuje „*vítězství reakce*“ a ve sporu s Jungmannovým okruhem, jak již jsme zmínili, důsledek osobních nedostatků Antonína Marka. Zajímavé je jeho zhodnocení bolzanovské školy jako

---

⁴⁸¹ Ibidem.

⁴⁸² GINZEL, J. A. *Bischof von Hurdalek: Ein Charakterbild aus der Geschichte der böhmischen Kirche*. Actiengesellschaft für Papier- und Druckindustrie: Prag, 1873.

⁴⁸³ Čech. 1873 ročník 5, č. 133, datum vydání 12.06.1873, s. 3.

⁴⁸⁴ Učitelská beseda. Č. 24, datum vydání 9. 6. 1881, str. 331.

⁴⁸⁵ JOSEK, Otakar. Vincenc Zahradník. Osvěta, ročník 10, č. 11, 1881.

⁴⁸⁶ Pedagogické rozhledy, 1906-7, ročník 20, 1906, č. 1, str. 1.

⁴⁸⁷ Čas. 10. 11. 1909, r. 23, č. 310.

⁴⁸⁸ Ibidem.

celku: „S bolzanovci vydrželi jsme tak asi do 70. let. Pozdější známí kněží čeští, kteří jsou známi alespoň jako reptáči proti Římu, nebyli už přímými žáky Bolzanovými, nýbrž žáky jeho žáků. [...] Poslední bolzanovci mezi českými kněžími byli [František] Řezáč, [František] Mudra, [František] Příhonský, [František] Náhlavský [...], [Vincenc] Zahradník, [J. M.] Fesl, [Václav] Štulc (jenž se ovšem nevydařil v bolzanovském smyslu) a také mnozí Němci.“ Za pozornost stojí mimo jiné skutečnost, že obrozensky naladěný pisatel uvádí Fesla mimo množinu Němců. Dále mezi Bolzanovy žáky počítá některé laiky, například Josefa Dobrovského (který byl ovšem vysvěceným knězem), Františka Palackého, Řehoře Zeithammera, Jana Evangelistu Purkyně atd.

„Zvon: Týdeník beletristický a literární“ (1909)⁴⁸⁹ v článku Jaroslava Hofmana přetiskl dva dopisy z korespondence Karla Havlíčka Borovského, z nichž jeden pochází od Fesla. Hofman ve svém komentáři podtrhuje Feslův význam jakožto „osoby, jež měla týž osud jako Havlíček“,⁴⁹⁰ tj. patrně osud mučedníka a vyhnance. Informace autor čerpá z již pojednaného periodika „Rodinná kronika“ a dále z hesla v Riegerově *Slovníku naučném*, zdůrazňuje zvláště Feslův exil a odkaz knihovny. Bývalý preses pro autora představuje „ryzího vlastence, svobodomyšlného a nezloinného muže“.⁴⁹¹ Citovaný dopis je pak pro pisatele a jeho čtenáře zásadní proto, že předkládá Feslova stanovisko k českému obrození.

Ojedinělým způsobem pracuje s Feslem coby symbolem katolický týdeník „Hlas“ (1909).⁴⁹² Na titulní straně napadá řečníka ze vzpomínkových slavností na Jana Husa, které si v roce 1909 uspořádali američtí Čechové v St.-Louis. Dotyčný antiklerikál měl prohlásit, že žádný katolický duchovní nemůže být zároveň „pravý Čech“. Na to „Hlas“ reaguje článkem s názvem „Volnomyšlenkářský hloupý a lživý žvást: Nehanobte, lháři, našeho vlasteneckého kněžstva!“. Zde předkládá dlouhý seznam národně smýšlející kléru, kde vedle Bohuslava Balbína či samotného Jana Husa nechybí ani Fesl. Jde další doklad tendence českých vlastenců tohoto Němce posmrtně „asimilovat“.

Posledním pramenem, kterého si v této práci všimneme, jsou „Besedy Času“ (1913).⁴⁹³ I z nich jsme již citovali v úvodu stesk, že o Feslovi neexistuje monografie. V této souvislosti autor postrádá knihu o Bernardu Bolzanovi, již měl prý napsat Josef Barák, navzdory upomínce Karoliny Světlé se k tomu však nikdy neodhodlal.⁴⁹⁴ V důsledku toho je česká společnost odkázána na jediný skutečně informativní pramen – „co máme o Bolzanovi nejlepšího, napsala M. Červinková“ (tj. spis *Bernard Bolzano*, otištěný zprvu v „Osvětě“). Karolina Světlá, jež byla příznivkyní bolzanovců (srovnávala je pochvalně s českobratrskou církví), je pro autora zároveň můstkem k Feslovi. Její přítel J. Buriánek, farář ve Světlé pod Bezdězem, byl totiž Feslovým žákem. A tak pisatel, který si vytkl za cíl pojednat o bolzanismu obecně, připojuje stručný životopis vídeňského exulanta, založený na textu Marie Riegerové-Červinkové.

Můžeme shrnout, že Fesl bývá připomínán díky svému významu pro proces národního vzkříšení, a to často v souvislosti s odkazem své knihovny Museu. Proto mu bývá „promíjeno“

⁴⁸⁹ Zvon: Týdeník beletristický a literární. 1909, ročník 9, č. 4, s. 52-54.

⁴⁹⁰ Ibidem.

⁴⁹¹ Ibidem.

⁴⁹² Hlas: Katolický jednodenník, 20.06.1909. S. 1.

⁴⁹³ „Drobnosti“ in: Besedy Času. Ročník 18, č. 2. 10. 01. 1913, s. 16.

⁴⁹⁴ Ibidem.

i jeho němectví. Konfrontační tón Antonína Marka mizí a neuchylují se k němu ani jeho vlastní životopisec Jan Jakubec, tím méně Václav Zelený v životopisu Jungmannově. Ti naopak chovají bolzanovce v hluboké úctě. Autoři zkoumaných textů zpravidla litují Feslových nešťastných osudů, čímž kritizují rakouský stát, jenž je dopustil, respektive způsobil. Nikoliv ojedinele se vyskytuje srovnání tohoto „trpitele“ a „vyhnance“ s Havlíčkem. Oproti tomu jen zřídka se setkáváme s kritikou Feslova počínání. Výslovně odmítavé hlasy zaznívají zcela raritně.

Závěr

Předložená diplomová práce se pokusila rekapitulovat život jednoho z nejvýznamnějších proponentů bolzanismu, aby v jeho rámci mohla vyložit Feslovo knižní dílo. Tituly, jež sledovaná osobnost sepsala, neměly – s významnou výjimkou odvolání v časopisu „Hesperus“ – příliš velký dopad na její současníky. Jsou však hodnotným pramenem pro poznání myšlenkového ovzduší první poloviny 19. století. Tehdy se doznívající osvícenství potýkalo (či prolínalo) s absolutismem a restaurativním katolicismem, ale také s romantismem a národním obrozením. Na základě Feslova díla – ať už anonymního, pseudonymního, nebo signovaného – lze obtížně poznat autorovo skutečné smýšlení, je-li to *vůbec* možné. I tím se však jeho texty stávají dokumentem své doby.

Feslovy dějiny uherské synody, kde shrnuje (své?) náboženské postoje, nabízejí poutavý průhled do náboženské tolerance bolzanovců, která však měla své rezervy. Jeho komentář k návrhu rakouské hymny, kde nastiňuje stanoviska politická, zase osvětluje poměr bolzanismu, tedy v podstatě kosmopolitní a univerzálně humanistické školy, k národním obrozením a k pangermanismu. Předkládaná práce ukazuje, že Sudetoněmec⁴⁹⁵ Fesl zřejmě k pangermanismu tíhl.

Protože sledovaný autor za života nedostal příležitost ke svobodnému vyjádření, více než jeho literární dílo zapůsobil na bohemikální společnost jeho osud. Proto naše diplomová práce ukazuje i to, jak se formovaly a přetrvávaly obrazy Fesla v představách jeho současníků či pokračovatelů. Vedle narativu „Fesla-mučedníka“ se nám podařilo, zejména v periodických tiskovinách, najít doklad i pro kontrarnarativ „Fesla-kacíře, jenž byl po zásluze potrestán“ – třebaže je tento pohled zastoupen výrazně menšinově. – V celé práci využíváme metodu textové analýzy, jak si to si žádá povaha našeho materiálu.

---

⁴⁹⁵ Používáme zde tento pojem (namísto pojmu „Český Němec“) s vědomím, že se plně prosadil až na počátku 20. století, a z hlediska 19. století by tedy byl striktně vzato anachronismem.

Použitá literatura

Prameny

Neperiodické tiskoviny:

- BOLZANO, Bernard. *Exhorty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- BOLZANO, Bernard. *Mein Glaube*. Vídeň: Wilhelm Braumüller, 1850.
- BOLZANO, Bernard. *O nejlepším státě*. 2. vyd., v MF 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1981 .
- BOLZANO, Bernard. *O pokroku a dobročinnosti*. Praha: Vyšehrad, 1951
- BOLZANO, Bernard. *Vlastní životopis*. Praha 1981.
- ČERVINKOVÁ-RIEGEROVÁ, Marie. *Zápisky*. Praha: Národní archiv, 2013, s. 339.
- Dějiny Musea království českého*. Tiskem Antonína Renna v Praze: Nákladem Musea království českého, 1868.
- FESL, Michael Joseph. *Gott in seinen Heiligen: Vollständiges katholisches Gebethbuch zur Beförderung wahrer Andacht zu Hause und in der Kirche, auf alle Tage und Feste des katholischen Kirchenjahres*. Graz [Štýrský Hradec], 1830.
- FESL, Michael Joseph. *Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nazionalsynode vom Jahre 1822*. F. E. Seidel: Sulzbach 1824.
- FESL, Michael Joseph. *Österreichisch's Volkslied Gott erhalte unsern Keiser / für Joseph Haydn's Melodie / von Johann August Nepomuk Zimmermann, k. k. Professor in Prag, / mit einigen Wortender Erläuterung von Dr. Michael Jopseh Fesl*. Vídeň, 1848.
- FINGAL, Petr. Noemi. *Lidová tribuna*, 1923.
- HAMZA, František. *Šimon kouzelník: román kněze buditele*. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1939.
- Heslo „Fesl, Michal Josef“ in: *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 9.: Falšování potravin a pochutin-genrista. V Praze: J. Otto, 1895. S. 142.
- Heslo „Fesl, Michal Josef“, in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.
- Heslo „Josef František Hurdálek“ in: *Slovník naučný*, František Ladislav Rieger (ed.), III. díl, Praha 1863, s. 73.
- JANEČEK, Julius. *Město královské Vinohrady*. Praha: B. Grundlich a V. Svatoň, 1895.
- KRAMÁŘ, Karel. *Paměti*. V Praze: Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, 1938.
- KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české od odby slavného panování císařovny Marie Terezie až do časů J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*. V Praze: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898.
- Marie ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Bernard Bolzano: *životopisný nástin*, Praha 1881.
- NAVRÁTIL, Karel. *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém městě Pražském*. Tiskem B. Stýbla v Praze: 1869.
- NAVRÁTIL, Karel. *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém městě Pražském*. Tiskem B. Stýbla v Praze: 1869.
- SLAVÍK, Václav a ŠAFRÁNEK, Jan Otakar (ed). *Karla Aloisa Vinařického Korrespondence a spisy pamětní*. Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903.
- SMETANA, Augustin. *Paměti kněze z církve vyobcovaného*. Tiskové a vydavatelské družstvo Samostatnost, 1900.
- WURZBACH-TANNENBERG, Constant von. *Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Díl 4. a 60 (1858, 1891).

ZAHRADNÍK, Vincenc a ČÁDA, František (ed.). *Filosofické spisy Vincence Zahradníka. Díl III. Zahradníkovy dopisy z let 1831-1836*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1915.

ZÍBRT, Čeněk. *Co vyprávěl P. J. Šafařík rodině o svém mládí a životě*. Časopis českého Museum, 1909, ročník 83.

Archiválie a periodické tiskoviny:

„Aus den letzten Jahren des Professors Fesl“. Bohemia. Č. 257, ročník 53, s. 3. 16. září 1880. Bohemia. Ročník 46, číslo 179. 29.7.1873. S. 9-10.

„Drobnosti“ in: Besedy Času. Ročník 18, č. 2. 10. 01. 1913, s. 16.

Časopis Musea království Českého. Ročník 38, č. 2. 1864.

Čech. 1873 ročník 5, č. 133, datum vydání 12.06.1873, s. 3.

DRBOHLAV, Jan. „Pomněnka na hrob Antonína Řeháka, vícerektora biskupského alumnátu v Litoměřicích“. ČKD, 1851/4, str. 129-137.

FESL, Michael Joseph. Nekrolog Franze Schneidra in: *Der österreichische Schulbote* 8, 1858, str. 349.

FESL, Michael Joseph. *Fessels Bekenntnisse* in: „Hesperus“:

Hesperus Č. 78. středa, 31. březen. S. 309-311.

Hesperus. Č. 75.: neděle, 27. březen 1824. S. 297-299.

Hesperus. Č. 76.: pondělí, 29. březen 1824. S. 300-303.

Hesperus. Č. 82. pondělí, 5. duben 1824. S. 325-327.

Hesperus. Č. 84. středa 7. duben 1824. S. 333-334.

Hesperus. Č. 86. pátek, 9. duben 1824. S. 341-345.

Hesperus. Č. 88. pondělí, 12. duben 1824. S. 349-351.

Hesperus. Č. 89. úterý, 13. duben 1824. S. 354-355.

GAUDEK, Anton. Nekrolog Franze Schneidra in: *Der österreichische Schulbote* 8, 1858, str. 350-361

Hlas: Katolický jednodenník, 20.06.1909. S. 1.

JOSEK, Otakar. Vincenc Zahradník. Osvěta, ročník 10, č. 11, 1881.

Matriční záznam. Archiv hlavního města Prahy. AMP PPL V - 2304 • 1782, 27. 5.

Pedagogické rozhledy, 1906-7, ročník 20, 1906, č. 1, str. 1.

Recenze na knihu „Bernard Bolzano“ od Antona Helferta. Čas. Praha: Jan Herben, 1899-1924. Ročník 23, číslo 310. 10.11.1909, s. 2.

Rodinná kronika: Obrázkové listy nedělní k zábavě a poučení. 1864, ročník 4, č. 98, s. 239.

RYBIČKA, Antonín. *Zpomínky na Vincence Zahradníka*. Časopis českého Museum, č. z 29. prosince 1870.

Učitelská beseda. Č. 24, datum vydání 9. 6. 1881, str. 331.

WEYROTHER, Klemens rytíř von. Johann Nep[omuk] August Zimmermann. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Svazek 10. S. 204-214.

ZAHRADNÍK, Vincenc: *O životě a povaze zesnulého w Pánu, bývalého Litoměřického biskupa, Josefa Františka Hurdálka*, ČKD, 1834/1, str. 104-130.

Zvon: Týdeník beletristický a literární. 1909, ročník 9, č. 4, s. 52-54.

Odborná literatura

BENEŠ, Václav. Ač zemřeli, ještě mluví: Medailonky českých katolických vlasteneckých kněží. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1964.

DENIS, Arnošt. *Čechy po Bílé Hoře 2. Část 1-3. Probuzení. Revoluce a reakce. K federalismu*. Praha: F. Šimáček, 1911.

- HANZAL, Josef. Ferdinand Kindermann: (1740-1801): školský reformátor a osvícenský duchovní. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Odeon, 1978.
- MACEK, Jaroslav. *Biskupství litoměřické: [biskupové a osudy litoměřické diecéze 1655-2005]*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.
- MALÝ, Jakub. *Naše znovuzrození: Přehled národního života českého za posledního půlstoletí*, V Praze: J. Otto, 1880.
- NOVÁK, Arne. *Stručné dějiny literatury české*. V Olomouci: R. Promberger, 1910.
- PAVLÍKOVÁ, Marie. „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům.“ Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, roč. 8–9. Praha 1974, s. 79–102.
- PICHNEROVÁ, Anna. „Franz Schneider a bolzanovci v litoměřickém alumnátu.“ *Marginalia Historica* 1/2021, s. 47-61.
- SAK, Robert. *Josef Jungmann*. Praha: Vyšehrad, 2007.
- SRŠEŇ, Lubomír. „Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny“, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95.
- SRŠEŇ, Lubomír. Michal Josef Fesl, dobrodinec musejní knihovny, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. 57, 2012, č. 1-2, str. 82-95, 186.
- TRAUB, Hugo. *František Ladislav Rieger*. Praha: Mánes, 1922.
- VOMÁČKA, Jiří. *Severočeští bolzanovci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2000.
- WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935.
- WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny*. Praha, 1945.